

Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Науковий журнал

2(37)'2025

Журнал індексується в таких базах даних

і пошукових системах:

- CrossRef (DOI: 10.33270)
- ISSN International Centre
- ORCID
- Open Ukrainian Citation Index (Ukraine)
- Index Copernicus International
- Academic Resource Index ResearchBib
- Polska Bibliografia Naukowa
- Google Scholar
- Центр досліджень соціальних комунікацій
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
- Електронний репозитарій НАВС

**Київ
2025**

Юридична психологія

2
(37)
2025

Науковий журнал • Виходить двічі на рік • Заснований 2007 року • Засновник – Національна академія внутрішніх справ • Ідентифікатор медіа в Реєстрі суб'єктів у сфері медіа: R30-02447, рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 11 січня 2024 року № 26 • Включений до переліку наукових фахових видань України за категорією «Б» (наказ МОН України від 17 березня 2020 року № 409) • Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет вченою радою Національної академії внутрішніх справ від 25 листопада 2025 року (протокол № 24)

Ūridična psihologijā

Редакційна колегія:

Бойко-Бузиль Ю. (головний редактор)	доктор психологічних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Євдокімова О.	доктор психологічних наук, професор, Харківський національний університет внутрішніх справ, Україна
Костицький М.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Кришевич О.	кандидат юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Кудерміна О.	доктор психологічних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Максименко К.	доктор психологічних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Назаров О.	кандидат психологічних наук, доцент, ТОВ «Київський міжнародний судово-експертний інститут психологічної експертизи і досліджень на поліграфі», Україна
Охріменко І.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Романенко О.	доктор психологічних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Савченко А.	доктор юридичних наук, професор, Державне бюро розслідувань, Україна
Тарасенко О.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Цільмак О.	доктор юридичних наук, кандидат психологічних наук, професор, Національний університет «Одеська юридична академія», Україна
Чорноус Ю.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Гордієнко К.	доктор філософії, Університет Палацького в Оломоуці, Чеська Республіка
Де Карло А.	доктор філософії, професор, Університет Мессіни, Республіка Італія
Паства-Войцеховська Б.	доктор філософії, доцент, Гданський університет, Республіка Польща
Хомчинські П.	доктор філософії, доцент, Лодзинський університет, Республіка Польща

Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їхню якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю, службову інформацію, та дотримання принципів академічної доброчесності несуть особисто автори

Юридична психологія : наук. журн. / [редкол.: Ю. Бойко-Бузиль (голов. ред.) та ін.]. – Київ : Ю9 Нац. акад. внутр. справ, 2025. – № 2 (37). – 114 с.

Адреса редакції:

пл. Солом'янська, 1,
м. Київ, Україна, 03035
тел.: (044) 520-08-47
e-mail: rvc@navs.edu.ua

**Ministry of Internal Affairs of Ukraine
National Academy of Internal Affairs**

LEGAL PSYCHOLOGY

Scientific magazine

2(37)'2025

**Journal is indexed in such databases
and search engines:**

- CrossRef (DOI: 10.33270)
- ISSN International Centre
- ORCID
- Open Ukrainian Citation Index (Ukraine)
- Index Copernicus International
- Academic Resource Index ResearchBib
- Polska Bibliografia Naukowa
- Google Scholar
- Social Communications Research Center
- The Vernadsky National Library of Ukraine
- Electronic Repository NAIA

**Kyiv
2025**

Legal Psychology

2
(37)
2025

Ўриди́чна психологі́я

Scientific magazine • Published semiannually • Established in 2007 • Founder – National Academy of Internal Affairs • Media identifier in the Register of Media Entities R30-02447, Decision of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting of 11 January 2024 No. 26 • Included into the Ministry of Education and Science of Ukraine's law sciences special editions list by category «B» (order No. 409, dated March 17th, 2020) • Recommended for printing and distribution via the Internet by the National Academy of Internal Affairs' Scientific Council (Record No. 24, dated November 25th, 2025)

Editorial board:

Boiko-Buzyl Yu. (Editor in Chief)	Doctor of Psychology, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Yevdokimov O.	Doctor of Psychology, Professor, Kharkiv National University of Internal Affairs, Ukraine
Kostytskiy M.	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Kryshevych O.	PhD in Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Kudermyna O.	Doctor of Psychology, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Maksymenko K.	Doctor of Psychology, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Nazarov O.	PhD in Psychology, Associate Professor, LLC "Kyiv International Forensic Institute of Psychological Examination and Polygraph Research", Ukraine
Okhrimenko I.	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Romanenko O.	Doctor of Psychology, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Savchenko A.	Doctor of Law, Professor, State Bureau of Investigation, Ukraine
Tarasenko O.	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Chornous Yu.	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Hordiienko K.	Doctor of Philosophy, Palacký University in Olomouc, Czech Republic
De Carlo A.	Doctor of Philosophy, Professor, University of Messina, Italian Republic
Pastva-Voitsekhovska B.	Doctor of Philosophy, Associate Professor, University of Gdańsk, Republic of Poland
Khomchynski P.	Doctor of Philosophy, Associate Professor, University of Lodz, Republic of Poland

---

The editorial board does not always share the views of the authors of the articles. Responsibility for their quality as well as the lack of information constituting state secret and official information are sponsored by the authors

Legal Psychology : scientific magazine / [editorial board: Yu. Boiko-Buzyl (chief editor) etc.]. – Kyiv : National Academy of Internal Affairs, 2025. – No. 2 (37). – 114 p.

Editors office address:
Ukraine, 03035, Kyiv,
1, Solomianska square
phone: (044) 520-08-47
e-mail: rvc@navs.edu.ua

ЗМІСТ

БОЙКО-БУЗИЛЬ Ю., ВОЗНЮК А. Психологічна підтримка особистості в сучасних реаліях соціальної нестабільності	7
ГАЛЬЧЕНКО В., СНЯТКОВА Т. Формування фрустраційної толерантності як психологічної детермінанти запобігання професійному вигоранню працівників сектору безпеки України	16
КУДЕРМІНА О., ЛАПУТЬКО А. Втрата побратима: етапи та стратегія психологічної інтервенції	24
ПОНОМАРЕНКО Я., ЄВДОКІМОВА О. Моральний інтелект: концепт, парадигма та психометричні виклики в секторі безпеки й оборони	33
РОМАНЕНКО О. Теоретичні основи вивчення мотивації правоохоронної діяльності	42
АНДРОСЮК В. Проблеми становлення організаційно-управлінської компетентності керівників середньої ланки в Національній поліції України	50
БУДАНОВА М., СИМОНЕНКО Н. Психологічні механізми вияву булінгу й кібербулінгу серед курсантів: профілактика та правові аспекти	63
КАЗМІРЕНКО Л., ВЛАСЕНКО С., МАРТЕНКО О. Гендерні психологічні особливості поліцейських із нікотиновою адикцією	72
НОВАК Я., ДОБРЕНЬКА Н., ПОНОМАРЕНКО Т. Психолого-правові чинники злочинної поведінки серед неповнолітніх	84
КАЛАШНИК А. Концептуальні підходи до вивчення готовності фахівців до професійної діяльності	92
ПАМПУРА І. Професійно-особистісне самовдосконалення як чинник підвищення ефективності службової діяльності правоохоронців	103
ПАМ'ЯТКА ДЛЯ АВТОРІВ	111

CONTENT

BOIKO-BUZYI Yu., VOZNIUK A. Psychological Support for Individuals in the Current Reality of Social Instability	7
HALCHENKO V., SNIATKOVA T. Development of Frustration Tolerance as a Psychological Determinant of Preventing Occupational Burnout among Security Sector Employees in Ukraine	16
KUDERMINA O., LAPUTKO A. Loss of a Comrade: Stages and Strategy of Psychological Intervention	24
PONOMARENKO Ya., YEVDOKIMOVA O. Moral Intelligence: Concept, Paradigm, and Psychometric Challenges in the Security and Defense Sector	33
ROMANENKO O. Theoretical Foundations of Studying the Motivation of Law Enforcement Activities	42
ANDROSIUK V. Problems of Forming Organizational and Management Competence of Middle-Level Managers in the National Police of Ukraine	50
BUDANOVA M., SYMONENKO N. Psychological Mechanisms of Bullying and Cyberbullying Among Cadets: Prevention and Legal Aspects	63
KAZMIRENKO L., VLASENKO S., MARTENKO O. Gender Psychological Characteristics of Police Officers with Nicotine Addiction	72
NOVAK Ya., DOBRENKA N., PONOMARENKO T. Psychological and Legal Factors of Criminal Behavior Among Juveniles	84
KALASHNYK A. Conceptual Approaches to the Study of Specialists' Readiness for Professional Activity	92
PAMPURA I. Professional and Personal Self-Improvement as a Factor in Increasing the Effectiveness of Law Enforcement Officers Work	103
NOTE FOR AUTHORS.....	111

DOI: 10.33270/03253702.1
УДК 159.9:316.6:005.334

БОЙКО-БУЗИЛЬ Юлія*

доктор психологічних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем управління правоохоронною діяльністю та її психологічного супроводження навчально-наукового інституту післядипломної освіти Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1715-4327>;

ВОЗНЮК Андрій

доктор юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту поліцейської діяльності Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3352-5626>

Психологічна підтримка особистості в сучасних реаліях соціальної нестабільності

Анотація. Актуальність обраної теми зумовлена загостренням тривалої соціальної нестабільності, спричиненої війною, політико-економічними флуктуаціями, масовими переміщеннями й інформаційною турбулентністю, що формує хронічний режим невизначеності та порушує психологічне благополуччя населення. У таких умовах науково обґрунтовані підходи до психологічної підтримки є передумовою індивідуальної та суспільної стійкості. Метою статті є теоретико-методичне обґрунтування стратегій психологічної підтримки особистості в сучасних реаліях соціальної нестабільності з урахуванням багаторівневої моделі MHPSS і підходу stepped care. Для досягнення мети узагальнено й систематизовано наукові розвідки українських і закордонних дослідників, настанови міжнародних організацій та опис масштабованих інтервенцій. Сформульовано дефініції психологічної підтримки, психологічного благополуччя, резильєнтності, (не)толерантності до невизначеності, окреслено механізми впливу хронічної невизначеності (алостатичне навантаження, румінації, відчуття втрати контролю, «спіралі втрат» ресурсів, втрата відчуття узгодженості та порушення базових психологічних потреб). Методологією дослідження передбачено застосування підходів до вивчення аспектів психологічної підтримки в індивідуальній та груповій формах із використанням методів аналізу, узагальнення, систематизації та кейс-методу для розгляду типових ситуацій з практики в українському контексті. Запропоновано й обґрунтовано основні стратегії підтримки в умовах кризових ситуацій: короткострокові КПТ/АСТ-модулі й опанування навичками стрес-менеджменту (індивідуальний рівень), Problem Management Plus, Self-Help Plus/Doing What Matters та освітньо-громадські MHPSS/SEL-програми (груповий рівень), супервізійні й організаційні механізми безпеки та координації (організаційний рівень), а також іCBT, керована самодопомога та гібридні моделі (цифровий рівень). Поглиблено розуміння психологічних механізмів стійкості особистості перед викликами невизначеності та закладено підґрунтя наукової бази для впровадження культурно адаптованих, доказових і ресурсно доцільних заходів підтримання психічного здоров'я в сучасних умовах в Україні.

Ключові слова: психологічна підтримка, психологічне благополуччя, резильєнтність, толерантність/нетолерантність до невизначеності, соціальна нестабільність.

Історія статті:

Отримано: 20.08.2025

Переглянуто: 24.09.2025

Прийнято: 21.10.2025

Рекомендоване посилання:

Бойко-Бузиль Ю., Вознюк А. Психологічна підтримка особистості в сучасних реаліях соціальної нестабільності. *Юридична психологія*. 2025. № 2 (37). С. 7–15. DOI: 10.33270/03253702.1

*Відповідальний автор

Вступ

Затяжні суспільні зрушення, зокрема військові й політичні конфлікти, економічні флуктуації, масові переміщення та інформаційна турбулентність, формують перманентний режим нестабільності, за якого різномірні стресори нашаровуються й взаємно підсилюються. Для особистості така конфігурація означає перехід від епізодичних криз до хронічної невизначеності з виснаженням механізмів саморегуляції, редукцією відчуття контролю й ускладненням повсякденного соціального функціонування.

У сучасному науковому дискурсі зміщено акценти з реактивних і вузькоклінічних практик до багаторівневих моделей психологічної підтримки, що інтегрують профілактику, ранні втручання та спеціалізовану допомогу. На мікрорівні основними «мішенями» є розвиток резильєнтності, підвищення толерантності до невизначеності, зміцнення відчуття осмисленості й керованості подій, формування навичок емоційної саморегуляції та стрес-менеджменту. На мезорівні пріоритет надають інституціоналізації підтримувальних практик у громадах, освітніх і службових колективах, впровадженню супервізії, профілактиці професійного вигорання та забезпеченню доступу до коротких стандартизованих інтервенцій. На макрорівні актуалізують інтеграцію послуг у первинну ланку, міжвідомчу координацію, стандарти якості й масштабування цифрових сервісів для розширення охоплення.

В українському контексті внаслідок тривалого впливу війни та фрагментації соціальних зв'язків підсилено потребу у стійкій екосистемі психологічної підтримки. Її ядро – це поєднання гуманітарно-орієнтованих підходів (перша психологічна допомога), низькоінтенсивних доказових протоколів (короткострокові КПТ/АСТ-модулі, програми самодопомоги), цифрових інструментів (онлайн-навчання) та організаційних механізмів (супервізія, регулярний моніторинг результатів). Важливою умовою ефективності є культуральна чутливість, етичні гарантії й дотримання принципу «do no harm» у всіх ланках надання допомоги.

Отже, психологічна підтримка в умовах соціальної нестабільності є системним явищем, що передбачає узгодженість індивідуальних, організаційних і політико-правових рішень. Подальший аналіз зосередимо на теоретико-методологічних засадах психологічної підтримки, спектрі доказових інтервенцій і критеріях їхньої якості, а також на особливостях застосування в українських інституційних умовах.

Огляд літератури

Психологічну підтримку особистості в умовах соціальної нестабільності концептуалізують у межах багаторівневої моделі MHPSS (Mental health and psychosocial support / Психічне здоров'я та психосоціальна підтримка), яка

інтегрує базові заходи захисту й соціальної підтримки з фаховою клінічною допомогою та міжсекторальною координацією (Dückers et al., 2022). У цій парадигмі провідним є підхід stepped care, що передбачає поетапне посилення інтенсивності втручань відповідно до потреб особистості та залучення більшої кількості підготовлених фахівців до масштабованих програм (Mareya et al., 2024). Узгодження зазначених підходів із політикою громадського здоров'я та інтеграція послуг у первинну ланку значно розширюють охоплення та підвищують стійкість результатів у кризових контекстах.

Відповідно до трансдіагностичних механізмів, одні й ті самі інтервенції можуть зменшувати різні кластери дистресу. Насамперед ідеться про нетолерантність до невизначеності як підтримувальний чинник тривоги й депресії, за якої її цілеспрямоване зниження асоціюють зі статистично значущими покращеннями психічного стану й функціонування (Carleton, 2016; McEvoy, & Erceg-Hurn, 2016). Додатковими «мішенями» є резильєнтність і відчуття узгодженості (sense of coherence), що корелюють з адаптацією в умовах дії стресорів (Antonovsky, 1993). Зосередження на них дає змогу проєктувати протоколи з чіткими індикаторами результативності.

На рівні конкретних практик «етичним мінімумом» ранньої відповіді є перша психологічна допомога (Psychological First Aid, PFA), яка структурує базову взаємодію за принципом «подивись – послухай – з'єднай» і знижує ризики ретравматизації (Hobfoll et al., 2007). Водночас довготривала ефективність PFA є обмеженою, відтак слід позиціювати її як стартову ланку ширшої системи підтримки (Tol et al., 2011). Для подолання дистресу середньої інтенсивності в гуманітарних і ресурс-обмежених умовах надійну доказову базу мають короткі протоколи низької/середньої інтенсивності: Problem Management Plus (PM+) і Self-Help Plus/Doing What Matters (SH+/DWM), що поєднують поведінкову активацію, розв'язання проблем, навички релаксації та прийняття (Epping-Jordan et al., 2016; Purgato et al., 2018). Рандомізовані дослідження засвідчують зниження депресивної, тривожної симптоматики й покращення функціонування, а для SH+ додатково підтверджено її доступність серед біженців та ВПО (Purgato et al., 2021).

Цифрові формати, зокрема онлайн-КПТ, керована самопомога, мікроінтервенції, забезпечують доступність підтримки в умовах обмеженої мобільності чи небезпеки, мають помірні ефекти за наявності належного супроводу та захисту даних (Cuijpers et al., 2019; Karyotaki et al., 2021). Водночас у дослідницькому полі зафіксовано ризики цифрової нерівності, нижчу адгезію без фасилітації та етичні виклики конфіденційності, що зумовлює потребу в стандартизованих протоколах якості впровадження.

Ефективність втручань модерують контекстом і популяціями підвищеного ризику. Для дітей, підлітків і сімей найкращі результати продемонстровано освітньо-громадськими програмами, які інтегрують SEL/MHPSS і передбачають активне залучення батьків (Tol et al., 2020, 2021; Mental health..., 2024). Для ВПО/біженців найбільш практично корисними є культурно адаптовані групові протоколи низької інтенсивності (PM+, SH+) з обов'язковою супервізією фасилітаторів (Purgato et al., 2018). Для працівників критичних професій оптимальним є поєднання організаційних змін (режими праці, колективна підтримка, супервізія) із короткими навчальними модулями стрес-менеджменту; індивідуальні превентивні програми показують неоднорідні результати (Beshai, & Carleton, 2016; Petrie et al., 2018).

Зрештою, стандарти якості впровадження програми (дотримання протоколу, навчання й постійна супервізія, етичні гарантії, міжсекторальна координація та ін.) визначають її реальні ефекти, так само як і сам вибір методики (IASC guidelines..., 2007; Humanitarian charter..., 2018). У межах принципу «do no harm» наголошують на культуральній чутливості, інформованій згоді, захисті приватності й залученні спільнот (Hobfoll et al., 2007).

Український контекст підсилює пріоритетність багаторівневих рішень. Ухвалення рамкового закону про систему охорони психічного здоров'я закріплює людиноцентричну, децентралізовану модель з інтеграцією послуг у громади та розширенням мережі команд і навчанням кадрів за Mental Health Gap Action Programme (mhGAP). В операційних звітах міжнародних партнерів зафіксовано розширення охоплення MHPSS-послугами дітей, підлітків і доглядальників, що водночас засвідчує стійкий попит на травмоорієнтовану допомогу й потребу в масштабуванні низькоінтенсивних інтервенцій із належною супервізією (Mental health, 2024). Відповідно до цього, в українських реаліях пріоритетними є короткі, стандартизовані й культурно адаптовані програми, спрямовані на зменшення нетолерантності до невизначеності, посилення резильєнтності й узгодженості життєвого досвіду, за умови їх інтеграції в багаторівневу систему допомоги та дотримання стандартів якості впровадження.

Матеріали та методи

Мета статті полягає в теоретико-методичному визначенні й обґрунтуванні стратегій психологічної підтримки особистості в сучасних реаліях соціальної нестабільності. Відповідно до мети, окреслено завдання дослідження, що зумовили етапи опрацювання проблеми: сформулювати дефініції основних понять (психологічна підтримка, психологічне благополуччя, резильєнтність, толерантність/нетолерантність до невизначеності); висвітлити особливості впливу

соціальної нестабільності на психологічне благополуччя особистості; описати стратегії підтримки (індивідуальні, групові, організаційні, цифрові) в умовах кризових ситуацій; обґрунтувати ефективність їх застосування з огляду на багаторівневу модель MHPSS та підхід stepped care.

Методологія аналізу ґрунтується на підходах до надання соціальної й психологічної підтримки в індивідуальних і групових формах, із залученням аспектів MHPSS/stepped care, принципів «do no harm», культуральної чутливості й міжвідомчої координації. Використано такі методи дослідження, як: аналіз, узагальнення й систематизація наукових джерел (рецензовані публікації, настанови міжнародних організацій), контент-аналіз описів інтервенцій низької/середньої інтенсивності (PFA, PM+, SH+/DWM, короткострокові КПТ/АСТ-модулі, цифрові формати), а також кейс-метод. Результати представлено у формі тематичної синтези з виокремленням критеріїв ефективності (клінічні, процесні, організаційні) та умов впровадження стратегій підтримки в українському інституційному контексті.

Результати й обговорення

Відповідно до інтегральної моделі MHPSS, ми пропонуємо дефініції таких термінів: психологічна підтримка, психологічне благополуччя, резильєнтність і толерантність/нетолерантність до невизначеності як підґрунтя для порівняння підходів і оцінювання результативності програм.

Психологічну підтримку слід розглядати як інтегрований спектр скоординованих заходів у межах багаторівневої моделі MHPSS – від базового соціального захисту й підтримки спільнот до спеціалізованої клінічної допомоги та міжсекторальної координації. Такий підхід спрямовано на збереження й відновлення психічного здоров'я та психосоціального функціонування індивідів і груп в умовах дії гострих і хронічних стресорів; він передбачає профілактику, ранні втручання, супровід і скерування, а також упровадження організаційних механізмів (супервізія, стандарти якості, культуральна чутливість) на всіх рівнях надання допомоги (IASC guidelines..., 2007; Hobfoll et al., 2007).

Психологічне благополуччя інтерпретовано в євдемонічній традиції як стійкий стан суб'єктивного функціонування, що охоплює самоакцептацію, автономію, опанованість середовищем, цілеспрямованість, особистісний розвиток і позитивні взаємини. Воно є спорідненим, але не тотожним гедонічному «суб'єктивному благополуччю» (афективний баланс, задоволення життям) і визначається поєднанням індивідуальних ресурсів і контекстуальних чинників, які опосередковують здатність до адаптації в умовах невизначеності (Ryff, & Keyes, 1995; Ryff, 2014; Diener, Oishi, & Tay, 2018).

Резильєнтність слід трактувати як динамічний процес адаптації й відновлення під впливом загроз, травми чи тривалих соціальних збурень. Вона ґрунтується на «звичайних» (ordinary) індивідуальних і соціальних ресурсах – когнітивних, емоційних, поведінкових, сімейних та громадських, і може цілеспрямовано посилюватися внаслідок опанування навичок, соціальної підтримки й організаційних інтервенцій. За прикладним аспектом, резильєнтність передбачає здатність підтримувати адаптивне функціонування й відновлюватися після впливу стресорів (Southwick et al., 2014).

Толерантність/нетолерантність до невизначеності є основною трансдіагностичною «мішенню» в ситуаціях соціальної нестабільності. Зокрема, толерантність до невизначеності – це здатність ефективно функціонувати попри неоднозначність, неповноту інформації та непередбачуваність подій. Натомість нетолерантність до невизначеності (Intolerance of Uncertainty, IU) є ригідним негативним ставленням до невідомого, що зумовлює тривожні й депресивні симптоми. Сукупність теоретичних і метааналітичних праць засвідчує, що цілеспрямоване зниження рівня IU за допомогою КПТ/АСТ-орієнтованих технік пов'язане зі статистично значущим зниженням дистресу й поліпшенням функціонування, внаслідок чого ця «мішень» є концептуально й практично центральною для коротких інтервенцій у кризових умовах (Carleton, 2016).

Наведене зумовлює формування узгодженого понятійного поля: психологічна підтримка – як багаторівнева система дій; психологічне благополуччя – як цільовий стан адаптивного функціонування; резильєнтність – як процес і ресурс відновлення; толерантність/нетолерантність до невизначеності – як механізм, що поєднує інтервенції з вимірюваними результатами. Така операціоналізація забезпечує можливість узгодженого добору індикаторів ефективності й інтервенцій, релевантних українському контексту соціальної нестабільності.

Центральним психологічним механізмом в умовах війни й затяжної невизначеності в Україні є нетолерантність до невизначеності. Вона опосередковує зв'язок між загрозливим контекстом (зокрема страхом війни та інформаційною турбулентністю) і погіршенням показників психічного здоров'я, підтримуючи тривожність, уникання та румінації й тим самим порушуючи автономію, опанованість середовищем і цілеспрямованість як ядро евдемонічного благополуччя (Carleton, 2016). В емпіричних дослідженнях у дотичних до українського контекстах (біженці/ВПО, мешканці прифронтових територій) зафіксовано асоціації нетолерантності до невизначеності з депресивною та ПТСР-симптоматикою (Bilewicz et al., 2024).

Згідно з ресурсною динамікою, хронічна невизначеність спричиняє «спіралі втрат»: первинні втрати (безпека, житло, дохід, соціальні

ролі) призводять до вторинних – конфліктів, рольової невизначеності, професійного вигорання, – що кумулятивно поглиблює дистрес (Hobfoll, 2001). За даними після 2022 року, в Україні зафіксовано підвищення попиту на психосоціальні послуги для дітей, доглядальників, педагогів і працівників критичних служб, що є індикатором системного ресурсного виснаження (Mental health service..., 2025).

Тривала невизначеність деформує «відчуття узгодженості» (sense of coherence, SOC) – зрозумілість, керованість та осмисленість подій, і перешкоджає задоволенню базових психологічних потреб самодетермінації (автономія, компетентність, пов'язаність), що спричиняє мотиваційне виснаження й особистісну нереалізованість. Для молоді додатковим чинником ризику є фрагментація освітніх практик і соціальних зв'язків; водночас наявність стабільних освітніх і громадських «опор» асоціюється зі стійкими або «швидковідновними» траєкторіями адаптації (Giordano, Capobianco., & Hodes, 2024).

Вплив соціальної нестабільності на психологічне благополуччя опосередковано низкою взаємопов'язаних ланок: хронічною фізіологічною активацією (алостатичним навантаженням); когнітивно-афективними процесами (румінацією, переживанням втрати контролю, загостренням оцінювання загроз); ресурсними циклами втрат і проліферацією стресорів; порушенням базових психологічних потреб; характеристиками соціального контексту (якістю соціальної підтримки, правилами, інституційними «опорами» – школа, громада). Саме вони визначають «мішені» для багаторівневих програм у координатах моделей MHPSS/stepped care, релевантних українським умовам: зменшення нетолерантності до невизначеності, відновлення й збереження ресурсів, підтримання базових потреб, посилення соціальної підтримки й інституційної передбачуваності.

На *індивідуальному рівні* за помірного дистресу ефективними є короткі модулі КПТ/АСТ: поведінкова активація, тренування розв'язання проблем, експозиція до невизначеності, менеджмент румінацій/«турбот» і зміцнення когнітивної гнучкості. Вони безпосередньо знижують нетолерантність до невизначеності, тривогу/депресію та покращують функціонування. Обов'язкові супровідні компоненти: психоедукація, опанування базових навичок стрес-менеджменту (дихання/релаксація, «заземлення», гігієна сну) і безпечне направлення осіб із високим ризиком до спеціалізованих служб.

На *груповому рівні* масштабованість і культуральна прийнятність забезпечують протоколи низької/середньої інтенсивності, що проводять підготовлені неспеціалісти під супервізією. PM+ поєднує активацію, релаксацію, розв'язання проблем і мобілізацію підтримки; SH+/DWM має доведений профілактичний ефект у біженців/ВПО

і доступність, що критично за обмежених ресурсів. В освітньо-громадських контекстах інтеграція МНПСС із SEL і залученням батьків асоціюється зі стійкішими стратегіями відновлення української молоді за наявності інституційних «опор» (Giordano, Carobianco, & Hodes, 2024). Основні модератори ефектів – супервізія фасилітаторів, дотримання протоколу й культуральна адаптація.

Організаційний рівень створює умови для збереження ефективності індивідуальних і групових втручань протягом тривалого періоду. Поєднання супервізійних моделей і групової підтримки персоналу (освіта, охорона здоров'я, критичні служби) з організаційними змінами (прозорі протоколи, правила, гнучкий графік, ротація, доступ до відпочинку) знижує алостатичне навантаження та запобігає вигоранню, тоді як ізольовані тренінги мають неоднозначні результати (Mental health service..., 2025).

Цифровий рівень забезпечує інфраструктуру доступності за умов небезпеки, переміщення й обмеженої мобільності. Онлайн-КПТ, керована самодопомога та гібридні моделі (онлайн- і короткі очні сесії) демонструють помірні ефекти за умов професійного супроводу й належного захисту даних (Karyotaki et al., 2021). Для зниження цифрової нерівності й підвищення адгезії доцільне поєднання цифрових ресурсів із локальними «опорами» – шкільними командами, громадами й чіткими політиками конфіденційності (Mental health..., 2024; Mental health service..., 2025).

Отже, в українських реаліях багаторівнева система підтримки має адресно скеровувати основні ланки механізму впливу нестабільності позитивно корелювати, а саме: знижувати нетолерантність до невизначеності, відновлювати й зберігати ресурси, підтримувати відчуття узгодженості й базові психологічні потреби, а також зміцнювати соціальні «опори» (школа, громада). Реалізація цих стратегій передбачає системну супервізію, контроль правильності протоколів і використання як клінічних, так і процесних індикаторів (охоплення, утримання, завершення), що забезпечує стійкі результати та масштабування.

Ефективність запропонованих стратегій зумовлена їхньою узгодженістю з моделлю МНПСС і поетапною логікою stepped care, за яких інтенсивність і ресурсомісткість втручань відповідають рівню потреб та наявний налагоджений перехід між ланками (рівнями) допомоги. Така структура мінімізує проблемні аспекти в наданні психологічної підтримки й водночас оптимізує використання обмежених ресурсів упродовж кризового періоду.

По-перше, універсальні й низькоінтенсивні втручання (психоедукація, PFA, короткострокові КПТ/АСТ-модулі, SH+/DWM) послідовно демонструють помірні ефекти в зниженні дистресу,

тривоги/депресії та покращенні функціонування, зокрема серед біженців і ВПО. У структурі stepped care ці формати розвантажують спеціалізовані служби, забезпечуючи широке охоплення; для SH+ додатково підтверджено доступність, що є критичним для масштабування в українських умовах обмежених ресурсів.

По-друге, масштабовані протоколи середньої інтенсивності (зокрема РМ+) під супервізією забезпечують клінічно значущі покращення тривожної та депресивної симптоматики й функціонування в гуманітарних контекстах. Поєднання РМ+ зі stepped care дає змогу адресно працювати з помірним дистресом і нетолерантністю до невизначеності до ескалації потреб до спеціалізованої психотерапії.

По-третє, цифрові формати (іСВТ, керована самодопомога, гібридні моделі) підвищують доступність і безперервність допомоги за умов безпекових і логістичних обмежень; їхні ефекти можна порівняти з очними за наявності керованого супроводу й дотримання стандартів приватності. В українських реаліях війни поєднання цифрових рішень із локальними «опорами» (школа, громада) знижує ризики відсіву й цифрової нерівності.

По-четверте, організаційні механізми (супервізія, протоколи безпеки та правил, міжвідомча координація) є необхідною умовою реалізації ефектів індивідуальних і групових втручань. Поєднання організаційних змін із навчальними модулями ефективніше запобігає вигоранню персоналу, ніж ізольовані тренінги; водночас відповідність стандартам IASC/Sphere та моніторинг процесних індикаторів корелюють із кращими клінічними результатами.

Згідно з механізмами дії, узгодження зі stepped care передбачає прицільне таргетування ключових ланок: зменшення нетолерантності до невизначеності (КПТ/АСТ-модулі, SH+), відновлення ресурсів через розв'язання проблем і активізацію підтримки (РМ+) як противагу «спіралям втрат», підтримку відчуття узгодженості (SOC) та базових психологічних потреб завдяки освітньо-громадським МНПСС-програмам, а також зниження алостатичного навантаження через організаційні рішення (безпека, ротації, відпочинок). Для України 2023–2025 рр. додатковим емпіричним аргументом на користь розширення низько- та середньоінтенсивних втручань із чіткими супервізійними вертикалями є збільшення кількості запитів на МНПСС-послуги.

Тому поєднання стратегій у моделі МНПСС/stepped care є обґрунтовано ефективним для українських умов, бо є доступним, розширює охоплення, знижує прояв симптомів і дистрес, підтримує повсякденне функціонування й забезпечує стійкість сервісів.

Висновки

Психологічну підтримку в умовах соціальної нестабільності доцільно розглядати як багаторівневу систему, узгоджену з моделлю МНПСС і поетапною логікою stepped care. Вплив невизначеності на психологічне благополуччя особистості опосередковують взаємопов'язані механізми: підвищене алостатичне навантаження; когнітивно-афективні процеси (нетолерантність до невизначеності, румінації, переживання втрати контролю); «спіралі втрат» ресурсів; деформація відчуття узгодженості й порушення базових психологічних потреб. Виокремлення цих аспектів забезпечує цілеспрямоване проектування інтервенцій на різних рівнях.

Систематизація стратегій підтримки засвідчила, що поєднання коротких індивідуальних втручань (КПТ/АСТ-модулі, опанування навичок управління стресом), масштабованих групових протоколів низької/середньої інтенсивності (PM+, SH+/DWM), організаційних рішень (супервізія,

протоколи безпеки, міжвідомча координація) та цифрових форматів (iCBT, керована само-допомога, гібридні моделі) формує узгоджену «лінію допомоги» від профілактики до спеціалізованої опіки. Така конфігурація підвищує охоплення, знижує симптоми й дистрес, підтримує повсякденне функціонування та водночас не перевантажує спеціалізовані служби.

Практична імплікація для українського контексту полягає в пріоритизації низько- та середньоінтенсивних, стандартизованих і культурно адаптованих програм, інтегрованих у первинну ланку, освітні та громадські середовища, із забезпеченням супервізійних вертикалей, контролю дотримання протоколів і використанням комбінованих клінічних, механістичних, функціональних та процесних індикаторів ефективності. Такий підхід підсилює стійкість системи підтримки й забезпечує її результативність упродовж тривалої кризи та в ситуаціях соціальної нестабільності.

References

- [1] Antonovsky, A. (1993). The structure and properties of the Sense of Coherence scale. *Social Science & Medicine*, 36(6), 725-733. DOI: 10.1016/0277-9536(93)90033-Z
- [2] Beshai, S., & Carleton, R.N. (2016). Peer support and crisis-focused psychological interventions designed to mitigate post-traumatic stress injuries among public safety and frontline healthcare personnel: A systematic review. *Journal of Military, Veteran and Family Health*, 2(3), 31-40. DOI: 10.3138/jmvfh.4093
- [3] Bilewicz, M., Kwiatkowska, A., Bott, R., & Dovidio, J. F. (2024). High rates of probable PTSD among Ukrainian war refugees. *Translational Psychiatry*, 14. DOI: 10.1038/s41398-024-02942-9
- [4] Carleton, R.N. (2016). Into the unknown: A review and synthesis of contemporary models involving uncertainty. *Journal of Anxiety Disorders*, 39, 30-43. DOI: 10.1016/j.janxdis.2016.02.007
- [5] Cuijpers, P., Karyotaki, E., Reijnders, M., & Purgato, M. (2019). Meta-analyses and mega-analyses of the effectiveness of digital health interventions for mental health. *Clinical Psychology Review*, 76. DOI: 10.1016/j.cpr.2019.101819
- [6] Diener, E., Oishi, S., & Tay, L. (2018). Advances in subjective well-being research. *Nature Human Behaviour*, 2(4), 253-260. DOI: 10.1038/s41562-018-0307-6
- [7] Dückers, M., van Hoof, W., Willems, A., & Te Brake, H. (2022). Appraising Evidence-Based Mental Health and Psychosocial Support (MHPSS) Guidelines-PART II : A Content Analysis with Implications for Disaster Risk Reduction. *International journal of environmental research and public health*, 19(13). DOI: 10.3390/ijerph19137798
- [8] Epping-Jordan, J.E., Harris, R., Brown, F.L., Carswell, K., Foley, C., & van Ommeren, M. (2016). Self-Help Plus (SH+): A new WHO stress management package. *World Psychiatry*, 15(3), 295-296. DOI: 10.1002/wps.20355
- [9] Giordano, F., Capobianco, R., & Hodes, M. (2024). Resilience processes among Ukrainian youth preparing to become adults during war. *Frontiers in Psychology*, 15. DOI: 10.3389/fpsyg.2024.1331886
- [10] Hobfoll, S.E. (2001). The influence of culture, community, and the nested-self in the stress process: Advancing Conservation of Resources theory. *Applied Psychology*, 50(3), 337-421. DOI: 10.1111/1464-0597.00062
- [11] Hobfoll, S.E., Watson, P., Bell, C.C., Bryant, R.A., Brymer, M.J., Friedman, M.J., & Ursano, R.J. (2007). Five essential elements of immediate and mid-term mass trauma intervention: *Empirical evidence. Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes*, 70(4), 283-315. DOI: 10.1521/psyc.2007.70.4.283
- [12] Humanitarian charter and minimum standards in humanitarian response (4th ed.). (2018). Geneva: Sphere. *Sphere Association*. Retrieved from <https://spherestandards.org/wp-content/uploads/Sphere-Handbook-2018-EN.pdf>
- [13] IASC guidelines on mental health and psychosocial support in emergency settings. Geneva: IASC. (2007). *Inter-Agency Standing Committee*. Retrieved from <https://interagencystandingcommittee.org>

- /iasc-task-force-mental-health-and-psychosocial-support-emergency-settings/iasc-guidelines-mental-health-and-psychosocial-support-emergency-settings-2007
- [14] Karyotaki, E., Efthimiou, O., Miguel, C., Bermpohl, F.M.G., Furukawa, T.A., Cuijpers, P., & Bockting, C.L.H. (2021). Internet-based cognitive behavioral therapy for depression: A systematic review and individual patient data network meta-analysis. *JAMA Psychiatry*, 78(4), 361-371. DOI: 10.1001/jamapsychiatry.2020.4364
- [15] Mareya, S., Watts, M.C., Zhao, L., & Olasoji, M. (2024). Exploring the Stepped Care Model in Delivering Primary Mental Health Services - A Scoping Review. *International Journal of Mental Health Nursing*, 33(6), 2026-2042. DOI: 10.1111/inm.13427
- [16] McEvoy, P.M., & Erceg-Hurn, D.M. (2016). The search for universal transdiagnostic and trans-therapy change processes: Evidence for intolerance of uncertainty. *Journal of Anxiety Disorders*, 41, 96-107. DOI: 10.1016/j.janxdis.2016.02.002
- [17] Mental health and psychosocial support for children and caregivers in Ukraine: Annual brief. (2024). New York: UNICEF. *UNICEF Ukraine*. Retrieved from <https://www.unicef.org/ukraine/en/documents/mental-health-and-psychosocial-support-0>
- [18] Mental health service use and hospitalization trends in Ukraine: Situation brief. (2025). *World Health Organization Regional Office for Europe*. Retrieved from <https://www.who.int/europe/publications/ukraine-who-special-initiative-for-mental-health-situational-assessment>
- [19] Petrie, K., Milligan-Saville, J., Gayed, A., Deady, M., Phelps, A., Dell, L., & Harvey, S. B. (2018). Prevalence of PTSD and common mental disorders amongst ambulance personnel: A systematic review and meta-analysis. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 53(9), 897-909. DOI: 10.1007/s00127-018-1539-5
- [20] Purgato, M., Carswell, K., Tedeschi, F., Acarturk, C., Anttila, M., Au, T., & Barbui, C. (2018). Effectiveness of Self-Help Plus (SH+) in preventing mental disorders in refugees and asylum seekers in Europe and Turkey: A multinational randomized controlled trial. *Psychological Medicine*, 49(11), 1-11. DOI: 10.1017/S0033291718001981
- [21] Purgato, M., Papola, D., Gastaldon, C., van Ommeren, M., Barbui, C., & Tol, W. A. (2021). Psychological therapies for the prevention of mental disorders in low-resource humanitarian settings: An updated systematic review and meta-analysis. *JAMA Network Open*, 4(11). DOI: 10.1001/jamanetworkopen.2021.33411
- [22] Ryff, C.D. (2014). Psychological well-being revisited: Advances in the science and practice of eudaimonia. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 83(1), 10-28. DOI: 10.1159/000353263
- [23] Ryff, C.D., & Keyes, C.L.M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(4), 719-727. DOI: 10.1037/0022-3514.69.4.719
- [24] Southwick, S.M., Bonanno, G.A., Masten, A.S., Panter-Brick, C., & Yehuda, R. (2014). Resilience definitions, theory, and challenges: Interdisciplinary perspectives. *European Journal of Psychotraumatology*, 5(1). DOI: 10.3402/ejpt.v5.25338
- [25] Tol, W.A., Barbui, C., Galappatti, A., Silove, D., Betancourt, T., Souza, R., & van Ommeren, M. (2011). Mental health and psychosocial support in humanitarian settings: Linking practice and research. *The Lancet*, 378(9802), 1581-1591. DOI: 10.1016/S0140-6736(11)61094-5
- [26] Tol, W.A., Purgato, M., Betancourt, T.S., Bolton, P., Bass, J.K., & Bonanno, G.A. (2020). Mental health and psychosocial support in humanitarian settings: A public health approach. *Annual Review of Public Health*, 41, 403-423. DOI: 10.1146/annurev-publhealth-040119-094318

Список використаних джерел

- [1] Antonovsky A. The structure and properties of the Sense of Coherence scale. *Social Science & Medicine*. 1993. No. 36(6). P. 725–733. DOI: 10.1016/0277-9536(93)90033-Z
- [2] Beshai S., Carleton R. N. Peer support and crisis-focused psychological interventions designed to mitigate post-traumatic stress injuries among public safety and frontline healthcare personnel: A systematic review. *Journal of Military, Veteran and Family Health*. 2016. No. 2 (3). P. 31–40. DOI: 10.3138/jmvfh.4093
- [3] Bilewicz M., Kwiatkowska A., Bott R., Dovidio J. F. High rates of probable PTSD among Ukrainian war refugees. *Translational Psychiatry*. 2024. No. 14. DOI: 10.1038/s41398-024-02942-9
- [4] Carleton R. N. Into the unknown: A review and synthesis of contemporary models involving uncertainty. *Journal of Anxiety Disorders*. 2016. No. 39. P. 30–43. DOI: 10.1016/j.janxdis.2016.02.007
- [5] Cuijpers P., Karyotaki E., Reijnders M., Purgato M. Meta-analyses and mega-analyses of the effectiveness of digital health interventions for mental health. *Clinical Psychology Review*. 2019. No. 76. P. 101819. DOI: 10.1016/j.cpr.2019.101819
- [6] Diener E., Oishi S., Tay L. Advances in subjective well-being research. *Nature Human Behaviour*. 2018. No. 2 (4). P. 253–260. DOI: 10.1038/s41562-018-0307-6
- [7] Dückers M., van Hoof W., Willems A., Te Brake H. Appraising Evidence-Based Mental Health and Psychosocial Support (MHPSS) Guidelines-PART II : A Content Analysis with Implications for Disaster

- Risk Reduction. *International journal of environmental research and public health*. 2022. No. 19 (13). DOI: 10.3390/ijerph19137798
- [8] Epping-Jordan J. E., Harris R., Brown F. L., Carswell K., Foley C., van Ommeren M. Self-Help Plus (SH+): A new WHO stress management package. *World Psychiatry*. 2016. No. 15(3). P. 295–296. DOI: 10.1002/wps.20355
- [9] Giordano F., Capobianco R., Hodes M. Resilience processes among Ukrainian youth preparing to become adults during war. *Frontiers in Psychology*. 2024. No. 15. DOI: 10.3389/fpsyg.2024.1331886
- [10] Hobfoll S. E. The influence of culture, community, and the nested-self in the stress process: Advancing Conservation of Resources theory. *Applied Psychology*. 2001. No. 50 (3). P. 337–421. DOI: 10.1111/1464-0597.00062
- [11] Hobfoll S. E., Watson P., Bell C. C., Bryant R. A., Brymer M. J., Friedman M. J., Ursano R. J. Five essential elements of immediate and mid-term mass trauma intervention: *Empirical evidence. Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes*. 2007. No. 70 (4). P. 283–315. DOI: 10.1521/psyc.2007.70.4.283
- [12] Humanitarian charter and minimum standards in humanitarian response : The Sphere handbook. 4th ed. Geneva : Sphere, 2018. *Sphere Association*. URL: <https://spherestandards.org/wp-content/uploads/Sphere-Handbook-2018-EN.pdf>
- [13] IASC guidelines on mental health and psychosocial support in emergency settings. Geneva : IASC, 2007. *Inter-Agency Standing Committee*. URL: <https://interagencystandingcommittee.org/iasc-task-force-mental-health-and-psychosocial-support-emergency-settings/iasc-guidelines-mental-health-and-psychosocial-support-emergency-settings-2007>.
- [14] Karyotaki E., Efthimiou O., Miguel C., BERPohl F. M. G., Furukawa T. A., Cuijpers P., Bockting C. L. H. Internet-based cognitive behavioral therapy for depression: A systematic review and individual patient data network meta-analysis. *JAMA Psychiatry*. 2021. No. 78 (4). P. 361–371. DOI: 10.1001/jamapsychiatry.2020.4364
- [15] Mareya S., Watts M. C., Zhao L., Olasoji M. Exploring the Stepped Care Model in Delivering Primary Mental Health Services – A Scoping Review. *International Journal of Mental Health Nursing*. 2024. No. 33 (6). P. 2026–2042. DOI: 10.1111/inm.13427
- [16] McEvoy P. M., Erceg-Hurn D. M. The search for universal transdiagnostic and trans-therapy change processes: Evidence for intolerance of uncertainty. *Journal of Anxiety Disorders*. 2016. No. 41. P. 96–107. DOI: 10.1016/j.janxdis.2016.02.002
- [17] Mental health and psychosocial support for children and caregivers in Ukraine: Annual brief. New York : UNICEF. *UNICEF Ukraine*. 2024. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/en/documents/mental-health-and-psychosocial-support-0>
- [18] Mental health service use and hospitalization trends in Ukraine : Situation brief. *World Health Organization Regional Office for Europe*. 2025. URL: <https://www.who.int/europe/publications/ukraine-who-special-initiative-for-mental-health-situational-assessment>
- [19] Petrie K., Milligan-Saville J., Gayed A., Deady M., Phelps A., Dell L., Harvey S. B. Prevalence of PTSD and common mental disorders amongst ambulance personnel : A systematic review and meta-analysis. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 2018. No. 53 (9). P. 897–909. DOI: 10.1007/s00127-018-1539-5
- [20] Purgato M., Carswell K., Tedeschi F., Acarturk C., Anttila M., Au T., Barbui C. Effectiveness of Self-Help Plus (SH+) in preventing mental disorders in refugees and asylum seekers in Europe and Turkey : A multinational randomized controlled trial. *Psychological Medicine*, 2018. No. 49 (11). P. 1–11. DOI: 10.1017/S0033291718001981
- [21] Purgato M., Papola D., Gastaldon C., van Ommeren M., Barbui C., Tol W. A. Psychological therapies for the prevention of mental disorders in low-resource humanitarian settings: An updated systematic review and meta-analysis. *JAMA Network Open*. 2021. No. 4 (11). DOI: 10.1001/jamanetworkopen.2021.33411
- [22] Ryff C. D. Psychological well-being revisited: Advances in the science and practice of eudaimonia. *Psychotherapy and Psychosomatics*. 2014. No. 83 (1). P. 10–28. DOI: 10.1159/000353263
- [23] Ryff C. D., Keyes C. L. M. The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1995. No. 69 (4). P. 719–727. DOI: 10.1037/0022-3514.69.4.719
- [24] Southwick S. M., Bonanno G. A., Masten A. S., Panter-Brick C., Yehuda, R. Resilience definitions, theory, and challenges: Interdisciplinary perspectives. *European Journal of Psychotraumatology*, 2014. No. 5 (1). DOI: 10.3402/ejpt.v5.25338
- [25] Tol W. A., Barbui C., Galappatti A., Silove D., Betancourt T., Souza R., van Ommeren M. Mental health and psychosocial support in humanitarian settings: Linking practice and research. *The Lancet*. 2021. No. 378 (9802). P. 1581–1591. DOI: 10.1016/S0140-6736(11)61094-5
- [26] Tol W. A., Purgato M., Betancourt T. S., Bolton P., Bass J. K., Bonanno G. A. Mental health and psychosocial support in humanitarian settings: A public health approach. *Annual Review of Public Health*. 2020. No. 41. P. 403–423. DOI: 0.1146/annurev-publhealth-040119-094318

BOIKO-BUZYL Yuliia

Doctor of Psychology, Professor, Head of the Research Laboratory on Law Enforcement Management and Psychological Support at the Educational and Scientific Institute of Postgraduate Education of the National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1715-4327>;

VOZNIUK Andrii

Doctor of Law, Professor, Head of the Research Laboratory on Crime Prevention at the Educational and Scientific Institute of Police Activities of the National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3352-5626>

Psychological Support for Individuals in the Current Reality of Social Instability

Abstract. The relevance of the chosen topic is determined by the growth of prolonged social instability caused by war, political and economic fluctuations, mass displacement, and information turbulence, which creates a chronic state of uncertainty and undermines the psychological well-being of the population. In these conditions, scientifically based approaches to psychological support become a key prerequisite for individual and social resilience. The purpose of the article is to provide a theoretical and methodological justification for strategies of psychological support for individuals in the current realities of social instability, taking into account the multilevel MHPSS model and the stepped care approach. To achieve this goal, domestic and foreign studies, guidelines of international organizations, and descriptions of scaled interventions were summarized and systematized. Working definitions of psychological support, psychological well-being, resilience, (in)tolerance to uncertainty were formulated, and the mechanisms of the impact of chronic uncertainty (allostatic load, rumination, feeling of loss of control, «spirals of loss» of resources, loss of a sense of coherence, and violation of basic psychological needs) were outlined. The research methodology involved the application of approaches to psychological support in individual and group forms using methods of analysis, generalization, systematization, and case studies to examine typical situations in Ukrainian practice. Key support strategies in crisis situations were proposed and justified: short CBT/ACT modules and stress management skills (individual level), PM+ and SH+/Doing What Matters and educational and community MHPSS/SEL programs (group level), supervisory and organizational mechanisms for safety and coordination (organizational level), as well as iCBT, guided self-help, and hybrid models (digital level). The article aims to deepen understanding of the psychological mechanisms of personal resilience in the face of uncertainty and to form a scientific basis for the implementation of culturally adapted, evidence-based, and resource-efficient mental health support measures in the current Ukrainian context.

Keywords: psychological support; psychological well-being; resilience; tolerance/intolerance to uncertainty; social instability.

DOI: 10.33270/03253702.2
УДК 159.944:351.741

ГАЛЬЧЕНКО Вікторія*

доктор психологічних наук, доцент, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем управління правоохоронною діяльністю та її психологічного супроводження Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2865-7245>;

СНЯТКОВА Тетяна

доктор філософії, доцент кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3374-3532>

Формування фрустраційної толерантності як психологічної детермінанти запобігання професійному вигоранню працівників сектору безпеки України

Анотація. Дослідження присвячене проблемі формування фрустраційної толерантності як ключового психологічного чинника запобігання професійному вигоранню працівників сектору безпеки України. В умовах воєнного стану та підвищеного рівня стресогенних факторів важливе значення має здатність правоохоронців зберігати емоційну стабільність і продуктивність у ситуаціях невизначеності, загрози й дефіциту ресурсів. У роботі розглянуто сутність поняття «фрустраційна толерантність», її взаємозв'язок зі стресостійкістю, емоційною регуляцією та психологічною резильєнтністю. Проаналізовано чинники, що знижують здатність до конструктивного подолання фрустраційних ситуацій, а також наслідки хронічного фрустраційного напруження для емоційного виснаження та розвитку синдрому професійного вигорання працівників сектору безпеки України. Увагу зосереджено на особливостях діяльності співробітників поліції та інших підрозділів, які працюють в умовах підвищеного ризику. Обґрунтовано необхідність упровадження комплексних психопрофілактичних програм, спрямованих на розвиток толерантності до фрустрації шляхом тренінгів емоційної регуляції, когнітивно-поведінкових технік і методів самоконтролю. Результати дослідження засвідчують, що підвищення рівня фрустраційної толерантності сприяє зниженню рівня професійного стресу, формуванню конструктивних копінг-стратегій, як наслідок – запобігання професійному вигоранню. Практичне значення роботи полягає в можливості використання отриманих висновків для розроблення психологічних тренінгових програм і рекомендацій, спрямованих на підтримку психоемоційного здоров'я та збереження професійної ефективності фахівців сектору безпеки України в умовах воєнних викликів.

Ключові слова: фрустраційна толерантність; професійне вигорання; психологічна детермінанта; працівники сектору безпеки; стресостійкість; емоційне вигорання; профілактика вигорання; психологічна адаптація.

Історія статті:

Отримано: 29.07.2025
Переглянуто: 01.09.2025
Прийнято: 03.10.2025

Рекомендоване посилання:

Гальченко В., Сняtkова Т. Формування фрустраційної толерантності як психологічної детермінанти запобігання професійному вигоранню працівників сектору безпеки України. *Юридична психологія*. 2025. № 2 (37). С. 16–23.
DOI: 10.33270/03253702.2

*Відповідальний автор

© Гальченко В., Сняtkова Т., 2025

Вступ

В умовах російсько-української війни питання формування фрустраційної толерантності працівників сектору безпеки України набуло особливої значущості, оскільки від їхньої емоційної стійкості залежить не тільки ефективність професійної діяльності, а й стабільність суспільства загалом. Сучасний правоохоронець має володіти здатністю керувати власними емоціями на рівні майстра, якісно управляти своєю поведінкою в процесі прийняття відповідальних рішень і досягнення поставлених професійних завдань. Тому фокус уваги нашого дослідження буде спрямовано на формування здатності сучасного правоохоронця витримувати стан фрустрації на шляху до досягнення мети професійної діяльності, не впадаючи в надмірний стрес, емоційне вигорання, паніку чи агресію.

Сучасна психологічна наука, досліджуючи діяльність працівників сектору безпеки України, акцентує на високому рівні психоемоційного напруження, пов'язаного з виконанням службових обов'язків у складних і небезпечних умовах. Основними чинниками, що зумовлюють виникнення стресових станів у правоохоронців, вважають: підвищену відповідальність, постійний ризик для життя, надмірне робоче навантаження, недостатній рівень соціальної підтримки та психологічного забезпечення. Наслідки професійного хронічного стресу, серед яких професійне вигорання, зниження ефективності діяльності та порушення психічного здоров'я, не передбачувані й можуть спричинити психосоматичні захворювання (Malinowska, 2024).

Саме тому серед психологічних досліджень провідне місце посідає проблема підтримання психологічного благополуччя особистості правоохоронця в умовах війни. Зокрема, Ю. Бойко-Бузиль (2025) серед ключових стратегій забезпечення психологічного благополуччя особистості виокремлює такі, як: розвиток гнучкості мислення, емоційної регуляції, підтримання соціальних зв'язків, перетворення сприйняття невизначеності з негативного на можливість для зростання, зміцнення усвідомленості та прийняття ситуації, застосування практик релаксації, розвитку самосвідомості й рефлексії, а також оптимізацію планування та управління очікуваннями. Саме ці стратегії, на думку науковиці, мають ключову роль у забезпеченні здатності індивіда продовжувати активне життєздійснення навіть в умовах глибокої кризи, а їх інтеграція допомагатиме особистості не лише зберегти психологічне благополуччя в умовах невизначеності, а й розвинути адаптивні механізми, які сприятимуть набуттю емоційного балансу, внутрішньої стійкості та здатності до самореалізації. З огляду на зазначене, важливим постає завдання втілення в життя розроблених стратегій підтримання психологічного благополуччя працівників сектору безпеки України, що своєю чергою визначатиме потенціал українського

суспільства в поствоєнний період (Boiko-Buzył, 2025).

З метою підтримання психологічного благополуччя працівників правоохоронних органів зарубіжні дослідники виявили, що найпоширенішими для цього є когнітивно-поведінкові стратегії, розвиток резильєнтності, фрустраційної толерантності, тренінги стресостійкості, програми психосоціальної підтримки й методи майндфулнес. Також важливою є роль організаційної підтримки та колективного підходу в зниженні наслідків травматичного досвіду. Огляд засвідчує потребу впровадження комплексних програм, орієнтованих на профілактику вигорання та формування фрустраційної толерантності у фахівців сектору безпеки України, що є вкрай актуальним в умовах високого рівня стресу та ризику.

Огляд літератури

Першим серед дослідників наукове визначення синдрому емоційного вигорання дав Г. Фрейденбергер (2010), який описав його як стан емоційного виснаження, що виникає внаслідок хронічного стресу й надмірного емоційного перенапруження. Цей синдром передусім виявляється в професіях, пов'язаних зі сферою «людина–людина». Учений визначив основні симптоми емоційного вигорання особистості працівника, а саме: втому, зниження мотивації, цинізм, деперсоналізацію та відчуття неефективності. Г. Фрейденбергер (2010) акцентував на важливості своєчасного виявлення синдрому та впровадження заходів профілактики для збереження психологічного благополуччя працівників.

Українські вчені (Н. Водоп'янова, З. Кісіль, Р.-В. Кісіль (2019), І. Миско, А. Перепелиця, О. Чебикіна та інші) досліджували психологічні чинники вигорання в працівників різних професій, зокрема вчителів, медичних працівників, а також силових структур.

Зокрема, І. Ушакова (2022) у своїх наукових розвідках зазначає, що постійні обстріли, невизначеність, страх, тривожність і фрустрація призводять до дезадаптації, гострих стресових реакцій, агресії та емоційного виснаження працівників ДСНС у прифронтових регіонах. Л. Сіпко, І. Півторацька (2018) виокремлюють організаційно-психологічні чинники, що провокують стрес у працівників правоохоронних органів, а саме: високий рівень відповідальності, вторинну травматизацію, фрустрацію очікувань у катастрофічних ситуаціях.

Таким чином, фрустрація в працівників безпекового сектору виникає через невідповідність очікувань і реальних умов (брак ресурсів, небезпека, невизначеність у зонах бойових дій чи в контексті поліцейської діяльності); втрата контролю та відчуття безвиході спричиняють розвиток дистресу, тривожності, зниження емоційної стійкості. Увагу слід спрямовувати на

соціально-психологічних чинниках, серед яких брак підтримки, відсутність ефективних копінг-стратегій, конфлікти ролей лише посилюють вияви фрустрації та професійний стрес.

Цінними для нашого дослідження вважаємо наукові погляди Ю. Сагайдак (2025), яка, вивчаючи емоційне вигорання в працівників Національної поліції під час повномасштабного вторгнення, з'ясувала, що задля профілактики емоційного вигорання правоохоронців потрібно розробити низку дієвих заходів, зокрема надання працівникові відпустки або вихідного дня, обмежити контакти з людьми, тимчасово переключивши його на інші форми роботи; створення почуття психологічного комфорту шляхом застосування організаційних методів: підвищення кваліфікації, навчання прийомів зняття емоційного напруження, створення атмосфери підтримки та взаєморозуміння в колективі тощо (Sahaidak, 2025).

Ю. Сагайдак (2025) також акцентує на тому, що синдром емоційного вигорання слід відрізнити від звичайного стресу, адже емоційне вигорання – це затяжний процес, який назріває та накопичується, а потім виводить особу з робочого стану на тривалий строк (3–6 місяців). Саме такий стан, вважаємо, може призвести до фрустрації, характерною ознакою якої є дезорганізація свідомості й діяльності в стані безнадійності, втрати перспективи. Найвідомішими є такі різновиди фрустрації, як агресивність, депресивні стани, діяльність за інерцією тощо.

З огляду на означене вище, слід зауважити, що працівники правоохоронних органів виконують оперативно-службові й службово-бойові завдання в особливих умовах воєнного стану, що своєю чергою потребує високої концентрації когнітивних та емоційно-вольових процесів. Досліджуючи емоційні стани поліціантів, О. Кудерміна, М. Буданова (2025) акцентують на найзагрозливішому аспекті в діяльності поліцейських – розбалансованості емоцій, що може вплинути на неадекватність оцінки ситуації та прийнятті неправильних рішень.

Одним із наслідків фрустрації в поліцейського може бути агресія. Вияв гніву в процесі виконання завдань службово-оперативної діяльності може спричинити неадекватність оцінки ситуації, перебільшення провини підозрюваного, застосування сили, наполягання на посиленні покарань для злочинців тощо.

Цікавим для нашого дослідження виявився досвід італійських поліцейських, презентований D. Maran Acquadro, M. Zito, L. Colombo (2020). Дослідники виявили вплив вимог роботи, а саме: робочого навантаження, емоційного дисонансу, вимог громадян, когнітивного навантаження, конфлікту між роботою та сім'єю тощо та ресурсів роботи, зокрема робочої автономії, чіткості ролі, організаційної підтримки, підтримки сім'ї, стійкості, самоефективності у зв'язку з

вторинною травмою на стресові розлади в працівників правоохоронних органів. З'ясовано, що деякі працівники поліції більше страждають, ніж медичні працівники, від певних наслідків стресового розладу, таких як негативні емоції та вигорання. Крім того, працівники поліції більше страждають, ніж медичні працівники, від робочого навантаження та конфлікту між роботою та сім'єю. З метою покращення в працівників поліції відчуття контролю в стресових ситуаціях науковці пропонують перелік стратегій, які можна використовувати для управління травматичними інцидентами. Зокрема, на їхню думку, фізичні вправи, такі як «тайм-аут», дають змогу працівникам професійної підготовки зупинити джерело власної тривоги та підвищити свою енергію, як наслідок – збільшити кількість стратегій, які використовують для подолання травматичної події. Також важливо посилити підтримку, яку надають керівники та колеги, оскільки відсутність такої підтримки пов'язана з наслідками для психічного здоров'я. Україн важливим є проведення супервізій або консультацій для працівників з болісними інцидентами, жертвами травм і тих, хто вижив після них. Ці методи надають можливість опрацювати як травматичну подію, так й особисті емоції та когніції щодо неї, тим самим допомагаючи в подоланні суперечностей між роботою та сім'єю (Acquadro Maran, Zito, & Colombo, 2020).

Гендерні дослідження професійного вигорання працівників сектору безпеки України засвідчили, що жінки виявили вищі показники вигорання, ніж чоловіки, а також частіше використовували як адаптивні, так і неадаптивні стратегії копіngu, серед яких – планування, позитивна переоцінка та поведінкова відстороненість. Дослідження засвідчує, що недостатня організаційна підтримка й надмірне робоче навантаження посилюють негативні психологічні наслідки, а ефективне управління стресом і розвиток стресостійкості можуть слугувати запобіжниками для збереження психічного благополуччя працівників поліції. Автор рекомендує впровадження програм психологічної підтримки, тренінгів регуляції емоцій та розвитку резильєнтності як ключових елементів профілактики вигорання в правоохоронців (Gibbons, 2024).

Ще одним із найнебезпечніших та стресових аспектів поліцейської роботи Ю. Волков (2023) вважає застосування вогнепальної зброї. На думку дослідника, поліцейські, які змушені застосовувати вогнепальну зброю на ураження, є вразливою групою професіоналів, що регулярно стикаються з травматичними подіями у своїй роботі. Саме такі травмувальні ситуації можуть серйозно вплинути на психічне здоров'я поліцейських. У контексті зазначеного, M. J. Modula, E. M. Mathapo-Thobakgale, C. N. Nyoni, R. Jansen (2024) підкреслюють, що психічне здоров'я поліцейських є питанням громадського здоров'я, і

необхідно терміново розробити комплексні контекстуально релевантні моделі для розв'язання проблеми їхнього психічного здоров'я.

Маємо переконання в тому, що в умовах війни важливого значення в професійній діяльності правоохоронців набуває розвиток фрустраційної толерантності як здатності витримувати розчарування, перешкоди й невдачі, не впадаючи в деструктивні емоції (злість, агресію, апатію тощо). У більшості психологічних досліджень толерантність до фрустрацій (розчарувань, невдач) розглядають як психологічну стійкість до фрустраторів, що ґрунтується на здатності до адекватної оцінки ситуації та передбачення виходу з неї (А. Елліс, К. Роджерс, Л. Фестінгер, Ф. Хайдер та ін.). Стійкість означає успішність поведінки (оптимальний та ефективний репертуар реакцій), безпосередній стиль атрибуції. Учені пропонують розглядати толерантність з кількох основних ракурсів: як психологічну стійкість, як систему позитивних установок, як сукупність індивідуальних рис, як систему особистісних і групових цінностей. На нашу думку, сформована фрустраційна толерантність характеризується поєднанням когнітивних, емоційних, поведінкових зусиль особистості, спрямованих на подолання стресу та його наслідків, з потужним творчим потенціалом – її здібностями, силою, потенційними можливостями, енергією (Halchenko, 2024).

Отже, надзвичайно важливою властивістю працівників сектору безпеки України вважаємо фрустраційну толерантність, формування якої забезпечить стабільність психічного стану правоохоронця як у роботі, так і в особистому житті.

Матеріали та методи

Мета статті полягає в теоретико-методологічному визначенні й обґрунтуванні комплексної програми формування фрустраційної толерантності працівників сектору безпеки України. Відповідно до мети було визначено завдання дослідження, які зумовили відповідні етапи роботи над обраною проблематикою: сформулювати визначення понять «фрустраційна толерантність», «професійне вигорання»; окреслити причини виникнення професійного вигорання в працівників сектору безпеки України; визначити особливості формування фрустраційної толерантності як детермінанти запобігання професійному вигоранню правоохоронців; розробити орієнтовну програму заходів з формування фрустраційної толерантності працівників сектору безпеки України в умовах війни. Методологія аналізу означеної проблематики ґрунтується на методологічних підходах щодо надання соціально-психологічної підтримки правоохоронцям у груповій та індивідуальній формах. Використано такі методи дослідження: аналіз, синтез, узагальнення та систематизація наукової літератури, кейс-метод вивчення психологічних ситуацій.

Результати й обговорення

Важливою для нашого дослідження вбачаємо позицію І. Ботнаренко (2023), яка в контексті впровадження систем профілактики синдрому професійного виснаження найефективнішим для впровадження в Україні вважає позитивний досвід розвинених країн, таких як Австрія, США та Велика Британія. В Австрії та США вже запроваджено пілотні проекти та різні стратегії підтримки психічного благополуччя поліцейських. Авторка зазначає, що в усіх розглянутих країнах діє принцип «пріоритетної орієнтації на здоров'я», що означає визнання важливості здоров'я підлеглих офіцерів. Цей принцип І. Ботнаренко (2023) визнає фундаментальним, що має пронизувати всі аспекти діяльності державних органів, зокрема правоохоронні органи. З огляду на цей досвід, обґрунтованою є необхідність розроблення та популяризації відповідних стратегій для поліції в Україні.

У своїх дослідженнях З. Кісіль, Р.-В. Кісіль (2019) зазначають, що недостатня підготовка до екстремальних умов, відсутність ефективних програм психологічної допомоги та профілактики призводять до зростання рівня професійного вигорання, зниження працездатності та розвитку психосоматичних розладів у працівників правоохоронних органів. Ми поділяємо таку наукову позицію та вважаємо, що одним із напрямів оптимізації психологічного забезпечення службової діяльності має стати впровадження тренінгів стресостійкості, розвиток навичок емоційної саморегуляції та психологічного супроводу поліцейських. Ці стратегії мають сприяти покращенню фізичного та психічного здоров'я поліціантів, сприяючи впровадженню освітніх програм, які інформуватимуть про переваги психоедукації та регулярної фізичної активності й відпочинку.

Ураховуючи дослідження N. Harrington (2011), ми переконалися, що низька толерантність призводить до емоційного дистресу через переконавання на кшталт: «я не можу цього витримати» або «так не повинно бути». Психолог пропонує такі терапевтичні стратегії, які слід взяти до уваги в процесі створення програми заходів формування фрустраційної толерантності правоохоронців: по-перше, когнітивні техніки – робота з ірраціональними переконаваннями, навчання гнучкості мислення; по-друге, поведінкові методи – вправи на підвищення стійкості, поступове зіткнення з дискомфортом; розвиток терпимості – навчання прийняттю складнощів і затримка в досягненні бажаного.

Автор зазначає, що практика сприяє формуванню гнучкості мислення, зниженню ірраціональних переконавань про «нестерпність» дискомфорту та підвищенню здатності переносити складнощі без емоційної дестабілізації. Модель SPSR розглядає цю техніку як частину комплексної програми, спрямованої на розвиток особистісних ресурсів (сильних сторін), перегляд завищених стандартів і підвищення резильєнтності. Вважа-

емо, що інтеграція таких вправ у професійну перепідготовку працівників сектору безпеки України є ефективним інструментом зниження ризику професійного вигорання та підвищення рівня їхньої психологічної стійкості.

З метою вдосконалення змісту професійно-психологічної підготовки працівників Національної поліції України вважаємо за необхідне розробити

програму заходів з розвитку їхньої фрустраційної толерантності. Така програма має бути спрямована на підвищення рівня фрустраційної толерантності, зменшення кількості конфліктних ситуацій у службовій діяльності, зростання рівня стресостійкості й задоволеності роботою, формування навичок конструктивного виходу зі стану фрустрації.

Таблиця

Програма заходів із формування фрустраційної толерантності працівників правоохоронних органів

№ з/п	Етап	Назва заходу	Форма роботи	Зміст (коротко)	Тривалість
1	Діагностика	Психодіагностика рівня толерантності до фрустрації	Індивідуальне тестування	Тест Розенцвейга, шкала стресостійкості	1 год
2.	Мотивація	Мотиваційна сесія «Фрустрація: друг чи ворог?»	Лекція + дискусія	Поняття фрустрації, ризики низької толерантності	1,5 год
3.	Освітні блок	Лекція «Психологія фрустрації у професії поліцейського»	Лекція	Причини фрустрації, наслідки, стратегії подолання	1,5 год
		Аналіз службових кейсів	Групова робота	Розбір реальних ситуацій, обговорення варіантів дій	1,5 год
4.	Тренінговий блок	Тренінг «Емоційна саморегуляція»	Практикум	Дихальні техніки (Box breathing), заземлення 5-4-3-2-1	2 год
		Вправа «Розвиток когнітивної гнучкості»	Групова робота	Рефреймінг, зміна перспективи, робота з установками	1,5 год
		Рольові ігри «Фрустраційні ситуації»	Рольова гра	Відпрацювання реакцій у конфліктних ситуаціях	2 год
5.	Толерантність до невизначеності	Майстер-клас «Як приймати невизначеність»	Майстер-клас	Коло контролю, робота з очікуваннями	1,5 год
		Групова дискусія «Де межа між контролем і прийняттям?»	Обговорення	Усвідомлення меж впливу та прийняття	1 год
6.	Закріплення	Тренінг «Ресурсний поліцейський»	Практикум	Стратегії відновлення, майндфулнес, тілесні техніки	1,5 год
			Створення «Персональної карти ресурсів»	Індивідуальна робота	3 способи заспокоєння, 3 фрази підтримки, хобі

На нашу думку, до презентованої програми заходів доцільним буде додати правило «внутрішньої метафори», запропоноване Ю. Сагайдак (2025). Це правило акцентує на тому, що надзвичайно важливу роль у формуванні синдрому

емоційного вигорання відіграють внутрішні установки, те, як правоохоронець сприймає себе як фахівця. Для працівника, який досягнув певного професійного рівня, характерним є вже сформований образ свого професійного «Я». Бажано,

щоб цей образ не містив деструктивних елементів, але в разі наявності їх слід видозмінити («переплюсувати»), тобто не знищувати, оскільки це може зашкодити особистості правоохоронця. Видається слушною думка науковиці, що такі внутрішні конструкти слід змінювати поступово, але конструктивно. Це означає, що потрібно формувати фрустраційну толерантність, яка стане детермінантою психологічного благополуччя, що своєю чергою протистоятиме професійному вигоранню фахівця. Для цього слід проводити психоедукацію на організаційно-правовому рівні в усіх підрозділах сектору безпеки України, зокрема, це можуть бути просвітницькі заходи з питань психологічної самодопомоги, вільний доступ до кімнати психологічного розвантаження, спеціальні інформаційні стенди тощо. Посилену увагу, на нашу думку, слід спрямувати на курси підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів.

Висновки

Отже, формування фрустраційної толерантності в працівників сектору безпеки України під час війни та в поствоєнний період набуватиме особливої значущості, оскільки від цього залежить благополуччя суспільства загалом. Здатність працівника правоохоронних органів запобігати професійному вигоранню шляхом формування в собі механізмів керування стресом, розвитку стійкості до фрустраторів стає визначальним в умовах сьогодення. Для повноцінної реалізації цього процесу на рівні держави мають бути створені відповідні соціально-психологічні умови – курси підвищення кваліфікації, на яких буде втілено в життя розроблені кваліфікованими психологами програми розвитку фрустраційної толерантності як детермінанти запобігання професійному вигоранню фахівців сектору безпеки України.

References

- [1] Acquadro Maran, D., Zito, M., & Colombo, L. (2020). Secondary traumatic stress in Italian police officers: The role of job demands and job resources. *Frontiers in Psychology*, 11. DOI: 10.3389/fpsyg.2020.01435
- [2] Boiko-Buzyl, Yu.Yu. (2025). Strategies for maintaining psychological well-being in conditions of uncertainty. *Legal Psychology*, 1(36), 8-17. DOI: 10.33270/03253601.1
- [3] Botnarenko, I. (2023). Features of overcoming burnout syndrome by police officers: World experience. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 13(4), 40-49. DOI: 10.56215/naia-chasopis/4.2023.40
- [4] Freudenberger, H.J. (2010). Staff burn-out. *Journal of Social Issues*, 30(1), 159-165. DOI: 10.1111/j.1540-4560.1974.tb00706.x
- [5] Gibbons, Ch. (2024). Stress, coping, burnout and mental health in the Irish Police Force. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 39(6). DOI: 10.1007/s11896-023-09638-7
- [6] Halchenko, V.M. (2024). *Psychology of developing the basics of professional culture of future preschool educators*. Doctoral thesis. Kyiv.
- [7] Harrington, N. (2011). Frustration intolerance: Therapy issues and strategies. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 29, 4-16.
- [8] Kisil, Z.R., & Kisil, R.-V.V. (2019). Psychological factors of occupational stress in National Police of Ukraine employees. *Social-Legal Studies*, 1(3), 22-31.
- [9] Kuderman, O., & Budanova, M. (2025). Features of the emotional-volitional sphere of National Police officers during martial law. *Legal Psychology*, 1(36), 18-24. DOI: 10.33270/03253601.2
- [10] Malinowska, O.R. (2024). Stress in professional activity of National Police employees. In *Actual problems of modern science in research of young scientists, cadets and students* (pp. 561-563). Kharkiv: KhNUVS.
- [11] Modula, M.J., Mathapo-Thobakgale, E.M., Nyoni, C.N., & Jansen, R. (2024). Strategies for coping with occupational trauma: A scoping review of the police officer context. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 21(7). DOI: 10.3390/ijerph21070921
- [12] Sahaidak, Yu.V. (2024). Psychology of emotional burnout of police officers during martial law. *Actual Issues of Psychological Support of the National Police and Higher Education Institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine*. Retrieved from <https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/32425>
- [13] Sipko, L.O., & Pivtoratska, I.Yu. (2018). Socio-psychological factors of occupational stress in emergency service employees. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Psychological Sciences"*, 1(1), 169-173.
- [14] Ushakova, I.M. (2022). Psycho-prevention of stress disorders in State Emergency Service employees of Ukraine during the war. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series "Psychology"*, 2, 95-99. DOI: 10.32782/psy-visnyk/2022.2.19
- [15] Volkov, Yu. (2023). Psychological burnout of police officers after the use of firearms. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 4(125), 256-261. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-256-261

Список використаних джерел

- [1] Acquadro Maran D., Zito M., Colombo L. Secondary Traumatic Stress in Italian Police Officers: The Role of Job Demands and Job Resources. *Front. Psychol.* 2020. No. 11. DOI: 10.3389/fpsyg.2020.01435
- [2] Бойко-Бузиль Ю. Ю. Стратегії підтримання психологічного благополуччя особистості в умовах невизначеності. *Юридична психологія*. 2025. № 1 (36). С. 8-17. DOI: 10.33270/03253601.1
- [3] Botnarenko I. Features of overcoming burnout syndrome by police officers: World experience. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2023. No. 13 (4). P. 40–49. DOI: 10.56215/naia-chasopis/4.2023.40
- [4] Freudenberger H. J. Staff Burn-Out. *Journal of Social Issues*. 2010. No. 30 (1). P. 159–165. DOI: 10.1111/j.1540-4560.1974.tb00706.x
- [5] Gibbons Ch. Stress, Coping, burnout and mental health in the Irish Police Force. *Journal of Police and Criminal Psychology*. 2024. No. 39 (6). DOI: 10.1007/s11896-023-09638-7
- [6] Гальченко В. М. Психологія розвитку основ професійної культури майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Київ, 2024. 416 с.
- [7] Harrington N. Frustration Intolerance: Therapy Issues and Strategies. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*. 2011. No. 29. P. 4–16.
- [8] Кісіль З. Р., Кісіль Р.-В. В. Психологічні чинники професійного стресу у працівників Національної поліції України. *Соціально-правові студії*. 2019. Вип. 1 (3). С. 22–31.
- [9] Кудерміна О., Буданова М. Особливості емоційно-вольової сфери працівників Національної поліції України в період воєнного стану. *Юридична психологія*. 2025. № 1 (36). С. 18–24. DOI: 10.33270/03253601.2
- [10] Маліновська О. Р. Стрес у професійній діяльності працівників Національної поліції. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Вінниця, 21 черв. 2024 р.). Харків : ХНУВС, 2024. С. 561–563.
- [11] Modula M. J., Mathapo-Thobakgale E. M., Nyoni C. N., Jansen R. Strategies for Coping with Occupational Trauma: A Scoping Review of the Police Officer Context. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2024. No. 21 (7). DOI: 10.3390/ijerph21070921
- [12] Сагайдак Ю. В. Психологія емоційного вигорання працівників поліції під час дії правового режиму воєнного стану. *Актуальні питання психологічного забезпечення діяльності Національної поліції та закладів вищої освіти МВС України*. 2024. URL: <https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/32425>
- [13] Сіпко Л. О., Півторацька І. Ю. Соціально-психологічні чинники виникнення професійного стресу у працівників державної служби з надзвичайних ситуацій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2018. Вип. 1 (1). С. 169–173.
- [14] Ушакова І. М. Психопрофілактика виникнення стресових розладів у працівників ДСНС України під час війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Психологія»*. 2022. № 2. С. 95–99. DOI: 10.32782/psy-visnyk/2022.2.19
- [15] Волков Ю. Психологічне вигорання поліцейських після застосування вогнепальної зброї на ураження. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4 (125). С. 256–261. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-256-261

HALCHENKO Viktoriia

Doctor of Psychology, Associate Professor, Lead Specialist of the Research Laboratory on Law Enforcement Management and Psychological Support of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2865-7245>;

SNIATKOVA Tetiana

Doctor of Philosophy, Associate Professor of the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3374-3532>

Development of Frustration Tolerance as a Psychological Determinant of Preventing Occupational Burnout among Security Sector Employees in Ukraine

Abstract. The study addresses the issue of developing frustration tolerance as a key psychological factor in preventing occupational burnout among security sector employees in Ukraine. In conditions of war and increased stress factors, the ability of law enforcement officers to maintain emotional stability and productivity in situations of uncertainty, threat, and resource scarcity becomes especially important. The paper examines the concept of "frustration tolerance" and its relationship with stress resilience, emotional regulation, and psychological resilience. Factors reducing the ability to constructively cope with frustrating situations, as well as the consequences of chronic frustration stress for emotional exhaustion and the development of occupational burnout syndrome, are analyzed. Special attention is given to the activities of police officers and other units working under high-risk conditions. The necessity of implementing comprehensive psycho-preventive programs aimed at developing frustration tolerance through emotional regulation training, cognitive-behavioral techniques, and self-control methods is substantiated. The results indicate that increasing frustration tolerance contributes to reducing professional stress, forming constructive coping strategies, and, consequently, preventing occupational burnout. The practical significance of the study lies in the possibility of using the findings to develop psychological training programs and recommendations aimed at supporting psycho-emotional health and maintaining professional effectiveness of security sector specialists under wartime challenges.

Keywords: frustration tolerance; occupational burnout; psychological determinant; security sector employees; stress resilience; emotional exhaustion; burnout prevention; psychological adaptation; psychological resilience; emotional regulation; coping strategies.

DOI: 10.33270/03253702.3
УДК 159.9.612.821

КУДЕРМІНА Олена*

доктор психологічних наук, професор, професор кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4959-7413>;

ЛАПУТЬКО Анна

здобувач науково-дослідної лабораторії з проблем управління правоохоронною
діяльністю та її психологічного супроводження навчально-наукового інституту
післядипломної освіти Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-4113-675X>

Втрата побратима: етапи та стратегія психологічної інтервенції

Анотація. Втрата побратима під час війни є складним психотравмувальним досвідом, який може поєднувати елементи горювання, бойового стресу, почуття провини та моральної травми. Цей досвід може призводити до ПТСР, ускладненого горювання, депресії та соціальної дезадаптації. Події повномасштабного вторгнення в Україну спричинили надзвичайно високий рівень людських втрат і сформували специфічну травматичну реакцію на смерть бойових товаришів. Особливість перебігу переживання втрати побратима залежить від наявності високої міжособистісної значущості зв'язків у підрозділі, взаємної відповідальності та спільного ризику для життя. Це робить горювання унікальним і часто нелінійним. Основними чинниками ризику розвитку ускладненого горювання є інтенсивність впливу бойового досвіду, ступінь близькості із загиблим, попередні психічні порушення, відсутність соціальної підтримки та військова культура «не показувати слабкості». Водночас адекватна соціальна підтримка, внутрішні й зовнішні ресурси, навчання резильєнтності та доступ до спеціалізованої психологічної допомоги сприяють запобіганню хроніфікації травми. У статті представлено огляд етапів психологічної інтервенції під час втрати побратима, що охоплює стабілізацію та відновлення, опрацювання травматичного досвіду та реінтеграцію у повсякденне життя. Розглянуто методи травмоорієнтованої когнітивно-поведінкової терапії (TF-CBT), десенсибілізації та переробки рухами очей (EMDR), тілесноорієнтованої терапії, системи внутрішньої сім'ї (IFS), нарративної експозиційної терапії, майндфулнес-підходів та психодинамічного підходу. Узагальнено принципи ефективної психологічної підтримки: прийняття горя, емпатія, повага до військових ритуалів, уникнення патологізації реакцій, робота з почуттям провини, підтримка соціальних зв'язків та поступова адаптація до повсякденного життя. Висвітлено, що головною метою психологічної допомоги є не забути побратима, а навчитися жити, зберігаючи пам'ять та продовжуючи службу і життя. Проведене дослідження засвідчує практичну значущість комплексної та етапної психологічної інтервенції для підвищення психічної стійкості військових, збереження їхньої бойової ефективності та розвитку системи професійної підтримки в умовах війни.

Ключові слова. втрата побратима; військові ветерани; ПТСР; моральна травма; горювання; психологічна підтримка; етапи психологічної інтервенції.

Історія статті:

Отримано: 04.08.2025

Переглянуто: 08.09.2025

Прийнято: 17.10.2025

Рекомендоване посилання:

Кудерміна О., Лапутько А. Втрата побратима: етапи та стратегія психологічної інтервенції. *Юридична психологія*. 2025. № 2 (37). С. 24–32. DOI: 10.33270/03253702.3

*Відповідальний автор

© Кудерміна О., Лапутько А., 2025

Вступ

Війна в Україні має багатоликий образ болі. Це біль людей, що втратили близьких, друзів, домівки, роботу, майно. Українці відчувають втрату найголовнішого – можливість очікування стабільного, успішного майбутнього в безпеці та спокою. Події, пов'язані з повномасштабним вторгненням на територію нашої держави, торкнулися всіх громадян. Водночас окрема сторінка болювого досвіду війни – це людські втрати наших захисників. Ці втрати однаково трагічно та по-різному сутнісно проживають родини, друзі та побратими. Втрата побратима на війні – складний психотравмувальний досвід, який часто поєднує елементи горювання, морального стресу, почуття провини та може мати пролонговане втілення в значних психічних наслідках (ПТСР, ускладнене / тривале горювання, депресія, провина вцілілого, моральна травма, зниження функціонування тощо). Класичні роботи військової психіатрії описували опір вживанню понять «траур» у військовому контексті та виокремлювали специфічні прояви «бойового трауру». Феномен втрати побратима є одним із найсильніших психотравмувальних чинників у бойових умовах. У класичній праці D. Grossman (2008) «On Combat: The Psychology and Physiology of Deadly Conflict in War and in Pease» зазначав, що у військовому середовищі зв'язки всередині підрозділу формуються на основі довіри та взаємної відповідальності, що робить втрату особливо значущою. В умовах бойових дій втрата бойового товариша трапляється нерідко і має психологічно особливий характер: загибель побратима відбувається в екстремальному контексті, що поєднує ризик для власного життя, спільний досвід небезпеки й високий рівень взаємозалежності між членами підрозділу. Через це реакції на таку втрату можуть відрізнятися від трауру в мирних умовах і часто перетинаються із симптоматикою травматичного стресу.

Актуальність наукового аналізу проблеми психології втрати побратимів є надзвичайно високою й обумовлена комплексом соціально-психологічних, культурних та гуманітарних чинників. Звернення в межах наукового розгляду до зазначеного предметного поля обумовлено низкою чинників, а саме: підтримки та збереження психічного здоров'я військовослужбовців і ветеранів (своєчасне розуміння механізмів переживання втрати та виявлення чинників ризику розвитку посттравматичних розладів дає можливість підвищити ефективність психологічної допомоги, зменшити ризики хроніфікації травматичного досвіду й запобігти соціальній дезадаптації захисників та ветеранів); формування системи реабілітації та підтримки (специфіка переживання втрати побратимів є необхідною базою для розроблення державних програм психосоціальної реінтеграції, підготовки

практичних психологів, створення методик кризового консультування й супроводу родин та побратимів загиблих); поглиблення розуміння феномена військового братерства (в українських захисників формується особлива система групових зв'язків, заснована на довірі, спільному життєвому ризику, відповідальності та взаємній підтримці. Її руйнування через втрату побратима має потужний вплив на цінності, світогляд і соціальну поведінку особистості); підсилення національної безпеки та обороноздатності нашої держави (ефективність військових підрозділів тісно пов'язана з їхнім морально-психологічним станом, адекватне реагування на втрати й підтримка бойового духу є критичними для збереження боєздатності, згуртованості та стійкості армії; створення гуманітарного виміру післявоєнного відновлення (повоєнне суспільство потребуватиме глибокого осмислення досвіду втрат, формування культури пам'яті та зцілення).

Отже, науковий аналіз психологічної сутності феномену «втрата побратима» має значну практичну, теоретичну й суспільну вагу, сприяє підвищенню психологічної стійкості військових, формуванню ефективної системи супроводження та реабілітації, є важливим складником гуманітарної безпеки держави в умовах тривалої війни та майбутнього відновлення. Основною метою теоретичного дослідження є виокремлення основних етапів та стратегій психологічної інтервенції під час втрати побратима нашими захисниками.

Огляд літератури

Збройна агресія проти України спричинила масштабні бойові дії, що супроводжуються значними людськими втратами. Військово-службовці та ветерани регулярно стикаються зі смертю бойових товаришів, що формує специфічний тип психологічної травми – втрату побратима, яка поєднує елементи бойового стресу, горювання, почуття провини за виживання, порушення ідентичності та трансформацію морально-ціннісних орієнтирів. Окремі питання психологічної сутності феномену «втрата побратима» та основних принципів і змісту психологічної інтервенції після неї знайшли своє відображення у вітчизняних наукових розвідках (Kokun et al., 2023; Kokun et al., 2021; Klymenchuk et al., 2021; Kukharuk, & Syrytsia, 2023; Stasiuk, & Fedorenko, 2025; Chernov et al., 2024). Водночас реальні виклики повномасштабного вторгнення (інтенсивність бойових дій, кількість людських втрат тощо) зумовлюють необхідність конкретизації основних етапів психологічної допомоги та окреслення прикладного інструментарію її здійснення. Більш традиційною проблема втрати побратима є в теоретико-емпіричних дослідженнях закордонних науковців. До них можна віднести розвідки E. Yehene, T. Eitam (2022),

N. M. Simon et al. (2020), P. Na et al. (2023). У межах зазначених досліджень порушують для обговорення проблеми чинників виникнення ускладненого горя, почуття вцілілого, діагностики ознак ПТСР у ветеранів після втрати побратимів тощо. Результати наведених розвідок мають значний вплив на вітчизняний психологічний загал, але тривалий характер війни та новітні засоби її ведення потребують суттєвої адаптації наявного теоретико-емпіричного опрацювання порушеної для обговорення проблеми.

Матеріали та методи

Реалізація представленого дослідження стала можливою в результаті застосування низки загальнонаукових методів: діалектичного, формально-логічного, системного, структуро-функціонального тощо. Дослідження здійснено на основі інтегративного підходу, який поєднує результати аналізу наявних теоретичних і практичних моделей психологічної допомоги військовим під час втрати побратима.

Результати й обговорення

Смерть, горе та втрати завжди були частиною військової спільноти. Історично склалося так, що психологічні дослідження в збройних силах зосереджувалися на впливі бойових дій на особистість військовослужбовців та їхніх близьких. В умовах бойового зіткнення під час втрати побратима військові нерідко переживають диференційований тип горювання, де емоційний біль поєднується з бойовою мобілізацією – необхідністю продовжувати виконання завдань. У військових у наведених умовах часто буває подвійне почуття: сум та бойова лють. Відповідно, здійснення повноцінної та тривалої психологічної інтервенції повністю унеможлиблюється (частково психологічну допомогу надають під час гострої стресової реакції). Не всі, хто втрачає побратима, розвивають хронічну патологію – значна частина демонструє резиліентність. Для частини військовослужбовців може бути характерні хронічна дисфункція і потреба в комплексній медико-психологічній допомозі. Як влучно зазначає (Seamon-Lahiff et al., 2021), швидкоплинний характер військового життя та небезпека військової служби існують поза бойовими операціями та військовими розгортаннями. В умовах активних бойових дій військові іноді не мають можливості повноцінно прожити горе, що ускладнює процес їх подальшого психосоціального відновлення та асиміляцію в мирне життя.

Інтенсивність бойового стресу та ступінь участі в подіях загибелі, близькість стосунків із загиблим, попередня психічна патологія, відсутність соціальної підтримки, стигма та військова культура, яка заохочує не показувати слабкість, можуть бути чинниками ризику виникнення ускладненого переживання втрати побратима.

Адекватна соціальна підтримка, своєчасний доступ до спеціалізованої психологічної допомоги після потрапляння в ситуацію безпеки, наявність адаптивних стратегій копію, навчання резильєнтності суттєво запобігають виникненню хроніфікації горювання. Аспекти соціальної підтримки під час бойового розгортання, як-от: згуртованість підрозділів, впливають на подальший розвиток ускладненого горювання після втрати побратима серед ветеранів. Деякі дослідження (Gibson, 2024; Hall, 2023; Jamieson, Cerel, & Maple, 2024) показують, що товариські стосунки з товаришами по службі значно послаблюють ризик виникнення посттравматичного стресового розладу після завершення досвіду бойових дій. Якісніші стосунки з товаришами по службі послаблюють (тобто пом'якшують) зв'язок між тяжкістю бойового впливу (зокрема, під час втрати побратима) та кількістю симптомів посттравматичного стресового розладу. Ці результати підкреслюють важливість міжособистісної підтримки серед захисників під час бойового розгортання.

Як зазначає APA Clinical Guideline (Zoellner et al., 2020), інтенсивність реакцій залежить від: рівня емоційного зв'язку, ступеня небезпеки під час загибелі, наявності почуття провини вцілілого. Дослідження серед ветеранів США показують, що втрата побратима є предиктором: ПТСР (Zoellner et al., 2020), пролонгованого ускладненого горювання (Bovin et al., 2021), суїцидальних думок (Na et al., 2023). Втрату бойового товариша можна розглядати як комплексну травму, що поєднує елементи шоку, гострого стресу та горювання. Відповідно до S. Hall (2022), бойова травма, ускладнене горювання та моральна травма окремо становлять серйозну проблему для психічного здоров'я захисника. Однак вони потенційно взаємодіють одна з одною, що призводить до складної патології, яка є унікальною для ветеранів, які повертаються: складне горе та моральна травма можуть сприяти етіології ПТСР. ПТСР та моральна травма є важливими чинниками, що сприяють тривалому або інвалідизувальному горюванню після смерті побратима. А також ускладнене горювання та посттравматичний стресовий розлад можуть сприяти появі провини або люті, що виникають внаслідок моральної травми. Ці складні взаємодії потенційно мають серйозні наслідки для відновлення після бойової травми, горювання та для загального функціонування в мирному житті після закінчення бойового досвіду.

Втрата побратима може супроводжуватися або призводити до розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР), особливо коли загибель пов'язана із шокowymi подіями (наприклад нападом, вибухом), насильством або загрозою власному життю. Розгортання симптомів – флешбеки, уникнення, емоційне притуплення, гіперзбудливість – може ускладнювати процес переживання втрати й перешкоджати нормальній

адаптації. Ще одним наслідком може бути розвиток ускладненого / пролонгованого горювання (PGD). Його характерними симптомами є: нав'язлива туга, постійне переживання факту смерті, важкість прийняття втрати, відчуття безглуздості життя. Стан може тривати довго й призводити до вираженого порушення функціонування життя захисника. Ускладнене горювання – це синдром, специфічний для втрати, відмінний від посттравматичного стресового розладу (ПТСР), але зазвичай коморбідний з ним. Горювання є універсальним явищем, але приблизно для 1 з 10 військовослужбовців це переживання може погіршити процес відновлення (Simon et al., 2020).

У своїх дослідженнях М. С. Eisma (2023), N. M. Simon et al. (2020), L. P. Gibson (2024) окреслюють ще один наслідок втрати побратима. Захисники, що вижили, можуть відчувати інтенсивну вину вцілілого (survivor guilt) – сумніви щодо власних дій у момент загибелі побратима, або конфліктні моральні переживання (moral injury), що призводить до стійких негативних емоцій та поведінкових змін. Крім втрат, сучасна війна створює безліч морально неоднозначних ситуацій, коли рішення про дії мають ухвалюватися в умовах дефіциту часу на свідоме обмірковування під час відсутності достатньої інформації про їх «правильність». Іноді солдати вчиняють дії, які суперечать їхньому особистому моральному кодексу. Це потенційно може призводити до виникнення симптомів, подібних до симптомів посттравматичного стресового розладу. Вони відомі як моральна травма, де переважною емоцією є почуття провини, що може мати серйозні наслідки для відновлення психічного здоров'я захисника. Провина вцілілого – одна з найчастіших реакцій після бойових втрат (Koenig et al., 2021). Провина чи сором виникає, коли особа є (або вважає себе) винуватцем певного порушення власних глибоко вкорінених моральних переконань та очікувань, таких як вбивство когось або нездатність запобігти смерті товариша, і може призвести до духовної або екзистенційної боротьби чи суїцидальних думок.

Отже, втрата може спровокувати або посилити депресивні розлади, ризикову поведінку (вживання алкоголю, наркотиків), проблеми в родині та труднощі соціальної інтеграції захисника. Погіршення його працездатності підвищує ймовірність звільнення або соціальної дезадаптації.

Ініціювальним кроком психологічної інтервенції під час втрати побратима є наявність клієнтського запиту, фахове діагностування та диференціація проблеми. Під час звернення ветерана / військовослужбовця важливо оцінити наявність ПТСР, симптомів ускладненого горювання, депресії та моральної травми – ці стани можуть співіснувати й потребувати комбіно-

ваного лікування. Тож необхідним є обов'язкове обстеження невролога, психіатра та інших лікарів дотичного фаху. Суттєвим чинником позитивної реалізації психологічної допомоги є комплексний підхід, що передбачає соціальну, юридичну, професійну і духовну підтримку.

Дослідники підкреслюють, що горювання у військових має нелінійну та хвилюподібну динаміку (Bonanno, 2021). У наукових джерелах можна виокремити такі класичні етапи проживання втрати побратима: шок і мобілізація (оніміння, автоматизм, бойова зосередженість); реактивні емоції (горе, гнів, розгубленість, «порожнеча», інколи – відсутність зовнішніх реакцій); провина вцілілого (думки «міг врятувати», «чому не я?», «я мав зробити більше»); осмислення втрати (відтворення подій, пошук сенсу, запитання «за що?», героїзація загиблого); інтеграція (прийняття реальності, зміна поглядів, збереження пам'яті). У військових ці етапи не лінійні, можуть повертатися та загострюватися у разі повторних бойових епізодів. Під час проходження цих етапів для військових існують характерні ризики, як-от: формування синдрому провини вцілілого, комплексу «я мав зробити більше», злиття з роллю захисника, втрата особистих кордонів, гіперматриця бойової готовності, самозвинувачення та депресивні реакції, соматичні прояви (безсоння, біль, виснаження), ризик зловживання алкоголем / речовинами, виникнення ПТСР та ускладненого горювання. Необхідно пам'ятати, що феномен бойового братерства робить втрату унікально болючою: загиблий сприймається як частина власної ідентичності.

Наукові розвідки (Pylypenko, 2022; Prudka, & Pasko, 2024; Popeliushko, & Dziana, 2025; Nianko, L., & Nianko, V., 2024; Mixed, 2022; Potik, 2023) дають змогу виокремити базові принципи психологічної інтервенції під час втрати побратима, попри парадигму психологічної практики. Серед них ключовими є такі:

- прийняття горя як природної реакції (визнання нормальності болю, шоку, гніву, почуття провини, відчуження; підтримка права військового на власний темп переживання втрати);
- безумовна підтримка та емпатія (активне слухання без тиску «тримайся», «не плач», «потрібно жити далі»; створення безпечного простору для висловлювання емоцій);
- повага до військових ритуалів і традицій (підтримка в прощанні з побратимом; визнання значущості бойового братерства);
- уникнення патологізації реакцій (не висловлювати підозри діагнозів одразу після втрати; визнавати можливість гострої стресової реакції);
- орієнтація на ресурси: фізична активність, уява, мислення, віра, емоції, спілкування, допомога у пошуку внутрішніх (віра, цінності, життєвий досвід) і зовнішніх ресурсів (підтримка підрозділу, сім'ї, фахівців);

- підтримка соціальних зв'язків у підрозділі (заохочення до групових обговорень, колективного горювання; сприяння збереженню бойового духу та взаємної підтримки);

- робота з почуттям провини та незавершеними діями (допомога у проживанні «чому він, а не я», «я міг запобігти»);

- підтримка значення служби й цінностей (укріплення почуття місії, гідності, продовження шляхетної справи побратима; обережне уникання романтизації самопожертви);

- поступова адаптація до повсякдення (допомога у відновленні бойових функцій та дисципліни; повага до часу відновлення);

- моніторинг стану та скерування до фахівців (спостереження за ризиками (повторний тригер, депресія, ПТСР, суїцидальні думки; за потреби – направлення до психотерапевта, психіатра).

Головною метою психологічної інтервенції має бути не «забути» побратима, а навчитися жити, зберігаючи пам'ять і продовжуючи службу та життя.

Безпосередньо під час надання психологічної допомоги в ситуації втрати побратима, на нашу думку, доцільно спиратися на модель роботи з травмою, що охоплює три етапи (первинно розроблена Ж. Герман (1992); пізніше адаптована у більшості сучасних підходів).

Перший етап – стабілізація та відновлення, метою якого є створення внутрішнього та зовнішнього відчуття безпеки, навчити ветерана / військовослужбовця регулювати емоції, підготувати до подальшої роботи з травматичними спогадами. Завданнями цього етапу є: психоедукація: пояснення природи реакцій на втрату побратима; формування довіри з психологом; розвиток навичок саморегуляції (дихальні вправи, майнд-фулнес); пошук внутрішніх і зовнішніх опор (люди, цінності, спогади); навчання контролю над тілом та емоціями; визначення меж, робота з дисоціацією. Ознаками готовності до наступного етапу є готовність повертати себе до «тут і тепер», вміння розпізнавати й регулювати емоції, наявність мінімальних почуття контролю та довіри.

Другий етап – опрацювання (переробка) втрати. Безпечно «зустрітися» зі спогадами про втрату з побратима, знизити їхній емоційний заряд і інтегрувати у цілісний досвід – основна мета цього етапу психологічної інтервенції. Відповідно до мети можна виокремити такі завдання: поступова експозиція до травматичного досвіду (словесно, образно, тілесно); десенсибілізація (зниження реакції страху, сорому, провини); когнітивна реструктуризація (заміна деструктивних переконань); інтеграція емоційного, когнітивного і тілесного рівнів досвіду. Ознаками успішності проходження цього етапу є: зниження інтенсивності флешбеків і тілесних реакцій; можливість згадувати подію без втрати контакту з

реальністю; зміна переконань від «Я безсилий» до «Я впорався / я маю вибір».

Третій етап характеризується реінтеграцією та розвитком. Його мета – повернути цілісність «Я», відновити життєву активність, самооцінку, здатність до стосунків і майбутнього у ветерана / військовослужбовця. Завданнями цього етапу є: інтеграція нового досвіду в життєву історію; формування нових смислів («Що я виніс із цього?», «Що для мене тепер важливо?»); відновлення ідентичності, самоцінності, віри в себе; робота з життєвими цілями, планами, стосунками; розвиток навичок самопідтримки, духовності, творчості. Цей етап завершується, якщо ветеран / військовослужбовець може говорити про травму без надмірного болю; відчуває цілісність, контроль, спроможність будувати майбутнє.

Відповідно до міжнародних протоколів стабілізації (Zoellner et al., 2020), наведені етапи можуть бути здійснені в межах: кризової інтервенції за допомогою grounding-техніки, регуляції дихання (Box-breathing), підтримувальної присутності, коротких фраз підтримки; психотерапевтичної роботи під час реалізації методів CBT/TF-CBT, EMDR-процедури, роботи з провинною («коло контролю»), нарративних підходів; довгострокової підтримки із застосуванням сенсоутворення (логотерапія), ритуалів пам'яті, групи підтримки побратимів (коло підтримки, спільні ритуали, групові стабілізаційні вправи).

Узагальнений порівняльний аналіз методів психологічної інтервенції під час втрати побратима можна представити так:

- травмоорієнтована когнітивно-поведінкова терапія (TF-CBT) – спрямована на опрацювання та перероблення травматичних спогадів, зменшення симптомів почуття провини та тривоги. Ключовими техніками є: психоедукація, регуляція емоцій, когнітивна реструктуризація, експозиція, нарратив. Обмеження застосування стосуються гострої дестабілізації та значної дисоціації особистості;

- десенсибілізація та переробка рухами очей (EMDR) – спрямована на зниження емоційного заряду втрати, інтеграцію спогадів про неї. Ключовими техніками є: білатеральна стимуляція (рух очима / постукування під час фокусування на спогаді). Не рекомендована без попередньої стабілізації, за сильної дисоціації або нестабільності;

- підхід тілесноорієнтованої терапії (SE) – виходить із припущення, що травма «застрягає» в тілі як незавершена стресова реакція. Спрямована на звільнення енергії, що «застрягла» в нервовій системі, повернення відчуття внутрішньої безпеки. Ключовими техніками є: сенсорне усвідомлення, титрування, пендулювання, завершення реакції. Неефективна за когнітивних дефіцитів захисника;

– підхід «Система внутрішньої сім'ї» (IFS) – внутрішня інтеграція, гармонія між частинами, самоспівчуття. Ключовими техніками є: виявлення «частин», діалог між ними через усвідомлення і співчуття, доступ до Self – цілісного, спокійного центру особистості, зцілення травмованих частин через прийняття та емпатію. Не застосовують під час гострих станів та є складною для захисників з низькою рефлексією;

– наративна експозиційна терапія (NET) – створення цілісного життєвого наративу, де втрата вписана у контекст життя. Ключовими техніками є: хронологічне відтворення біографії, детальний опис травматичних подій у безпечному середовищі, символічне закріплення спогадів, рефлексія – переосмислення досвіду та його місця в житті. Потребує стабільності захисника, оскільки емоційно інтенсивна:

– майндфулнес-орієнтовані підходи – підвищення усвідомленості, саморегуляції, толерантності до емоцій захисника. Ключовими техніками є: сканування тіла, усвідомлене дихання, спостереження за думками без ототожнення, практики доброзичливості (метамедитація). Не підходить для гострих травматичних спогадів без супроводу;

– психодинамічний підхід – усвідомлення несвідомих патернів, інтеграція ранніх травм. Ключовими техніками є: аналіз перенесення / контрперенесення, усвідомлення внутрішніх конфліктів і несвідомих сценаріїв, реконструкція історії розвитку втрати побратима.

Наведений результат порівняльного аналізу не є вичерпним та не окреслює всі можливі підходи психологічної інтервенції під час втрати побратима. Водночас він може бути методичним орієнтиром в роботі з кожною індивідуальною історією втрати побратима нашими захисниками.

Висновки

Втрати побратимів у бойових умовах – складна, психологічно насичена подія, яка часто поєднує елементи нормального горювання і травми. Хоча багато ветеранів відновлюються без хронічних порушень, є ті, хто потребує цілеспрямованої комплексної допомоги (лікування ПТСР, спеціалізована терапія ускладненого трауру, соціальна / професійна підтримка). Раннє розпізнавання проблем, зниження стигми та забезпечення доступу до ефективної психологічної допомоги мають найважливіше значення. Втрати в умовах війни супроводжуються унікальними психологічними реакціями, які потребують професійної психологічної підтримки. Ефективність психологічної допомоги залежить від розуміння специфіки бойового досвіду, інтеграції міжнародних протоколів, етичного та емпатійного підходу. Комплексна та етапна психологічна робота сприяє адаптації військових та збереженню їхньої бойової ефективності.

References

- [1] Bonanno, G.A. (2021). *The End of Trauma: How the New Science of Resilience Is Changing How We Think About PTSD*. New York, NY: Basic Books.
- [2] Bovin, M.J., Kimerling, R., & Weathers, F.W. (2021). Diagnostic Accuracy and Acceptability of the Primary Care Posttraumatic Stress Disorder Screen for the DSM-5 Among US Veterans. *JAMA Netw Open*, 4(2). DOI: 10.1001/jamanetworkopen.2020.36733
- [3] Chernov, A., Zaika, V., & Lebediev, V. (et al.). (2024). *Returning from war: socio-psychological features of the readaptation and resocialization of veterans to the conditions of civilian life*. Poltava: PUET.
- [4] Eisma, M.C. (2023). Prolonged grief disorder in ICD-11 and DSM-5-TR: Challenges and controversies. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 57(7), 944-951. DOI: 10.1177/00048674231154206
- [5] Gibson, L.P. (2024). Prevalence and Correlates of Complicated Grief in Military Primary Care: Implications for Healthcare Providers. *OMEGA - Journal of Death and Dying*. DOI: 10.1177/00302228241241098
- [6] Grossman, D., & Christensen, L.W. (2008). *On Combat: The Psychology and Physiology of Deadly Conflict in War and in Peace*. Human Factor Research Group Inc.
- [7] Hall, S. (2023). Comorbidities of combat trauma: Unresolved grief and moral injury. *Journal of Loss & Trauma*, 28(1), 51-60. DOI: 10.1080/15325024.2022.2053227
- [8] Jamieson, S.K., Cerel, J., & Maple, M. (2024). Impacts of exposure to suicide of a military colleague from the lived experience of veterans: Informing postvention responses from a military cultural perspective. *Death Studies*, 48(7), 688-697. DOI: 10.1080/07481187.2023.2261408
- [9] Klymenchuk, K., & Tsarenko, L. (et al.). (2021). *Organization of psychosocial assistance to war veterans and their family members*. Kyiv: VAITE.
- [10] Koenig, H.G., Ames, D., Youssef, N.A., Oliver, J.P., Volk, F., Teng, E.J., Haynes, K., Erickson, Z.D., Arnold, I., O'Garra, K., & Pearce, M. (2021). Moral injury: An increasingly recognized and widespread problem - narrative review. *Frontiers in Psychiatry*, 12. DOI: 10.3389/fpsyt.2021.684

- [11] Kokun, O.M., Moroz, V.M., Lozinska, N.S., & Pishko, I.O. (2021). *Psychological prevention of psychotraumatization of military personnel of the Armed Forces of Ukraine*. Kyiv: Research Center for Humanitarian Problems of the Armed Forces of Ukraine; CST.
- [12] Kokun, O.M., Pishko, I.O., & Lozinska, N.S. (et al.). (2023). *Features of providing psychological assistance to military personnel, veterans and their family members by civilian psychologists*. Kyiv: 7BTs.
- [13] Kukharuk, O., & Syrytsia, M. (2023). *Guide to the Mental Health of Military Personnel in Wartime*. Kyiv: YaRMIZ. Retrieved from <https://lnk.ua/2V5angQVM>
- [14] Mixed, A. (2022). Methods Study of Brief Group Dramatherapy with UK and US Veterans. *Candidate's thesis*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/371959663_Story_Medicine
- [15] Na, P.J., Fischer, I.C., Shear, K.M., & Pietrzak, R.H. (2023). Prevalence, Correlates, and Psychiatric Burden of Prolonged Grief Disorder in U.S. Military Veterans: Results From a Nationally Representative Study. *Am J Geriatr Psychiatry*, 31(7), 543-548. DOI: 10.1016/j.jagp.2023.02.007
- [16] Nianko, L., & Nianko, V. (2024). Psychological support in wartime. *Psychology and pedagogy*, 1, 12-25. DOI: 10.32782/2311-8458/2024-1-6
- [17] Popeliushko, R., & Dziana, Yu. (2025). Psychological assistance to relatives of missing servicemen. *Practical psychology*, 3, 45-53. DOI: 10.31891/PT-2025-3-3
- [18] Potik, D. (2023). Crossing the Rivers of the Tartarus: The Grief Process among Combat-Related PTSD Patients. *Psychological Perspectives*, 66(4), 582-598. DOI: 10.1080/00332925.2023.2311556
- [19] Prudka, L.M., & Pasko, O.M. (2024). Psychological aspects of adaptation of military personnel who participated in hostilities. *Legal Journal*, 2, 86-92. DOI: 10.32850/sulj.2024.2.14
- [20] Pylypenko, N. (2022). Psychological assistance and support to victims of the war in Ukraine. *Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 70(6), 142-148. DOI: 10.33099/2617-6858-2022-70-6-142-148
- [21] Seamon-Lahiff, G.E., Dooley, C.M., Bartone, P.T., & Carroll, B. (2021). Risk Factors for Complicated Grief in the Military Community. *OMEGA - Journal of Death and Dying*, 87(1), 38-52. DOI: 10.1177/00302228211016218
- [22] Simon, N.M., Hoepfner, S.S., Lubin, R.E., Robinaugh, D.J., Malgaroli, M., Norman, S.B., Acierno, R., Goetter, E.M., Hellberg, S.N., & Charney, M.E. (2020). Understanding the impact of complicated grief on combat related posttraumatic stress disorder, guilt, suicide, and functional impairment in a clinical trial of post-9/11 service members and veterans. *Depression and Anxiety*, 37(1), 63-72. DOI: 10.1002/DA.22911
- [23] Stasiuk, V.V., & Fedorenko, Yu.A. (2025). Psychological rehabilitation of veterans of the Armed Forces of Ukraine who participated in the armed conflict. *Habitus*, 43, 227-232. DOI: 10.32782/2663-5208.2025.70.41
- [24] Yehene, E., & Eitam, T. (2022). Crying in My Uniform, For Sure: A Qualitative Thematic Analysis of Loss and Grief Among Soldiers After Losing a Comrade in Combat. *OMEGA - Journal of Death and Dying*, 89(3), 1211-1232. DOI: 10.1177/00302228221090749
- [25] Zoellner, L.A., Priscilla, S.M., & Campbell-Law, L. (et al.). (2020). *Clinical practice guideline for the treatment of posttraumatic stress disorder (PTSD) in adults*. Washington, DC: APA. Retrieved from <https://www.apa.org/ptsd-guideline/ptsd.pdf>

Список використаних джерел

- [1] Bonanno G. A. The End of Trauma: How the New Science of Resilience Is Changing How We Think About PTSD. New York, NY : Basic Books, 2021. 336 с.
- [2] Bovin M. J., Kimerling R., Weathers F. W. Diagnostic Accuracy and Acceptability of the Primary Care Posttraumatic Stress Disorder Screen for the DSM-5 Among US Veterans. *JAMA Netw Open*. 2021. No. 4 (2). DOI: 10.1001/jamanetworkopen.2020.36733
- [3] Повернення з війни: соціально-психологічні особливості реадaptaції та ресоціалізації ветеранів і ветеранок до умов цивільного життя : кол. монографія / [А. Чернов, В. Заїка, В. Лебедєв та ін.]. Полтава : ПУЕТ, 2024. 249 с.
- [4] Eisma M. C. Prolonged grief disorder in ICD-11 and DSM-5-TR: Challenges and controversies. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*. 2023. No. 57 (7). P. 944–951. DOI: 10.1177/00048674231154206
- [5] Gibson L. P. Prevalence and Correlates of Complicated Grief in Military Primary Care: Implications for Healthcare Providers. *OMEGA – Journal of Death and Dying*. 2024. DOI: 10.1177/00302228241241098

-
- [6] Grossman D., Christensen L. W. On Combat: The Psychology and Physiology of Deadly Conflict in War and in Peace. Human Factor Research Group Inc, 2008. 403 p.
- [7] Hall S. Comorbidities of combat trauma: Unresolved grief and moral injury. *Journal of Loss & Trauma*. 2023. No. 28 (1). P. 51–60. DOI: 10.1080/15325024.2022.2053227
- [8] Jamieson S. K., Cerel J., Maple M. Impacts of exposure to suicide of a military colleague from the lived experience of veterans: Informing postvention responses from a military cultural perspective. *Death Studies*. 2024. No. 48 (7). P. 688–697. DOI: 10.1080/07481187.2023.2261408
- [9] Організація психосоціальної допомоги ветеранам війни та членам їхніх сімей : рек. для місцевих органів влади / [упоряд.: К. Клименчук, Л. Царенко та ін.]. Київ : BAITE, 2021. 32 с.
- [10] Koenig H. G., Ames D., Youssef N. A., Oliver J. P., Volk F., Teng E. J., Haynes K., Erickson Z. D., Arnold I., O'Garro K., Pearce M. Moral injury: An increasingly recognized and widespread problem – narrative review. *Frontiers in Psychiatry*. 2021. No. 12. DOI: 10.3389/fpsy.2021.684
- [11] Кокун О. М., Мороз В. М., Лозінська Н. С., Пішко І. О. Психологічна профілактика психотравматизації військовослужбовців Збройних Сил України : метод. посіб. Київ : НДЦ гуманітар. проблем ЗСУ ; КНТ, 2021. 301 с.
- [12] Особливості надання психологічної допомоги військовослужбовцям, ветеранам та членам їхніх сімей цивільними психологами : метод. посіб. / [О. М. Кокун, І. О. Пішко, Н. С. Лозінська та ін.]. Київ : 7БЦ, 2023. 175 с.
- [13] Путівник у сфері ментального здоров'я військовослужбовців в умовах війни : метод. посіб. / упоряд.: О. Кухарук, М. Сириця. Київ : ЯРМІЗ, 2023. 88 с. URL: <https://lnk.ua/2V5angQVM>
- [14] Mixed A. Methods Study of Brief Group Dramatherapy with UK and US Veterans : PhD Dissertation. 2022. URL: https://www.researchgate.net/publication/371959663_Story_Medicine
- [15] Na P. J., Fischer I. C., Shear K. M., Pietrzak R. H. Prevalence, Correlates, and Psychiatric Burden of Prolonged Grief Disorder in U.S. Military Veterans: Results From a Nationally Representative Study. *Am J Geriatr Psychiatry*. 2023. No. 31 (7). P. 543–548. DOI: 10.1016/j.jagp.2023.02.007
- [16] Нянько Л., Нянько В. Психологічна підтримка в умовах війни. *Психологія та педагогіка*. 2024. № 1. С. 12–25. DOI: 10.32782/2311-8458/2024-1-6
- [17] Попелюшко Р., Дзяна Ю. Психологічна допомога родичам військових, які зникли безвісти. *Практична психологія*. 2025. № 3. С. 45–53. DOI: 10.31891/PT-2025-3-3
- [18] Potik D. Crossing the Rivers of the Tartarus: The Grief Process among Combat-Related PTSD Patients. *Psychological Perspectives*. 2023. No. 66 (4). P. 582–598. DOI: 10.1080/00332925.2023.2311556
- [19] Прудка Л. М., Пасько О. М. Психологічні аспекти адаптації військових, які брали участь у бойових діях. *Правничий часопис*. 2024. № 2. С. 86–92. DOI: 10.32850/sulj.2024.2.14
- [20] Пилипенко Н. Психологічна допомога та підтримка постраждалим внаслідок війни в Україні. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. № 70 (6). С. 142–148. DOI: 10.33099/2617-6858-2022-70-6-142-148
- [21] Seamon-Lahiff G. E., Dooley C. M., Bartone P. T., Carroll B. Risk Factors for Complicated Grief in the Military Community. *OMEGA – Journal of Death and Dying*. 2021. No. 87 (1). P. 38–52. DOI: 10.1177/00302228211016218
- [22] Simon N. M., Hoepfner S. S., Lubin R. E., Robinaugh D. J., Malgaroli M., Norman S. B., Acierno R., Goetter E. M., Hellberg S. N., Charney M. E. Understanding the impact of complicated grief on combat related posttraumatic stress disorder, guilt, suicide, and functional impairment in a clinical trial of post-9/11 service members and veterans. *Depression and Anxiety*. 2020. No. 37 (1). P. 63–72. DOI: 10.1002/DA.22911
- [23] Стасюк В. В., Федоренко Ю. А. Психологічна реабілітація ветеранів Збройних сил України, які брали участь у збройному конфлікті. *Габітус*. 2025. № 43. С. 227–232. DOI: 10.32782/2663-5208.2025.70.41
- [24] Yehene E., Eitam T. Crying in My Uniform, For Sure: A Qualitative Thematic Analysis of Loss and Grief Among Soldiers After Losing a Comrade in Combat. *OMEGA – Journal of Death and Dying*. 2022. No. 89 (3). P. 1211–1232. DOI: 10.1177/00302228221090749
- [25] Clinical practice guideline for the treatment of posttraumatic stress disorder (PTSD) in adults / [L. A. Zoellner, S. M. Priscilla, L. Campbell-Law et al.]. Washington, DC : APA, 2020. URL: <https://www.apa.org/ptsd-guideline/ptsd.pdf>
-

KUDERMINA Olena

Doctor of Psychology, Professor, Professor of the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4959-7413>;

LAPUTKO Anna

Researcher of the Research Laboratory on the Problems of Law Enforcement Management and Its Psychological Support of the Educational and Scientific Institute of the Postgraduate Council of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-4113-675X>

Loss of a Comrade: Stages and Strategy of Psychological Intervention

Abstract. The loss of a comrade in military conditions is a complex psychotraumatic experience that can combine elements of grief, combat stress, guilt, and moral trauma. This experience can lead to PTSD, complicated grief, depression, and social maladjustment. The events of the full-scale invasion of Ukraine have resulted in an extremely high level of human casualties, forming a specific traumatic response to the death of comrades in arms. The nature of the experience of losing a comrade depends on the presence of highly significant interpersonal relationships within the unit, mutual responsibility, and shared risk to life. This makes grief unique and often nonlinear. The main risk factors for the development of complicated grief are the intensity of combat experience, the degree of closeness to the deceased, previous mental disorders, lack of social support, and the military culture of “not showing weakness”. At the same time, adequate social support, the availability of internal and external resources, resilience training, and access to specialized psychological assistance contribute to the prevention of chronic trauma. The article provides an overview of the stages of psychological intervention in the event of the loss of a comrade, including stabilization and recovery, processing of traumatic experiences, and reintegration into everyday life. Methods of trauma-focused cognitive behavioral therapy (TF-CBT), desensitization and reprocessing with eye movements (EMDR), body-oriented therapy, internal family systems (IFS), narrative exposure therapy, mindfulness approaches, and psychodynamic approaches are considered. The principles of effective psychological support are summarized: acceptance of grief, empathy, respect for military rituals, avoidance of pathologizing reactions, working with feelings of guilt, maintaining social connections, and gradual adaptation to everyday life. It is emphasized that the main goal of psychological assistance is not to forget a comrade, but to learn to live while preserving memory and continuing service and life. The study highlights the practical importance of comprehensive and phased psychological intervention to increase the mental resilience of military personnel, preserve their combat effectiveness, and develop a system of professional support in wartime conditions.

Keywords: loss of a comrade; military personnel veterans; PTSD; moral trauma; grief; psychological support; stages of psychological intervention.

DOI: 10.33270/03253702.4
УДК 159.9:351.74:174

ПОНОМАРЕНКО Яна*

доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри соціології та психології
навчально-наукового інституту № 5 Харківського національного університету
внутрішніх справ
м. Харків, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3374-3930>;

ЄВДОКІМОВА Олена

доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології та психології
навчально-наукового інституту № 5 Харківського національного університету
внутрішніх справ
м. Харків, Україна
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4211-7277>

Моральний інтелект: концепт, парадигма та психометричні виклики в секторі безпеки й оборони

Анотація. У статті здійснено теоретико-аналітичне дослідження феномену морального інтелекту як перспективного конструкта сучасної прикладної психології. Метою публікації є введення категорії морального інтелекту в український психологічний дискурс, орієнтований на сферу безпеки й оборони. У сучасній зарубіжній літературі моральний інтелект трактують як здатність до прийняття рішень, які ґрунтуються на етичних принципах, внутрішніх цінностях і саморефлексії. Цей конструкт розглядають крізь призму інтеграції когнітивних, емоційних і поведінкових компонентів моральності. Утім досі триває дискусія щодо його теоретичної автономності від особистісних рис (зокрема інтегритету, відповідальності, сумлінності) і морального мислення. У межах цієї роботи моральний інтелект визначено як інтегративну психологічну здатність особистості усвідомлювати, інтерпретувати та регулювати власну поведінку відповідно до внутрішніх етичних стандартів, здійснювати моральний вибір у складних ситуаціях і нести відповідальність за наслідки власних рішень. Увагу зосереджено на ролі морального інтелекту в професіях із підвищеним ризиком, де він виконує функцію етичної саморегуляції та забезпечує стресостійкість. Також розглянуто зв'язок морального інтелекту з феноменом моральної шкоди, яка є поширеною серед військовослужбовців і ветеранів унаслідок порушення внутрішніх моральних переконань у бойових або кризових ситуаціях. Здійснено критичний аналіз наявних діагностичних підходів до вимірювання морального інтелекту, зокрема виявлено потребу в розробленні психометрично вивірених, культурно адаптованих інструментів, здатних оцінювати рівень моральної компетентності фахівців силових структур в умовах війни та післявоєнного відновлення. У перспективі отримані теоретичні висновки можуть стати підґрунтям для розроблення валідного психодіагностичного інструменту морального інтелекту, релевантного до потреб військово-психологічної та безпекової практики.

Ключові слова: моральний інтелект; етичні стандарти; доброчесність; моральний вибір; моральна компетентність; воєнний контекст; моральна поведінка; моральна шкода; сектор безпеки та оборони; ветерани; бойові та кризові ситуації; стресостійкість.

Історія статті:

Отримано: 19.08.2025
Переглянуто: 25.09.2025
Прийнято: 22.10.2025

Рекомендоване посилання:

Пономаренко Я., Євдокімова О. Моральний інтелект: концепт, парадигма та психометричні виклики в секторі безпеки й оборони. *Юридична психологія*. 2025. № 2 (37). С. 33–41. DOI: 10.33270/03253702.4

*Відповідальний автор

Вступ

Сучасна безпекова ситуація, спричинена тривалою агресією проти України, не лише посилює роль морального чинника у функціонуванні сектору безпеки та оборони, а й актуалізує потребу в глибшому розумінні внутрішньої психологічної готовності фахівців до ухвалення відповідальних й етичних рішень. Проблеми морального вибору, моральної вразливості та стійкості, а також відповідальності за наслідки професійних дій набувають критичного значення, зокрема для лідерів у сфері оборони та силових структур.

У цьому контексті концепт морального інтелекту (*moral intelligence*) – як здатності особистості діяти згідно з універсальними моральними принципами, такими як чесність, відповідальність, співчуття та вибачення, – набуває особливої цінності. Саме таке розуміння запропоновано в роботах D. Lennick і F. Kiel (2005), які розробили інструмент *Moral Competency Inventory (MCI)* для оцінювання моральної узгодженості людини з власними цінностями. На думку авторів, моральна компетентність не залежить від етнокультурних чи релігійних чинників і є універсальною ознакою лідерства.

Однак, попри привабливість цієї ідеї, низка дослідників зауважує про обмеження концептуальної та емпіричної валідності інструменту MCI, зокрема в професійному середовищі, де ціна моральних рішень є критично високою (Miner, & Capps, 1996; Martin, Rao, & Sloan, 2008).

Метою статті є введення категорії морального інтелекту в український психологічний дискурс, орієнтований на сферу безпеки й оборони.

Огляд літератури

Особистість людини, її внутрішня структура й індивідуальні риси відіграють ключову роль у процесах прийняття рішень, поведінкових реакціях і побудові етичних взаємодій у складних соціальних умовах. Особистісні особливості детермінують спосіб, у який індивід сприймає моральні дилеми, оцінює відповідальність, реагує на зовнішні виклики (Schredl, & Göritz, 2020). Це має важливе значення для фахівців, діяльність яких пов'язана з високим рівнем відповідальності, морального вибору й етичного навантаження, зокрема у сфері безпеки та оборони. У сучасному світі, означеному динамічними змінами, кризами, інформаційною перенасиченістю та гібридними загрозами, особистісні характеристики набувають ще більшої значущості. Вони визначають не лише ефективність професійної діяльності, а й здатність зберігати моральну стійкість, діяти доброчесно, зберігати внутрішню послідовність в умовах ризику, невизначеності й тиску.

Згідно з позицією Н. Prasetyawan і М. Barida (2018), моральний інтелект є внутрішньою етичною регуляторною системою, яка дає змогу

особі розрізняти правильне й неправильне, а також залишатися вірною моральним принципам у складних життєвих ситуаціях. V. Ashokan (2019) зазначає, що моральний інтелект виконує функцію морального і психологічного імунітету – запобігає девіантній поведінці, сприяє адаптації до змін, підвищує рівень психологічного благополуччя. V. Alinejad з колегами (2023) розглядають моральний інтелект як інтегральну характеристику, пов'язану зі здатністю особи приймати обґрунтовані рішення, реалізовувати гуманні цінності, брати відповідальність за власні дії та вибудовувати стосунки з іншими на засадах поваги й любові. На думку R. Sternberg (2025), моральний інтелект є складним багатовимірним конструктом, що формується на перетині когнітивних, змістових і ситуативно-контекстуальних чинників. У межах запропонованої науковцем трилогічної теорії морального інтелекту виокремлено три основні складові: *ментальні процеси*, що забезпечують обробку моральної інформації; *зміст морального інтелекту*, який передбачає моральні переконання, цінності й етичні знання; *особистісні характеристики та ситуаційні впливи*, що модулюють реалізацію морального вибору в поведінці. Дослідник зауважує, що моральний інтелект не обмежується лише знанням етичних норм – він виявляється в здатності особи приймати морально вмотивовані рішення в реальних життєвих обставинах. Водночас він акцентує на необхідності подальшого теоретичного розроблення та емпіричної валідації цього конструкта, передусім у складних соціальних і професійних контекстах, де моральні дилеми мають критичне значення (Sternberg, 2025).

Професійна діяльність у секторі безпеки, оборони, а також у суміжних сферах потребує не лише технічних навичок і знань, а й високого рівня особистісної зрілості. У ситуаціях, коли моральна дилема є невід'ємною частиною повсякденної практики, ключовим фактором стає здатність індивіда приймати етичні рішення, керуючись гуманістичними цінностями, почуттям обов'язку та внутрішнім моральним компасом.

У цьому контексті важливе значення має розгляд базових особистісних рис як чинників, що сприяють моральній відповідальності, здатності дотримуватися етичних норм навіть за умов зовнішнього тиску, агресивного середовища, корупційних ризиків або стресогенних ситуацій. Теоретичне осмислення цих рис дає змогу краще зрозуміти механізми моральної саморегуляції, стійкості до девіацій та збереження доброчесності як професійного стандарту.

Матеріали та методи

Стаття має теоретико-аналітичний характер і спрямована на концептуалізацію поняття морального інтелекту в межах сучасної психологічної

науки з акцентом на його значущість для професійної діяльності працівників сектору безпеки й оборони. У дослідженні використано міждисциплінарний підхід, що поєднує напрацювання психології моралі, когнітивної психології, етичної психології та психології професійної діяльності. Для досягнення мети було застосовано такі методи: теоретичний аналіз наукової літератури – для виявлення змістових характеристик морального інтелекту та його відмінностей від суміжних конструктів (емоційного інтелекту, моральної зрілості, етичного мислення тощо) і категоріальний аналіз – з метою уточнення дефініції «моральний інтелект». У роботі керуємося науковими джерелами англomовного простору, де поняття «moral intelligence» активно розвивається в контексті лідерства, етичної компетентності та професійної надійності, а також на сучасні виклики, пов'язані з воєнними умовами в Україні, які потребують посиленої уваги до морально-етичних регуляторів поведінки в екстремальних умовах.

Результати й обговорення

Моральне зростання становить невід'ємну складову загального розвитку особистості, оскільки тісно інтегроване із соціальними, когнітивними й емоційними трансформаціями та демонструє суттєвий взаємозв'язок з особистісними рисами (Karabeu, 2022). Однією з новітніх теоретико-психологічних категорій у цьому контексті є моральний інтелект – багатовимірна особистісна характеристика, що відображає здатність індивіда керуватися моральними переконаннями, ухвалювати етичні рішення та здійснювати саморегуляцію поведінки відповідно до етичних норм (Panahi et al., 2022).

Моральний інтелект охоплює не лише усвідомлення гуманістичних цінностей, а й здатність інтегрувати їх у життєву та професійну діяльність (Lennick, & Kiel, 2006). Його основою є стійка внутрішня етика, що ґрунтується на переконаннях, моральних принципах, орієнтованості на справедливість і відповідальність (Yakut, S., & Yakut, I., 2021). Структура цього конструкту передбачає такі ключові компоненти: емпатію (здатність до співпереживання й усвідомлення потреб інших), совість (моральну рефлексію, здатність розрізняти добро і зло), самоконтроль (уміння стримувати імпульси та підтримувати поведінку, узгоджену з моральними орієнтирами), пошану (визнання гідності інших), толерантність (сприйняття різноманітності переконань і світоглядів), справедливість (чесність, об'єктивність, доброчесність) (Areshtanab et al., 2022).

Моральний інтелект тісно взаємодіє з особистісними рисами, зокрема з відкритістю до досвіду – однією з базових характеристик моделі «Великої п'ятірки». Дослідження засвідчують позитивну кореляцію між цією рисою та рівнем

морального інтелекту (Mohagheghi et al., 2021). M. Nobahar зі співавторами (2022) довели, що моральний інтелект позитивно пов'язаний також із самоспівчуттям і самоефективністю, а L. Smillie з колегами (2020) засвідчують унікальний характер зв'язку між особистісними рисами та моральною здатністю до етичного вибору. У цьому контексті A. Beiranv та A. Yaghoobi (2024) зазначають, що моральний інтелект не лише залежить від особистісних настанов, а й впливає на формування поведінкових моделей та ціннісної орієнтації індивіда.

Емпіричні дослідження морального інтелекту здійснюють переважно з використанням опитувальників, адаптованих під конкретні контексти. Наприклад, шкала морального інтелекту, створена на основі праць Н. Mohagheghi зі співавторами (2021) та М. Nobahar з колегами (2022), передбачає 30 пунктів і має шість базових вимірів: саморегуляція, справедливість, емпатія, повага, толерантність і совість. Структура цього інструменту дає змогу виявляти диференційовані особливості морального функціонування особистості як у професійній, так і в міжособистісній сферах. Також у дослідженнях морального інтелекту активно застосовують опитувальник особистісних факторів (Big Five Inventory), зокрема його варіант на 30 пунктів, що охоплює п'ять базових особистісних характеристик: екстраверсію, добросовісність, відкритість до досвіду, приємність й емоційну стабільність. Емпіричну валідність цього інструменту підтверджено в численних роботах (Gorgol, Łowicki, & Stolarski et al., 2023; Furnham, & Chen, 2024), де він демонструє надійну прогностичну здатність щодо поведінкових і моральних орієнтацій особистості.

Крім індивідуально-психологічних детермінант, суттєвий вплив на розвиток морального інтелекту має культурне середовище, у якому формується моральна ідентичність. Зокрема, дослідження групи вчених на чолі з R. Amiri (2023) засвідчило, що рівень морального інтелекту визначають як культурно-специфічними особливостями соціального контексту, так і рівнем когнітивного, емоційного та морального розвитку особистості. Дослідники зазначають, що розвиток морального інтелекту є похідним від когнітивної, емоційної та етичної зрілості особистості, а також соціального досвіду. Деякі риси особистості мають тісний зв'язок з емоційним станом і суб'єктивним добробутом. Високий рівень невротизму асоціюється зі зниженим рівнем задоволення життям, підвищеним відчуттям самотності й недовірою до оточення (Schunk, & Trommsdorff, 2023). Водночас екстраверсія є потужним предиктором суб'єктивного відчуття щастя, почуття успіху та здатності до альтруїстичних вчинків (Zhai et al., 2013).

Актуальність дослідження зумовлена недостатньою кількістю робіт, присвячених вивченню морального інтелекту в контексті його взаємозв'язків з особистісними чинниками. Такий підхід

дає змогу розглядати моральний інтелект не лише як теоретичний конструкт, а й як потенційно значущий прогностичний показник психологічного функціонування особистості. Поглиблене вивчення цих взаємозв'язків сприятиме розробленню змістовно обґрунтованих програм психологічної підтримки, консультативних і профілактичних заходів, спрямованих на формування моральної зрілості та гармонійного розвитку особистості. Сумлінність є однією з ключових особистісних рис, що виявляє тісний зв'язок із моральною відповідальністю, саморегуляцією та цілеспрямованістю (Mohagheghi et al., 2021; Beiranv, & Yaghoobi, 2024). У численних емпіричних дослідженнях її розглядають як важливий психологічний ресурс, що сприяє формуванню етичної поведінки та підвищенню адаптивності особистості в складних соціальних і професійних контекстах. Зокрема, результати, отримані N. Rath з колегами (2021), підтверджують, що високі показники сумлінності корелюють з продуктивністю, відповідальністю у виконанні завдань і дотриманням моральних зобов'язань. Своєю чергою низький рівень сумлінності асоціюється з недостатньою мотивацією, порушенням дисципліни, ухиленням від обов'язків і неетичною поведінкою.

Дослідження засвідчують, що моральний інтелект є складним багатовимірним конструктом, що інтегрує когнітивні процеси (наприклад, етичне мислення, моральну оцінку ситуацій) та емоційні складники (емпатія, співчуття, емоційна чутливість до наслідків рішень). Його розвиток детермінується культурними нормами, освітнім середовищем, а також специфікою організаційного контексту, у якому функціонує особистість (Bentahila, Fontaine, & Pennequin, 2021). У науковому дискурсі моральний інтелект дедалі частіше розглядають як ключовий чинник, що опосередковує етичне прийняття рішень, а також сприяє формуванню просоціальної поведінки. Це надзвичайно актуально у сферах підвищеного морального навантаження, таких як безпека, оборона, правозастосування, де суб'єкти опиняються в морально неоднозначних ситуаціях, які потребують швидкої, але виваженої реакції.

Культурні чинники також відіграють істотну роль у формуванні морального інтелекту. У дослідженнях виокремлюють значення релігійності як морального регулятора, що активує совість, сприяє дотриманню соціальних норм і формуванню моральної ідентичності. Зокрема, релігійність пов'язана з пробудженням совісті, задоволенням життям, психологічним благополуччям і вдосконаленням особистісних рис (Gorgol, Łowicki, & Stolarski, 2023). Водночас релігійність часто слугує джерелом моральної соціалізації, спрямовуючи особистість до прийнятних стандартів поведінки. Відсутність моральної орієнтації, доводять R. Patrick з колегами (2018), негативно позначається на психічній стабільності, особистісній інтеграції та

може призводити до етичних порушень. Водночас індивіди з високим рівнем совісті виявляють виразнішу реакцію на аморальну поведінку.

Дослідження також засвідчують, що фактори особистості є важливими предикторами морального інтелекту, оскільки вони утворюють цілісну систему вираження думок, почуттів, поведінки та цінностей індивіда. Моральний інтелект як фундаментальна складова безпосередньо впливає на різні сфери життя, спрямовує, регулює і контролює навчальну та мисленнєву діяльність (Mohagheghi et al., 2021). Особистості з відкритістю до досвіду, творчим мисленням, толерантністю та справедливими переконаннями мають вищий рівень морального інтелекту (Furnham, & Chen, 2023; Nobahar et al., 2022).

Концепція *moral intelligence*, запропонована D. Lennick і F. Kiel (2005), охоплює низку ключових моральних рис особистості, таких як чесність, відповідальність, самоконтроль, здатність визнавати помилки, дотримання етичних принципів, співчуття та моральна послідовність. Водночас задекларована авторами незалежність морального інтелекту від особистісних рис породжує наукову дискусію, зокрема щодо того, чи не є *moral intelligence* похідним або варіативним виявом уже відомих конструктів, як-от інтегритет чи сумлінність.

Пошук зв'язків між моральною компетентністю та особливостями поведінки осіб, які порушили соціальні або правові норми, дає підстави для висвітлення практичного значення морального інтелекту. Зокрема, у низці досліджень було здійснено порівняння морально-поведінкових характеристик осіб, засуджених за економічні злочини, з представниками управлінської сфери. Результати таких порівнянь свідчать про істотні відмінності в рівні відповідальності, стабільності й здатності до самоконтролю, що дає підстави розглядати моральний інтелект як релевантний критерій оцінювання поведінкових ризиків. Водночас важливо враховувати обмеження таких емпіричних даних, зокрема контекстуальну вибірку, яка охоплює лише тих осіб, чия поведінка була офіційно зафіксована й отримала правову кваліфікацію. Це обмежує можливості узагальнення отриманих результатів на ширше коло осіб з потенційно схожими морально-поведінковими характеристиками (Collins, & Schmidt, 1993).

У сучасних дослідженнях увагу спрямовують на зв'язок між моральним інтелектом і феноменом моральної шкоди. Зокрема, моральну травму розглядають як глибокий психологічний дистрес, що виникає у відповідь на дії чи події, які суперечать внутрішнім моральним переконанням особистості (Norman et al., 2022). Її симптоматика може нагадувати посттравматичний стресовий розлад, проте має іншу етіологію – порушення власних ціннісних орієнтацій. У цьому контексті моральний інтелект розглядають як потенційний

ресурс подолання моральної шкоди, оскільки передбачає здатність усвідомлювати етичну суть власних рішень, не уникати відповідальності й підтримувати внутрішню цілісність навіть в умовах моральної дилеми.

Попри посилення наукового інтересу до морального інтелекту як складного інтегративного феномену, інструментальні підходи до його вимірювання досі залишаються недостатньо обґрунтованими. Одним з найвідоміших у цій сфері є опитувальник Moral Competency Inventory (MCI), розроблений D. Lennick і F. Kiel (2006). Його концептуальна модель передбачає оцінювання таких моральних рис, як чесність, відповідальність, самоконтроль, дотримання принципів й етична послідовність. Утім, попри потенційну практичну цінність, інструмент має низку критичних зауважень, що стосуються як теоретичної вкоріненості, так і психометричної надійності.

По-перше, низку тверджень у структурі MCI сформульовано неоднозначно або вони містять подвійні смислові конструкції, що ускладнює оцінювання за критерієм змістової валідності. По-друге, відсутність чіткої теоретичної опори в межах класичних підходів до організаційної або особистісної психології знижує можливості для коректної інтерпретації результатів. Дискусійною також є операціоналізація ключових понять: чимало індикаторів moral intelligence перетинаються з поняттям інтегритету, що традиційно розглядають як стабільну особистісну рису. Це ставить під сумнів новизну й незалежність конструкта.

Застосування MCI у практичному контексті, зокрема в кадровому доборі, лідерському коучингу чи оцінюванні моральної зрілості фахівців, потребує обережності та наукової обґрунтованості. Дослідники (Lucas, & Friedrich, 2005) стверджують, що використання інструментів без попередньої валідації не лише методологічно хибне, а й може призвести до етичних і юридичних ризиків у сферах, що потребують високого рівня довіри й відповідальності, таких як безпековий та оборонний сектори.

Попри активізацію досліджень у сфері морального інтелекту, це поняття досі знаходиться на етапі концептуального становлення, а його теоретична структура – фрагментарна й недостатньо стабілізована. У науковому просторі простежується дефіцит узагальнювальних оглядів, що окреслювали б ключові тенденції вивчення морального інтелекту, його змістових складників, прикладних вимірів і методологічних викликів. Занепокоєння викликає брак валідних діагностичних інструментів, що відповідали б як культурним контекстам, так і вимогам до професійної адаптації в межах організаційної та оборонної психології. Увагу науковці дедалі частіше зосереджують на тому, що моральний інтелект потенційно може відігравати роль захисного чинника, зокрема у сфері моральної

травми, яка актуалізується не лише у військових, а й у поліцейських, рятувальників, журналістів. Водночас відкритими залишаються запитання щодо культурної універсальності цього конструкта, його відмінностей за професійними ролями, а також доцільності його розгляду як особистісної риси чи як здібності (Bagchi, Srivastava, & Tushir, 2024). Отже, постала обґрунтована потреба не лише в поглибленому теоретичному аналізі морального інтелекту, а й у розробленні контекстно-чутливих і психометрично надійних інструментів, здатних адекватно вимірювати моральну компетентність у сферах, де моральні дилеми є не абстракцією, а професійною реальністю.

У цьому контексті актуальною є потреба у створенні нового, психометрично вивіреного опитувальника морального інтелекту, що враховував би культурно-професійні особливості цільової аудиторії, зокрема фахівців силових структур у воєнний і поствоєнний періоди. Лише за умов дотримання принципів наукової строгості можна забезпечити як етичну відповідність, так і прогностичну точність у вивченні такого складного феномену, як моральна компетентність.

У психологічному вимірі моральний інтелект доцільно розглядати не як фіксовану особистісну рису, а як динамічний психологічний ресурс, що формується та розвивається впродовж життя. Його зростання інтенсивне передусім в умовах морально напружених ситуацій, коли особа змушена ухвалювати ціннісно значущі рішення в умовах ризику, невизначеності або небезпеки. Саме такий досвід є потужним чинником розвитку моральної зрілості. Цей підхід набуває особливої ваги в контексті професійної діяльності військовослужбовців, правоохоронців і рятувальників, для яких моральний вибір є не теоретичним міркуванням, а щоденною практикою з реальними наслідками для життя і безпеки інших людей. Отже, моральний інтелект постає як ключовий елемент професійної надійності, етичної регуляції поведінки та психологічної стійкості в умовах високої відповідальності. Його глибше вивчення, з огляду на культурно-історичний та безпековий контекст сучасної України, зокрема в умовах повномасштабної війни, є не лише науково обґрунтованим, а й суспільно необхідним.

Висновки

У межах сучасних психологічних досліджень моральний інтелект постає як комплексна інтегративна характеристика особистості, що поєднує когнітивні, емоційні та вольові компоненти моральної регуляції поведінки. У сфері безпеки й оборони він набуває особливої значущості, оскільки забезпечує стійкість до моральних дилем, здатність до відповідального прийняття рішень, дотримання етичних стандартів

і збереження людяності в умовах екстремального професійного навантаження.

Моральний інтелект доцільно тлумачити як психологічну здатність особистості діяти відповідно до внутрішніх етичних принципів, усвідомлювати моральні наслідки власних вчинків, регулювати поведінку відповідно до прийнятих соціальних норм, а також демонструвати емпатію, справедливість і послідовність. У безпековому секторі це поняття слід розглядати не лише як абстрактну цінність, а як практично релевантний ресурс, що сприяє надійності, психологічній стабільності й довірі до професійних рішень працівників силових структур.

Дослідження підтверджують, що низка особистісних рис, зокрема сумлінність, емоційна стабільність, відкритість до досвіду, суттєво впливають на рівень морального інтелекту. Водночас емпіричні дані засвідчують складність його операціоналізації, передусім у контексті високої відповідальності, нормативного тиску й моральних викликів, що притаманні діяльності в оборонній та правоохоронній сферах.

Попри наявність кількох психодіагностичних інструментів для вимірювання морального інтелекту, зокрема Moral Competency Inventory (MCI), вони мають суттєві методологічні та концептуальні обмеження. Зокрема, це відсутність чіткої теоретичної моделі, проблеми контентної валідності, а також недостатня адаптація до культурного та професійного контексту. Унаслідок цього їх практичне застосування в кадровій, освітній чи психологічній роботі у сфері безпеки є обмеженим.

У зв'язку з цим постає нагальна потреба у створенні науково обґрунтованого, валідного та

надійного психодіагностичного інструменту для оцінювання морального інтелекту в українському соціокультурному і професійному середовищі. Такий інструмент має враховувати особливості морального функціонування в ситуаціях ризику, загрози й підвищеної відповідальності – саме в тих реаліях, у яких щоденно працюють військові, правоохоронці та рятувальники.

Актуальність цього підходу посилюють сучасні виклики, пов'язані з війною, підвищенням рівня моральної втоми й необхідністю збереження людяності професії в умовах радикальної невизначеності. Тому розроблення або адаптація діагностичного інструменту морального інтелекту є не лише науковою, а й етичною потребою, що сприятиме підвищенню якості психологічного добору, підготовки та підтримки фахівців безпекового сектору.

У перспективі отримані теоретичні висновки можуть стати основою для створення валідного психодіагностичного інструменту, що відповідатиме вимогам наукової строгості та практичної релевантності для військово-психологічної і безпекової діяльності. Такий інструмент сприятиме точнішому оцінюванню моральної компетентності працівників силових структур, допоможе в розробленні ефективних програм психологічної підтримки, а також покращить добір і розвиток персоналу в умовах воєнних і кризових викликів.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на емпіричне тестування та вдосконалення такого інструментарію, з огляду на культурні, соціальні та професійні риси, що забезпечить його ефективне впровадження в практику безпекового сектору.

References

- [1] Alinejad, V., Parizad, N., Almasi, L., Cheraghi, R., & Piran, M. (2023). Evaluation of occupational stress and job performance in Iranian nurses: The mediating effect of moral and emotional intelligence. *BMC Psychiatry*, 23(10). 1-12. DOI: 10.1186/s12888-023-05277-8
- [2] Amiri, R., Gaeeni, M., & Tehran, H. (2023). The mediating role of moral reasoning in spiritual intelligence and caring behaviors in Iranian emergency nurses. *Journal of Medical Ethics & History of Medicine*, 16(11), 1-20. DOI: 10.18502/jmehm.v16i11.14306
- [3] Areshtanab, H., Rezvani, R., Ebrahimi, H., Bostanabad, M., & Hosseinzadeh, M. (2022). Moral intelligence and its relationship to resilience among nursing students in Iran. *Journal of Psychiatric Nursing*, 13(1), 9-14. DOI: 10.14744/phd.2022.49368
- [4] Ashokan, V. (2019). Education for sustainable development preserving linguistic and cultural diversity. *International Journal of Research In Social Science*, 9(4), 1-16.
- [5] Bagchi, D., Srivastava, A. & Tushir, B. (2024) Deciphering the global research trends and significance of moral intelligence via bibliometric analysis. *Frontiers in Psychology*, 15, e.1425341. DOI: 10.3389/fpsyg.2024.1425341
- [6] Beiranv, A., & Yaghoobi, A. (2024). Predicting moral intelligence based on parenting styles and six hexaco personality traits. *Journal of Fundamentals of Mental Health*, 26(1), 9-15. DOI: 10.22038/JFMH.2023.52833.285
- [7] Bentahila, L., Fontaine, R., & Pennequin, V. (2021). Universality and cultural diversity in Moral reasoning and judgment. *Frontiers in Psychology*, 12. DOI: 10.3389/fpsyg.2021.764360
- [8] Collins, J.M., & Schmidt, F.L. (1993). Personality, integrity, and white collar crime: A construct validity study. *Personnel Psychology*, 46(2), 295-311. DOI: 10.1111/j.1744-6570.1993.tb00875.x

- [9] Furnham, A., & Cheng, H. (2024). The Big Five personality factors, cognitive ability, health, and social demographic indicators as independent predictors of self efficacy: A longitudinal study. *Scandinavian Journal of Psychology*, 65(1), 53-60. DOI: 10.1111/sjop.12953
- [10] Gorgol, J., Łowicki, P., & Stolarski, M. (2023). Godless owls, devout larks: Religiosity and conscientiousness are associated with morning preference and (partly) explain its effects on life satisfaction. *PLoS ONE*, 17(5), 1-15. DOI: 10.1371/journal.pone.0284787
- [11] Karabey, T. (2022). Reflection of nurses' moral intelligence levels on care behaviors. *Perspectives in Psychiatric Care*, 58(4), 1622-1631. DOI: 10.1111/ppc.12970
- [12] Lennick, D., & Kiel, F. (2006). Moral intelligence: Enhancing business performance and leadership success 2007: Pearson Prentice Hall. *Human Resource Development Quarterly*, 17(2), 231-233.
- [13] Lennick, D., & Kiel, F., (2005) *Moral Intelligence: Enhancing Business Performance and Leadership Success*. Wharton School Publishing.
- [14] Lucas, G.M., & Friedrich, J. (2005). Individual Differences in Workplace Deviance and Integrity as Predictors of Academic Dishonesty. *Ethics & Behavior*, 15(1), 15-35. DOI: 10.1207/s15327019eb1501_2
- [15] Martin, D.E., Rao, A., & Sloan, L.R. (2009). Plagiarism, Integrity, and Workplace Deviance: A Criterion Study. *Ethics & Behavior*, 19(1), 36-50. DOI: 10.1080/10508420802623666
- [16] Miner, J., & Capps, M. (1996). *How Honesty Testing Works*. Westport, CT, Quorum Books.
- [17] Mohagheghi, H., Farhadi, M., Rashid, K., & Beiranvand, A. (2021). Predicting moral behavior based on moral intelligence and personality traits: The mediating role of the structure self transcendence. *Journal of Fundamentals of Mental Health*, 23(4), 273-284. DOI: 10.22038/jfmh.2021.18995
- [18] Nobahar, M., Yarahmadi, S., Raiesdana, N., Delshad, E., Shahidi, H., Fatemeh, E., & Brahimzadeh, F. (2022). Predicting moral intelligence in nursing students and its relationships with self-compassion, and cultural competence: a cross-sectional study. *BMC Nursing*, 21(1), 1-7. DOI: 10.1186/s12912-022-01111-w
- [19] Norman, S.B., Nichter, B., Maguen, S., Na, P.J., Schnurr, P.P., Pietrzak, R.H. (2022). Moral injury among U.S. combat veterans with and without PTSD and depression. *Journal of Psychiatric Research*, 154, 190-197. DOI: 10.1016/j.jpsychires.2022.07.033
- [20] Panahi, A., Adineh, H., Otaghi, M., JamshidBeigi, A., & Eghbalian, M. (2022). The relationship between moral intelligence and aggression in nurses. *Asean Journal of Psychiatry*, 23(7), 1-8. DOI: 10.54615/2231-7805.47268
- [21] Patrick, R., Bodine, A., Gibbs, J., & Basinger, K. (2018). What accounts for prosocial behavior? Roles of moral identity, moral judgment, and self-efficacy beliefs. *Journal of Genetic Psychology*, 179(5), 231-245, DOI: 10.1080/00221325.2018.1491472
- [22] Prasetiawan, H., & Barida, M. (2018). The profile of adolescent moral intelligence and practical solution to its improvement efforts. *In SHS Web Of Conferences*, 42. DOI: 10.1051/shsconf/20184200121
- [23] Rath, N., Kar, S., & Kar, N. (2021). Personality and mental health factors associated with performance at university level: A study of business administration students. *Industrial Psychiatry Journal*, 30(2), 323-328 DOI: 10.4103/ipj.ipj_34_21
- [24] Schredl, M., & Göritz, A. (2020). Reading dream literature and the big five personality factors. *Dreaming*, 30(1), 45-53 DOI: 10.1037/drm0000129
- [25] Schunk, F., & Trommsdorff, G. (2023). Longitudinal associations of neuroticism with life satisfaction and social adaptation in a nationally representative adult sample. *Journal of Personality*, 91(5), 1069-1083. DOI: 10.1111/jopy.12783
- [26] Smillie, L., Katic, M., & Laham, S. (2021). Personality and moral judgment: Curious consequentialists and polite deontologists. *Journal of Personality*, 89(3), 549-564. DOI: 10.1111/jopy.12598
- [27] Sternberg, R.J. (2025). A Trilogy Theory of Moral Intelligence. *Review of General Psychology*. DOI: 10.1177/10892680251331852
- [28] Yakut, S., & Yakut, İ. (2021). Moral intelligence scale. *Journal of International Social Research*, 14(76), 836-842. Retrieved from <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/yakutmoral-intelligence-scale.pdf>
- [29] Zhai, Q., Willis, M., O'Shea, B., Zhai, Y., & Yang, Y. (2013). Big five personality traits, job satisfaction and subjective wellbeing in China. *International Journal of Psychology*, 48(6), 1099-1108. DOI: 10.1080/00207594.2012.732700

Список використаних джерел

- [1] Alinejad V., Parizad N., Almasi L., Cheraghi R., Piran M. Evaluation of occupational stress and job performance in Iranian nurses: The mediating effect of moral and emotional intelligence. *BMC Psychiatry*. 2023. No. 23 (10). P. 1–12. DOI: 10.1186/s12888-023-05277-8

- [2] Amiri R., Gaeeni M., Tehran H. The mediating role of moral reasoning in spiritual intelligence and caring behaviors in Iranian emergency nurses. *Journal of Medical Ethics & History of Medicine*. 2023. No. 16 (11). P. 1–20. DOI: 10.18502/jmehm.v16i11.14306
- [3] Areshtanab H., Rezvani R., Ebrahimi H., Bostanabad M., Hosseinzadeh M. Moral intelligence and its relationship to resilience among nursing students in Iran. *Journal of Psychiatric Nursing*. 2022. No. 13 (1). P. 9–14. DOI: 10.14744/phd.2022.49368
- [4] Ashokan V. Education for sustainable development preserving linguistic and cultural diversity. *International Journal of Research In Social Science*. 2019. No. 9 (4). P. 1–16.
- [5] Bagchi D., Srivastava A., Tushir B. Deciphering the global research trends and significance of moral intelligence via bibliometric analysis. *Frontiers in Psychology*. 2024. No. 15. DOI: 10.3389/fpsyg.2024.1425341
- [6] Beiranv A., Yaghoobi A. Predicting moral intelligence based on parenting styles and six hexaco personality traits. *Journal of Fundamentals of Mental Health*. 2024. No. 26 (1). P. 9–15. DOI: 10.22038/JFMH.2023.52833.2850
- [7] Bentahila L., Fontaine R., Pennequin V. Universality and cultural diversity in Moral reasoning and judgment. *Frontiers in Psychology*. 2021. No. 12. DOI: 10.3389/fpsyg.2021.764360
- [8] Collins J. M., Schmidt F. L. Personality, integrity, and white collar crime: A construct validity study. *Personnel Psychology*. 1993. No. 46 (2). P. 295–311. DOI: 10.1111/j.1744-6570.1993.tb00875.x
- [9] Furnham A., Cheng H. The Big Five personality factors, cognitive ability, health, and social demographic indicators as independent predictors of self efficacy: A longitudinal study. *Scandinavian Journal of Psychology*. 2024. No. 65 (1). P. 53–60. DOI: 10.1111/sjop.12953
- [10] Gorgol J., Łowicki P., Stolarski M. Godless owls, devout larks: Religiosity and conscientiousness are associated with morning preference and (partly) explain its effects on life satisfaction. *PLoS ONE*. 2023. No. 17 (5). P. 1–15. DOI: 10.1371/journal.pone.0284787
- [11] Karabey T. Reflection of nurses' moral intelligence levels on care behaviors. *Perspectives in Psychiatric Care*. 2022. No. 58 (4). P. 1622–1631. DOI: 10.1111/ppc.12970
- [12] Lennick D., Kiel F. Moral intelligence: Enhancing business performance and leadership success 2007: Pearson Prentice Hall. *Human Resource Development Quarterly*. 2006. No. 17 (2). P. 231–233.
- [13] Lennick D., Kiel F. Moral Intelligence: Enhancing Business Performance and Leadership Success. Wharton School Publishing, 2005. 304 p.
- [14] Lucas G. M., Friedrich J. Individual Differences in Workplace Deviance and Integrity as Predictors of Academic Dishonesty. *Ethics & Behavior*. 2005. No. 15 (1). P. 15–35. DOI: 10.1207/s15327019eb1501_2
- [15] Martin D. E., Rao A., Sloan L. R. Plagiarism, Integrity, and Workplace Deviance: A Criterion Study. *Ethics & Behavior*. 2009. No. 19 (1). P. 36–50. DOI: 10.1080/10508420802623666
- [16] Miner J., Capps M. How Honesty Testing Works. Westport, CT, Quorum Books, 1996. 192 p.
- [17] Mohagheghi H., Farhadi M., Rashid K., Beiranvand A. Predicting moral behavior based on moral intelligence and personality traits: The mediating role of the structure self transcendence. *Journal of Fundamentals of Mental Health*. 2021. No. 23 (4). P. 273–284. DOI: 10.22038/jfmh.2021.18995
- [18] Nobahar M., Yarahmadi S., Raiesdana N., Delshad E., Shahidi H., Fatemeh E., Brahimzadeh F. Predicting moral intelligence in nursing students and its relationships with self-compassion, and cultural competence: a cross-sectional study. *BMC Nursing*, 2022. No. 21 (1). P. 1–7. DOI: 10.1186/s12912-022-01111-w
- [19] Norman S. B., Nichter B., Maguen S., Na P. J., Schnurr P. P., Pietrzak R. H. Moral injury among U.S. combat veterans with and without PTSD and depression. *Journal of Psychiatric Research*. 2022. No. 154. P. 190–197. DOI: 10.1016/j.jpsychires.2022.07.033
- [20] Panahi A., Adineh H., Otaghi M., JamshidBeigi A., Eghbalian M. The relationship between moral intelligence and aggression in nurses. *Asean Journal of Psychiatry*. 2022. No. 23 (7). P. 1–8. DOI: 10.54615/2231-7805.47268
- [21] Patrick R., Bodine A., Gibbs J., Basinger K. What accounts for prosocial behavior? Roles of moral identity, moral judgment, and self-efficacy beliefs. *Journal of Genetic Psychology*. 2018. No. 179 (5). P. 231–245. DOI: 10.1080/00221325.2018.1491472
- [22] Prasetyawan H., Barida M. The profile of adolescent moral intelligence and practical solution to its improvement efforts. *In SHS Web Of Conferences*. 2018. No. 42. DOI: 10.1051/shsconf/20184200121
- [23] Rath N., Kar S., Kar N. Personality and mental health factors associated with performance at university level: A study of business administration students. *Industrial Psychiatry Journal*. 2021. No. 30 (2). P. 323–328. DOI: 10.4103/ipj.ipj_34_21
- [24] Schredl M., Göritz A. Reading dream literature and the big five personality factors. *Dreaming*. 2020. No. 30 (1). P. 45–53. DOI: 10.1037/drm0000129

- [25] Schunk F., Trommsdorff G. Longitudinal associations of neuroticism with life satisfaction and social adaptation in a nationally representative adult sample. *Journal of Personality*. 2023. No. 91 (5). P. 1069–1083. DOI: 10.1111/jopy.12783
- [26] Smillie L., Katic M., Laham S. Personality and moral judgment: Curious consequentialists and polite deontologists. *Journal of Personality*. 2021. No. 89 (3). P. 549–564. DOI: 10.1111/jopy.12598
- [27] Sternberg R. J. A Trilogy Theory of Moral Intelligence. *Review of General Psychology*. 2025. DOI: 10.1177/10892680251331852
- [28] Yakut S., Yakut I. Moral intelligence scale. *Journal of International Social Research*. 2021. No. 14 (76). P. 836–842. URL: <https://www.sosylarastirmalar.com/articles/yakutmoral-intelligence-scale.pdf>
- [29] Zhai Q., Willis M., O'Shea B., Zhai Y., Yang Y. Big five personality traits, job satisfaction and subjective wellbeing in China. *International Journal of Psychology*. 2013. No. 48 (6). P. 1099–1108. DOI: 10.1080/00207594.2012.732700

PONOMARENKO Yana

Doctor of Psychology, Associate Professor, Professor of the Department of Sociology and Psychology of the Educational and Research Institute No. 5 of the Kharkiv National University of Internal Affairs

Kharkiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3374-3930>;

YEVDOKIMOVA Olena

Doctor of Psychology, Professor, Head of the Department of Sociology and Psychology of the Educational and Research Institute No. 5 of the Kharkiv National University of Internal Affairs

Kharkiv, Ukraine

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4211-7277>

Moral Intelligence: Concept, Paradigm, and Psychometric Challenges in the Security and Defense Sector

Abstract. The article presents a theoretical and analytical study of the phenomenon of moral intelligence as a promising construct in contemporary applied psychology. The purpose of the publication is to introduce the category of moral intelligence into the Ukrainian psychological discourse, with a focus on the security and defense sector. In modern international literature, moral intelligence is interpreted as the ability to make decisions based on ethical principles, internal values, and self-reflection. This construct is viewed through the lens of integrating cognitive, emotional, and behavioral components of morality. However, debates persist regarding its theoretical autonomy from personality traits (such as integrity, responsibility, and conscientiousness) and moral reasoning. In this study, moral intelligence is defined as an integrative psychological capacity of the individual to recognize, interpret, and regulate their behavior in accordance with internal ethical standards, to make moral choices in complex situations, and to take responsibility for the consequences of those decisions. Special attention is paid to the role of moral intelligence in high-risk professions, where it functions as a mechanism of ethical self-regulation and a factor of stress resilience. The paper also explores the relationship between moral intelligence and the phenomenon of moral injury, which is common among military personnel and veterans due to violations of internal moral beliefs in combat or crisis situations. A critical analysis of existing diagnostic approaches to measuring moral intelligence is conducted, revealing the need to develop psychometrically sound and culturally adapted tools capable of assessing the level of moral competence among security personnel in wartime and post-war recovery contexts. Theoretical conclusions obtained may serve as a foundation for the development of a valid psychodiagnostic instrument for moral intelligence, relevant to the needs of military psychology and security practice.

Keywords: moral intelligence; ethical standards; integrity; moral choice; moral competence; wartime context; moral behavior; moral injury; security and defense sector; veterans; combat and crisis situations; stress resilience.

DOI: 10.33270/03253702.5
УДК 159.98

РОМАНЕНКО Оксана*

доктор психологічних наук, професор, професор кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0104-0093>

Теоретичні основи вивчення мотивації правоохоронної діяльності

Анотація. Актуальність теми зумовлена необхідністю збереження та стимулювання мотивації професійної діяльності правоохоронців в умовах воєнного часу. Мета статті полягає у визначенні теоретичних основ вивчення мотивації та створенні інтегративної моделі мотиваційних чинників діяльності правоохоронців. Проаналізовано сучасні теорії та прикладні дослідження мотивації професійної діяльності; розглянуто різні наукові підходи до аналізу цієї проблеми; обґрунтовано доцільність поліпарадигмального підходу в її опрацюванні, що дає змогу визначити роль різних модусів психічного у формуванні мотивації. Методологію дослідження становить загальна теорія мотивації діяльності, що ґрунтується як на диференціації, так і на інтеграції наявних знань у різних галузях; методи дослідження – аналіз та узагальнення результатів наукових розвідок. Розглянуто психологічні концепції, що охоплюють систему зовнішніх і внутрішніх мотиваційних чинників діяльності. Проаналізовано закордонний та український досвід вивчення мотивації діяльності в особливих умовах. Визначено предиктори, що обумовлюють збереження та стимулювання мотивації правоохоронної діяльності в умовах воєнного часу. Обґрунтовано провідну роль компетентності й належності до професійної групи як системоутворювальних чинників в ієрархізованій структурі мотивів. Наукова новизна статті полягає в систематизації знань про мотиваційні чинники правоохоронної діяльності. Практична значущість представлена визначенням стратегій психодіагностичної роботи з прогнозуванням ефективності професійної діяльності як напряму вдосконалення організаційно-методичних і змістових засад професійно-психологічної підготовки.

Ключові слова: мотивація; діяльність в особливих умовах; правоохоронна діяльність; методологія наукового аналізу; теорії мотивації.

Історія статті:

Отримано: 11.08.2025
Переглянуто: 15.09.2025
Прийнято: 24.10.2025

Рекомендоване посилання:

Романенко О. Теоретичні основи вивчення мотивації правоохоронної діяльності. *Юридична психологія*. 2025. № 2 (37). С. 42–49. DOI: 10.33270/03253702.5

*Відповідальний автор

Вступ

Воєнний стан в Україні зумовлює посилення вимог до представників сектору безпеки, які здійснюють свою діяльність в особливих умовах. Одним із важливих видів такої діяльності є правоохоронна, основними завданнями якої є забезпечення захисту прав і свобод людини, протидія злочинності, підтримання публічного порядку та громадської безпеки. Напружені умови діяльності правоохоронців, багато-задачність із високим рівнем стресу та ризиками для життя, участь у воєнних діях створюють загрози вичерпання психологічних ресурсів, соціального розмежування, втрати ціннісних основ буття, інформаційно-емоційного перенавантаження. Це явище негативно впливає не лише на психічне здоров'я поліцейських, а й на ефективність діяльності всієї правоохоронної системи, від якої залежить безпека суспільства. Негативний вплив цих чинників на особистість правоохоронця може спричинити втрату кадрових ресурсів, що є загрозливим для професійного ядра правоохоронної системи. З огляду на це першочергове значення має розроблення наукових засад вивчення мотивації правоохоронної діяльності як основної умови її стимулювання.

Підґрунтям для зниження мотивації професійної діяльності є тривалі психічні стани, що характеризуються домінуванням гострих або хронічних негативних емоційних переживань: тривоги, страху, депресії, агресії, дратівливості, дисфорії. Ці стани зумовлені переживанням невідповідності між загрозливими чинниками ситуації та здатністю психіки до їх подолання, почуттям безпорадності та втрати контролю, змінами в когнітивній та емоційній сферах, які можуть спричинити соматичні, психічні й особистісні розлади. Травмувальний вплив таких подій на психіку людей виникає внаслідок пережитого стресу (Lozinska, 2019). Виявлено нейропсихологічні зміни в учасників збройних конфліктів (Jain et al., 2022). Доведено високу ймовірність впливу гострих невротичних реакцій психотравми на особистісні розлади у віддаленому періоді (Koven, 2018; MacKenzie et al., 2021; Langer et al., 2023). Описано наслідки психічних розладів після пережитих психотравматичних подій із ризиками суїцидальної поведінки, поведінкових порушень, сильних і тривалих депресій, повної соціальної ізоляції (Shelestova, 2021; Sodolevska, 2023).

Огляд літератури

Після початку воєнної агресії в Україні було організовано низку наукових досліджень, присвячених впливу війни на психіку людей, зокрема й тих, хто веде діяльність в особливих умовах. Визначено специфіку психічного здоров'я працівників сектору безпеки внаслідок

участі у воєнних діях (Pavlova et al., 2022; Pinchuk et al., 2022). Доведено, що в учасників бойових дій унаслідок виснаження внутрішніх резервів психіки й зниження адаптаційних можливостей особистості є ризики формування психічних розладів, що є одним із можливих сценаріїв спроби переналаштування ментальної сфери до нових умов дійсності, зокрема до життя в умовах воєнного стану (Halych, M., & Halych, Ya., 2023). Досліджено депресивно-тривожний тип соціальної дезадаптації особистості комбатантів, що виявляється в зниженні активності, песимістичних думках, поєднаних із підвищеною тривогою та занепокоєнням (Berezenko, & Tsymbal, 2023). Проаналізовано вплив досвіду бойових дій на особистість та інтенсивності її травмування під час воєнних дій (Pidlisnyi, & Dembitskyi, 2022). Визначено психологічні особливості особистісних трансформацій поліцейських в умовах воєнного стану, що супроводжуються переходом на новий рівень функціонування (Budanova, 2023). Окреслено напрями взаємодії військових і поліцейських в умовах воєнного стану (Mattingsdal et al., 2023). Обґрунтовано необхідність опрацювання ймовірнісних стрес-сценаріїв діяльності поліцейського (Masian, 2023). Доведено загальну ефективність застосування алгоритмів в екстремальних ситуаціях (Heuvel, Alison, & Power, 2014; Hobson et al., 2023), а також значущість особистісної резильєнтності як чинника стресоподолання (Asselmann, Klimstra, & Denissen, 2021).

Специфічними ознаками правоохоронної діяльності є умови роботи, пов'язані з ризиком для життя й здоров'я, виконання особливих функціональних обов'язків щодо зберігання та носіння вогнепальної зброї, а також її застосування в разі необхідності.

Визначають низку специфічних психологічних особливостей правоохоронної діяльності, а саме:

- правове регулювання діяльності згідно з принципом законності, що передбачає підвищену відповідальність як найважливішу професійну якість особистості;
- виконання завдань в умовах ризику для життя та здоров'я; необхідність припиняти правопорушення, вирішувати конфлікти, працювати в умовах воєнного стану й надзвичайних ситуацій;
- необхідність спілкування з різними категоріями громадян у процесі професійної діяльності, зокрема і складним контингентом (агресивні, психічно нестабільні, раніше засуджені тощо);
- переважно інтелектуальний характер професійних завдань, ускладнений інформаційним стресом, плануванням і прогнозуванням діяльності в умовах невизначеності;
- значні перевантаження в роботі в умовах ненормованого робочого дня;
- нестача ресурсів, недостатність матеріально-технічного забезпечення;

– суворий контроль, регламентація та звітність; перешкоджання зацікавлених осіб у процесі розслідування й розкриття злочинів тощо.

Умови воєнного стану, постійні загрози для життя та здоров'я громадян безпосередньо вплинули на ускладнення правоохоронної діяльності. Працівники поліції щоденно виконують велику кількість різнопланових завдань в умовах обмеженого часу, дефіциту інформації, необхідності прийняття рішень. Численні стресові сценарії, високий рівень відповідальності, труднощі підтримання позитивного іміджу професії призводять до зниження мотивації професійної діяльності, емоційного вигорання, формування психосоматичних розладів.

Акцентуючи на інтегративному характері професійної підготовки поліцейських, Ю. Бойко-Бузиль (2024) обґрунтовує необхідність її оновлення й адаптації до сучасних умов. Характеризуючи комплекс професійно важливих рис особистості поліцейського, з-поміж інших визначають роль мотиваційних чинників і необхідність їх формування на всіх етапах професійної діяльності (Pampura, & Boiko-Buzyl, 2024).

Отже, одним із пріоритетних завдань у системі психологічного забезпечення правоохоронної діяльності є підтримання мотивації працівників поліції в сучасних умовах. Різномасштабність і складність досліджуваної проблеми зумовлює необхідність визначення теоретичних основ її вивчення.

Матеріали та методи

Мета цієї статті полягає у визначенні теоретичних основ вивчення мотивації та створенні інтегративної моделі мотиваційних чинників діяльності правоохоронців. Відповідно до мети, проаналізовано сучасні теорії та прикладні дослідження мотивації професійної діяльності; розглянуто різні наукові підходи до аналізу цієї проблеми; обґрунтовано доцільність поліпарадигмального підходу в її опрацюванні, що дає змогу визначити роль різних модусів психічного у формуванні мотивації. Методологію аналізу становить загальна теорія мотивації діяльності, що ґрунтується як на диференціації, так і на інтеграції наявних знань у різних галузях; методи дослідження – аналіз та узагальнення результатів наукових розвідок.

Результати й обговорення

Застосування різних наукових підходів сприяє реалізації конструктивної функції у вивченні мотивації діяльності, що полягає у встановленні іманентного зв'язку між предметом дослідження й системою понять, які охоплюють усе поле досліджуваних явищ. У сучасній науці активно використовують такий інтегративний підхід до вивчення складних психологічних явищ, як методологічний плюралізм, що ґрунтується на

принципі розширення методологічних основ дослідження. З огляду на це кожна з наявних теорій впливає на комплексне вивчення певного явища.

У психологічній літературі ґрунтовно висвітлено питання мотивації діяльності людини. Але термін «мотив» не має однозначного тлумачення. Йому надають низку значень, з-поміж яких виокремимо уявлення, ідеї, почуття обов'язку, морально-політичні установки, інтереси, переконання та прагнення тощо.

Проблему мотивації розглядають в українській психології як із позицій діяльнісного підходу, так і гуманістичного, згідно з яким формування мотивів людини пов'язано з її соціальною сутністю, моральними почуттями, характером, ідеалами тощо. У зарубіжній психології можна виокремити два напрями розгляду проблеми мотивації: концепція інстинкту, спонук, потягів, які ґрунтуються на біхевіористичній і психоаналітичній теоріях, і теорія експектації, цінностей та самовираження.

Концепції мотивації різняться теоретичними й термінологічними аспектами, що зумовлює відсутність єдиного розуміння понять, пояснень змістової та динамічної сторін мотивації, а також різних акцентів у вивченні її ролі в складній системі детермінації поведінки. Зокрема, з позицій біхевіоризму спонукальними факторами можуть бути лише зовнішні умови, натомість відповідно до психодинамічного підходу – інстинктивні потяги, а згідно з гуманістичним підходом – потреби людини. Також мотивацію розглядають на рівні психофізіологічних процесів, які забезпечує нервова система, на енергетичному рівні, на рівні смислів і внутрішньої організації особистості. З-поміж чинників, що впливають на формування мотивів, визначають пізнавальні конструкти, рівень домагань, уявлення й очікування людини, особистісні якості, переконання, цінності тощо.

Найбільш популярною в західній психології є теорія самодетермінації, яка є комплексною основою для розуміння мотивації різних видів діяльності. Ґрунтуючись на функціональному підході, ця теорія досліджує психологічні чинники, що забезпечують розвиток організму та його оптимальне функціонування. Загальна теорія самодетермінації розвивалася поступово, асимілюючи нові знання, що дало змогу представити її будову в сукупності взаємопов'язаних парціальних теорій, кожна з яких забезпечує певний рівень аналізу. До них належать: теорія когнітивної оцінки, теорія орієнтацій причинності, теорія змісту цілей, теорія основних психологічних потреб, теорія організованої інтеграції, теорія мотивації взаємозв'язків (Ryan, 2024).

Кожна з них вивчає окремі мотиваційні чинники, які було описано в різних контекстах, водночас сукупність висновків забезпечує цілісну основу для розуміння мотивації (Hagger, & Hamilton, 2021). Учені зазначають, що без чіткого

розуміння загальної теорії можливі складнощі з формуванням узгоджених ментальних моделей, що перешкоджає поєднанню теоретичних досліджень з практикою (King, & Fryer, 2024). Це зумовлює необхідність створення інтегративної моделі з метою об'єднання альтернативних пояснень і глибшого розуміння психологічних чинників, які формують мотивацію діяльності.

Теорія когнітивної оцінки описує не тільки варіабельність мотиваційних чинників, а й різні якості, пов'язані з мотивами участі в певній діяльності. Ці мотиви різняться джерелами й можуть бути розподілені на три типи: внутрішня мотивація, зовнішня мотивація та амотивація. Чинники, пов'язані з різними типами мотивації, впливають на поведінку й благополуччя людини (Ryan, 2024). Наприклад, теорія когнітивної оцінки пояснює, як фактори навколишнього середовища, зокрема винагороди, впливають на внутрішню мотивацію.

Теорія комбінованої мотивації ґрунтується на таких припущеннях: люди за своєю природою схильні до внутрішньої мотивації, але задоволення основних психологічних потреб (автономія, компетентність і приналежність до соціальної групи) є пріоритетними для підтримання внутрішньої мотивації. Згідно з цією теорією, впливи навколишнього середовища суб'єктивно сприймаються людьми й можуть поділятися на інформаційні, контролювальні або амотивувальні (Ryan, 2024).

В основі теорії організованої інтеграції лежать такі основні положення: індивіди інтерналізують зовнішні мотиви для врегулювання своєї поведінки, починаючи від більш контрольованих до більш автономних; задоволення основних психологічних потреб підтримує зовнішню мотивацію: у разі переважання внутрішніх мотивів є вища ймовірність того, що працівник ефективно виконуватиме свої обов'язки, особливо це стосується складних завдань; чим більше в людини внутрішніх мотивів, тим сприятливіше це відображатиметься на рівні психічного здоров'я та благополуччя. Ця теорія акцентує на ролі соціально-психологічних чинників у інтерналізації зовнішніх мотивів і уточнює концепцію зовнішньої мотивації, розрізняючи її контрольовані й автономні форми (Howard et al., 2021).

Теорія базових психологічних потреб засвідчує, що психологічні потреби не є когнітивними конструктами, оскільки їх функціонування можна спостерігати як на біологічному, так і на психологічному рівнях, і вони не мають бути усвідомлені, щоб впливати на поведінку. У контексті цієї теорії акцентується на фрустрації, оскільки задоволення потреб сприяє благополуччю й посиленню мотивації, тоді як фрустрація потреб призводить до її послаблення. Водночас обидва стани задоволення та фрустрації можуть співіснувати, що підтверджують змішані профілі. Наявність фрустрації вказує на

відсутність задоволення потреб, а не навпаки (Rouse et al., 2020).

Ступінь благополуччя людини й задоволеності діяльністю визначають ступенем задоволення або фрустрації трьох основних психологічних потреб: автономії, компетентності й належності до групи, кожна з яких пов'язана з певним досвідом та є унікальною. Психологічну потребу в автономії окреслюють як волевиявлення особистості, своєю чергою потреба в компетентності характеризує досвід ефективності діяльності, а потреба в належності до групи відображає потребу у зв'язку з іншими, є підґрунтям для формування афіліативних мотивів (Ryan, 2024).

Отже, згідно з результатами численних досліджень, одночасне задоволення всіх трьох основних психологічних потреб (автономії, компетентності та належності до соціальної групи) є найбільш корисним як для психічного здоров'я особистості, так і для формування мотивів діяльності.

У дослідженні, присвяченому впливу задоволення потреб на мотивацію, доведено, що особи із задоволеною потребою в компетентності, але недостатньо задоволеними потребами в автономії чи належності до групи, демонстрували кращі результати, ніж ті, хто мав високий рівень фрустрації та низький рівень задоволення всіх трьох потреб. Задоволення базових психологічних потреб і фрустрація можуть бути проміжними змінними між факторами навколишнього середовища й поведінковими результатами. Це засвідчує особливий вплив кожної потреби, а також підтверджує факт, що вони можуть змінюватися та впливати одна на одну, тобто наявна тенденція до коваріації, потенційної взаємодії між психологічними потребами. З цього випливає твердження, яке має практичне значення: якщо одна потреба задоволена недостатньо, має бути посилене задоволення інших (Rouse et al., 2020).

Ця концепція зумовила розроблення програм втручання, спрямованих на стимулювання мотивації до діяльності шляхом задоволення цих трьох основних психологічних потреб. Водночас є дані про мінімальні результати втручання порівняно з інтервенціями, максимально спрямованими на базову психологічну потребу в підтриманні автономії (Ryan, 2024).

Зіставлення результатів досліджень зумовлює необхідність аналізу базових психологічних потреб на різних рівнях (внутрішньоособистісному, міжособистісному та міжгруповому), а також результатів життєдіяльності особистості, її афективних, когнітивних і поведінкових показників.

Отже, аналіз теорій мотивації засвідчує, що базові психологічні потреби синергетично впливають на сукупність мотивів та їх спільну взаємодію. Проміжною змінною є досвід, що об'єднує їх в ієрархізовану систему мотиваційних чинників.

Висновки

Необхідність визначення теоретичних засад вивчення мотивації правоохоронної діяльності у воєнний період спонукало до розгляду цієї проблеми на різних рівнях наукового знання. Згідно з філософським рівнем методології, необхідно визначити здатність поліцейського до функціонування в умовах невизначеності й вміння розглядати це як ресурс розвитку. Застосування системного аналізу під час вивчення ієрархізованої системи мотивів діяльності дає змогу визначити наявність певних предикторів у структурі спрямованості особистості, які може бути розглянуто як системоутворювальні чинники збереження мотивації до професійної діяльності в особливих умовах. Аналіз провідних мотиваційних теорій та їх застосування для вивчення мотивації правоохоронної діяльності дає змогу припустити, що в умовах воєнного стану в поліцейських не задовольняється переважна більшість базових

потреб на рівні організму, а саме: потреба в повноцінному сні та відпочинку, потреба в безпеці, соціальному прийнятті та схваленні внаслідок негативного досвіду спілкування зі складними категоріями громадян, потреба в автономії як можливість контролювати своє життя й мати свободу волі. Якщо ці потреби є провідними в складній ієрархізованій системі мотивації до діяльності, це спричинить редукцію професійних досягнень і вихід із професії. У разі якщо провідними для поліцейського є мотив компетентності, що утверджує його право бути представником влади й захисником прав і свобод громадян, а також мотив належності до професійної групи, попри всі складнощі, пов'язанні з виконанням службових завдань, вони підтримуватимуть загальний вектор мотивації діяльності в особливих умовах. Визначення ієрархізованої структури мотивів слугує прогностичним показником ефективності професійної діяльності та окреслює мету й завдання психокорекційних впливів.

References

- [1] Asselmann, E., Klimstra, T.A., & Denissen, J.J. (2021). Unraveling resilience: Personality predicts exposure and reaction to stressful life events. *Personality Science*, 2, 1-29. DOI: 10.5964/ps.6055
- [2] Berezenko, M., & Tsymbal, T. (2023). The impact of the war on the health of Ukrainians. *Grail of science*, 24, 416-417. DOI: 10.36074/grail-of-science.17.02.2023.076
- [3] Boiko-Buzyl, Yu.Yu. (2024). Features and specifics of professional training of police officers in Ukraine. *Scientific innovations and advanced technologies. Series "Psychology"*, 9(37), 1075-1087. DOI: 10.52058/2786-5274-2024-9(37)-1075-1087
- [4] Budanova, M. (2023). Personal transformations in psychology: differentiation of the conceptual apparatus of research. *Legal psychology*, 2(33), 54-61. DOI: 10.33270/03233302.54
- [5] Hagger, M.S., & Hamilton, K. (2021). General causality orientations in self-determination theory: Meta-analysis and test of a process model. *European Journal of Personality*, 35(5), 710-735. DOI: 10.1177/0890207020962330
- [6] Halych, M., & Halych, Ya. (2023). Determinants of appearance and features of manifestations of mental behavioral disorders under military conditions. *Legal psychology*, 1(32), 51-59. DOI: 10.33270/03233201.51
- [7] Heuvel, C., Alison, L., & Power, N. (2014). Coping with uncertainty: Police strategies for resilient decision-making and action implementation. *Cognition Technology and Work*, 6(1). DOI: 10.1007/S10111-012-0241-8
- [8] Hobson, Z., Yesberg, J.A., Bradford, B., & Jackson, J. (2023). Artificial fairness, trust in algorithmic police decision-making. *Journal of Experimental Criminology*, 19(1), 165-189. DOI: 10.1007/s11292-021-09484-9(203)
- [9] Howard, J.L., Bureau, J., Guay, F., Chong, J.X.Y., & Ryan, R.M. (2021). Student Motivation and Associated Outcomes: A Meta-Analysis From Self-Determination Theory. *Perspectives on Psychological Science*, 16(6), 1300-1323. DOI: 10.1177/1745691620966789
- [10] Jain, N., Prasad, S., Czerth, Z., Chodnekar, S.Y., Mohan, S., Savchenko, E. (2022). War psychiatry: identifying and managing the neuropsychiatric consequences of armed conflicts. *Journal of Primary Care & Community Health*, 13. DOI: 10.1177/21501319221106625
- [11] King, R.B., & Fryer, L.K. (2024). Hybridizing Motivational Strains: How Integrative Models Are Crucial for Advancing Motivation Science. *Educational Psychology Review*, 36(2), 38. DOI: 10.1007/s10648-024-09850-9
- [12] Koven, S.G. (2018). Veteran treatments: PTSD interventions. *Healthcare*, 6. DOI: 10.3390/healthcare6030094
- [13] Langer, P.C., Dymczyk, A., Brehm, A., & Ronel, J. (2023). *Trauma concepts in research and practice: An Overview*. (1st ed.). Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden; Imprint: Springer. DOI: 10.1007/978-3-658-40484-0_3

- [14] Lozinska, N. (2019). Psychotrauma as a consequence of traumatic stress in various areas of modern psychology. *Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 50(2), 65-73. DOI: 10.33099/2617-6858-2018-50-2-65-73
- [15] MacKenzie, A., Ostrowski-Delahanty, S., Pacella-LaBarbara, M., & Delahanty, D.L. (2021). Classification of Acute Stress Disorder. *The Oxford Handbook of Traumatic Stress Disorders*. (pp. 45-61), (2nd edn.). Oxford Library of Psychology. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780190088224.013.3
- [16] Masian, A.V. (2023). Formation of adaptive stress damper mechanisms at different stages of decision-making in the professional activities of police officers. *Scientific Perspectives*, 7(37), 636-649. DOI: 10.52058/2708-7530-2023-7(37)-636-649
- [17] Mattingdal, J., Espevik, R., Johnsen, B.H., & Hystad, S. (2023). Exploring why police and military commanders do what they do: An empirical analysis of decision-making in hybrid warfare. *Armed Forces and Society*, 50(4), 1218-1244. DOI: 10.1177/0095327X231160711
- [18] Pampura, I.I., & Boiko-Buzyl, Yu.Yu. (2024). Professionally important qualities in the system of professional training of police officers. *Prospects and innovations of science. Series "Psychology"*, 9(43), 631-643. DOI: 10.52058/2786-4952-2024-9(43)-631-643
- [19] Pavlova, I., Graf-Vlachy, L., Petrytsa, P., Wang, S., & Zhang, S. (2022). Early evidence on the mental health of Ukrainian civilian and professional combatants during the Russian invasion. *Eur Psychiatry*, 65. DOI: 10.1192/j.eurpsy.2022.2335
- [20] Pidlisnyi, Yu., & Dembitskyi, V. (2022). Theoretical Origins of the Study of Potential Aggression of a Combatant after the End of Hostilities *Legal psychology*, 2(31), 41-46. DOI: 10.33270/03223102.41
- [21] Pinchuk, I., Goto, R., Pimenova, N., Kolodezhny, O., Guerrero, A., & Skokauskas, N. (2022). Mental health of helpline staff in Ukraine during the Russian invasion. *Eur Psychiatry*, 65. DOI: 10.1192/j.eurpsy.2022.2306
- [22] Rouse, P.C., Turner, P.J.F., Siddall, A.G., Schmid, J., Standage, M., & Bilzon, J.L.J. (2020). The interplay between psychological need satisfaction and psychological need frustration within a work context: A variable and person-oriented approach. *Motivation and Emotion*, 44(2), 175-189. DOI: 10.1007/s11031-019-09816-3
- [23] Ryan, R.M. (2024). Comments on Integration, Theory Conflicts, and Practical Implementations: Some Contrarian Ideas for Consideration. *Educational Psychology Review*, 36(1). DOI: 10.1007/s10648-024-09858-1
- [24] Shelestova, O. (2021). Borderline mental disorders and adaptation disorders (differential diagnosis, case description). *Herald of kiev institute of business and technology*, 46(4), 74-81. DOI: 10.37203/kibit.2020.46.09
- [25] Sodolevska, V. (2023). Issues of mental health due to the state of war in Ukraine. *Psychosomatic medicine and general practice*, 7(2). DOI: 10.26766/pmgp.v7i2.394

Список використаних джерел

- [1] Asselmann E., Klimstra T. A., Denissen J. J. Unraveling resilience: Personality predicts exposure and reaction to stressful life events. *Personality Science*. 2021. No. 2. P. 1–29. DOI: 10.5964/ps.6055
- [2] Березненко М., Цимбал Т. Вплив війни на здоров'я українців. *Grail of science*. 2023. № 24. С. 16–417. DOI: 10.36074/grail-of-science.17.02.2023.076
- [3] Бойко-Бузиль Ю. Ю. Особливості та специфіка професійної підготовки поліцейських в Україні. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Психологія»*. 2024. № 9 (37). С. 1075–1087. DOI: 10.52058/2786-5274-2024-9(37)-1075-1087
- [4] Буданова М. Особистісні трансформації в психології: диференціація понятійного апарату дослідження. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 54–61. DOI: 10.33270/03233302.54
- [5] Hagger M. S., Hamilton K. General causality orientations in self-determination theory: Meta-analysis and test of a process model. *European Journal of Personality*. 2021. No. 35 (5). P. 710–735. DOI: 10.1177/0890207020962330
- [6] Галич М., Галич Я. Детермінанти появи й особливості виявів психічних поведінкових порушень в умовах воєнного стану. *Юридична психологія*. 2023. № 1 (32). С. 51–59. DOI: 10.33270/03233201.51
- [7] Heuvel C., Alison L., Power N. Coping with uncertainty: Police strategies for resilient decision-making and action implementation. *Cognition Technology and Work*. 2014. No. 6 (1). DOI: 10.1007/S10111-012-0241-8
- [8] Hobson Z., Yesberg J. A., Bradford B., Jackson J. Artificial fairness, trust in algorithmic police decision-making. *Journal of Experimental Criminology*. 2023. No. 19 (1). P. 165–189. DOI: 10.1007/s11292-021-09484-9(203)

-
- [9] Howard J. L., Bureau J., Guay F., Chong J. X. Y., Ryan R. M. Student Motivation and Associated Outcomes: A Meta-Analysis From Self-Determination Theory. *Perspectives on Psychological Science*. 2021. No. 16 (6). P. 1300–1323. DOI: 10.1177/1745691620966789
- [10] Jain N., Prasad S., Czerth Z., Chodnekar S. Y., Mohan S., Savchenko E. War psychiatry: identifying and managing the neuropsychiatric consequences of armed conflicts. *Journal of Primary Care & Community Health*. 2022. No. 13. DOI: 10.1177/21501319221106625
- [11] King R. B., Fryer L. K. Hybridizing Motivational Strains: How Integrative Models Are Crucial for Advancing Motivation Science. *Educational Psychology Review*. 2024. No. 36 (2). DOI: 10.1007/s10648-024-09850-9
- [12] Koven S. G. Veteran treatments: PTSD interventions. *Healthcare*. 2018. No. 6. DOI: 10.3390/healthcare6030094
- [13] Langer P. C., Dymczyk A., Brehm A., Ronel J. Trauma concepts in research and practice: An Overview. 1st Ed. Wiesbaden : Springer Fachmedien Wiesbaden ; Imprint : Springer, 2023. DOI: 10.1007/978-3-658-40484-0_3
- [14] Лозінська Н. Психотравма як наслідок травматичного стресу в різних напрямках сучасної психології. *Вісник Національного університету оборони України*. 2019. № 50 (2). С. 65–73. DOI: 10.33099/2617-6858-2018-50-2-65-73
- [15] MacKenzie A., Ostrowski-Delahanty S., Pacella-LaBarbara M., Delahanty D. L. Classification of Acute Stress Disorder. *The Oxford Handbook of Traumatic Stress Disorders*. 2nd edn. Oxford Library of Psychology, 2021. P. 45–61. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780190088224.013.3
- [16] Masian A. V. Formation of adaptive stress damper mechanisms at different stages of decision-making in the professional activities of police officers. *Scientific Perspectives*. 2023. No. 7 (37). P. 636–649. DOI: 10.52058/2708-7530-2023-7(37)-636-649
- [17] Mattingdal J., Espevik R., Johnsen B. H., Hystad S. Exploring why police and military commanders do what they do: An empirical analysis of decision-making in hybrid warfare. *Armed Forces and Society*. 2023. Vol. 50. Issue 4. P. 1218–1244. DOI: 10.1177/0095327X231160711
- [18] Пампура І. І., Бойко-Бузиль Ю. Ю. Професійно важливі якості у системі професійної підготовки поліцейських. *Перспективи та інновації науки. Серія «Психологія»*. 2024. № 9 (43). С. 631–643. DOI: 10.52058/2786-4952-2024-9(43)-631-643
- [19] Pavlova I., Graf-Vlachy L., Petrytsa P., Wang S., Zhang S. Early evidence on the mental health of Ukrainian civilian and professional combatants during the Russian invasion. *Eur Psychiatry*. 2022. No. 65. DOI: 10.1192/j.eurpsy.2022.2335
- [20] Підлісний Ю., Дембіцький В. Теоретичні витоки дослідження потенційної агресії комбатанта після закінчення воєнних дій. *Юридична психологія*. 2022. № 2 (31). С. 41–46. DOI: 10.33270/03223102.41
- [21] Pinchuk I., Goto R., Pimenova N., Kolodezhny O., Guerrero A., Skokauskas N. Mental health of helpline staff in Ukraine during the 2022 Russian invasion. *Eur Psychiatry*. 2022. No. 65. DOI: 10.1192/j.eurpsy.2022.2306
- [22] Rouse P. C., Turner P. J. F., Siddall A. G., Schmid J., Standage M., Bilzon J. L. The interplay between psychological need satisfaction and psychological need frustration within a work context: A variable and person-oriented approach. *Motivation and Emotion*. 2020. No. 44 (2). P. 175–189. DOI: 10.1007/s11031-019-09816-3
- [23] Ryan R. M. Comments on Integration, Theory Conflicts, and Practical Implementations: Some Contrarian Ideas for Consideration. *Educational Psychology Review*. 2024. No. 36 (1). DOI: 10.1007/s10648-024-09858-1
- [24] Шелестова О. Межові психічні розлади та розлади адаптації (диференційна діагностика опис випадків). *Herald of kiev institute of business and technology*. 2021. Т. 46. № 4. С. 74–81. DOI: 10.37203/kibit.2020.46.09
- [25] Sodolevska V. Issues of mental health due to the state of war in Ukraine. *Psychosomatic medicine and general practice*. 2023. Vol. 7. No. 2. DOI: 10.26766/pmgrp.v7i2.394
-

ROMANENKO Oksana

Doctor of Psychology, Professor, Professor of the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0104-0093>

Theoretical Foundations of Studying the Motivation of Law Enforcement Activities

Abstract. The relevance of the topic is due to the need to preserve and stimulate the motivation of professional activity of law enforcement officers in wartime conditions. The purpose of this article is to determine the theoretical foundations of the study of motivation and create an integrative model of motivational factors in the activities of law enforcement officers. In accordance with the purpose, modern theories and applied research on the motivation of professional activity are analyzed; various scientific approaches to the analysis of this problem are considered; the feasibility of a polyparadigmatic approach in its development is substantiated, which makes it possible to determine the role of different mental modes in the formation of motivation. The methodology of problem analysis was formed by the general theory of motivation of activity, which is based on both differentiation and integration of existing knowledge in various fields; research methods – analysis and generalization of scientific research results. Psychological concepts covering the system of external and internal motivational factors of activity are considered. Foreign and domestic experience of studying motivation of activity in special conditions is analyzed. Predictors that determine the preservation and stimulation of motivation for law enforcement activities in wartime conditions are identified. The leading role of competence and belonging to a professional group as system-forming factors in the hierarchical structure of motives is substantiated. The scientific novelty of the article lies in the systematization of knowledge about the motivational factors of law enforcement activities. The practical significance is represented by the definition of strategies for psychodiagnostic work with the prediction of the effectiveness of professional activities as a direction for improving the organizational, methodological and content principles of professional psychological training.

Keywords: motivation; activity in special conditions; law enforcement; methodology of scientific analysis; theories of motivation.

DOI: 10.33270/03253702.6

УДК 159.98

АНДРОСЮК Вячеслав*

кандидат психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем управління правоохоронною діяльністю та її психологічного супроводження навчально-наукового інституту післядипломної освіти Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9106-2586>

Проблеми становлення організаційно-управлінської компетентності керівників середньої ланки в Національній поліції України

Анотація. Формування управлінського осередку в структурі Національної поліції України було і є нагальним викликом та одним із важливих напрямів реформування правоохоронних органів. Складність проблеми значно посилилася у зв'язку зі збройною агресією РФ проти нашої держави й відповідною динамічністю персоналу й керівного складу Національної поліції України в контексті забезпечення державної безпеки та публічного порядку. Саме цим зумовлено актуальність проведення ретельної дослідницької й практично орієнтованої роботи в напрямі визначення чинників формування сучасного поліцейського управління, вивчення дієвого закордонного досвіду. Увагу зосереджено на теоретико-компілятивному аналізі наукового доробку й експериментальному дослідженні особистості керівника поліції середньої ланки управління як визначальної структурної одиниці поліцейського менеджменту. Інструментарій дослідження забезпечено використанням анкет-опитувальників, які запропоновані канадськими науковцями й мають доведену ефективність у визначенні чинників становлення керівника поліцейського підрозділу середньої ланки, деяких детермінант управлінської поведінки. На основі даних українського та закордонного досліджень здійснено компаративний аналіз результатів, встановлено подібність і диференційованість відповідей респондентів стосовно досліджуваних проблем. Виявлено аналогічність суджень українських і зарубіжних опитаних керівників середньої ланки щодо базових характеристик особистості менеджера, натомість більшість суперечностей стосуються особливостей управлінської поведінки. Це зумовлено відмінностями в організації управлінської діяльності, розумінні професійно важливих якостей, притаманних керівнику поліцейського структурного підрозділу. Отримані результати дослідження сприятимуть удосконаленню фахового добору на керівні посади в Національній поліції України, діяльності відомчих закладів освіти й підвищення кваліфікації, психологічних служб щодо формування керівного складу поліції, становлення компетентного керівника середньої ланки.

Ключові слова: управління; поліцейський менеджмент; компетентність; професійно важливі чинники; професійний досвід; анкета-опитувальник.

Історія статті:

Отримано: 18.08.2025

Переглянуто: 23.09.2025

Прийнято: 20.10.2025

Рекомендоване посилання:

Андросюк В. Проблеми становлення організаційно-управлінської компетентності керівників середньої ланки в Національній поліції України. *Юридична психологія*. 2025. № 2 (37). С. 50–62. DOI: 10.33270/03253702.6

*Відповідальний автор

Вступ

Перспективність наукового дослідження окресленої проблематики зумовлено низкою актуальних викликів сьогодення, зокрема тих, що стосуються завдань формування дієвого керівного складу різних щаблів управління органами й підрозділами системи МВС України на етапі подальшого реформування правоохоронної діяльності не лише в умовах воєнного стану, а й у повоєнний період. Водночас зазначимо, що складність проблеми становлення управлінського осередку в Національній поліції України (далі – НПУ) зумовлено незавершеністю реформування правоохоронних органів, недостатньо обґрунтованими призначеннями керівників, особливо середньої ланки управління (відділень, відділів, окремих структурних підрозділів), які ще не мають належного професійного досвіду, прискороною ротацією керівного складу у зв'язку із військовими втратами тощо. Крім того, останні наукові розвідки у сфері поліцейського менеджменту проводилися до початку 2000-х років. Сучасна методологія наукових досліджень у галузі психології управління передбачає застосування інноваційних підходів, запозичення досвіду практики сучасного поліцейського менеджменту цивілізованих країн світу, що дає змогу використовувати ці напрацювання в практиці управління правоохоронними структурами.

Зокрема, стратегічно визначеною тематикою науково-практичних досліджень є встановлення чинників і детермінант формування базового критерію фахового професіоналізму особистості й діяльності, зокрема організаційно-управлінської компетентності, яка забезпечує ефективність низки управлінських функцій керівника поліцейського підрозділу (організаційної, ресурсно-часової, соціально-психологічної) та є основою визначення професійної придатності управління. Використання результатів дослідження за цим напрямом надасть можливість не лише оптимізувати діяльність керівників різних щаблів управління в правоохоронній системі, а й суттєво покращити ефективність професійної підготовки й підвищення кваліфікації призначених на посади керівників.

Окрім того, одним із визначальних чинників організації правоохоронної діяльності є ефективний менеджмент, зокрема той його напрям, який стосується підбору, розставлення й забезпечення функціонування кваліфікованого та продуктивного керівного персоналу. Робота в цьому напрямі передбачає врахування результатів оцінювання кількісних та якісних характеристик праці керівників із метою створення найліпших умов для їх збереження, професійного зростання, відповідального й відданого ставлення до виконання професійних завдань. Крім того, об'єктивний аналіз управлінської діяльності не тільки надає можливість сформулювати уявлення про те, як було оцінено виконану роботу, а й значно впливає на

мотивацію подальшої роботи, що й становить один із важливих напрямів її психологічного супроводження.

На значущості управлінського психологічного впливу на підлеглих неодноразово акцентували науковці та практики. Зокрема, учені В. Барко (2017), Т. Бучинська (2014), О. Борисюк (2014), В. Бондаренко (2021) присвятили дослідження теоретико-методологічним основам оцінювання продуктивності управлінського персоналу (у частині розроблення принципів, підходів і методів процедури оцінювання), а також створення необхідних умов для його ефективної роботи. Науковці акцентують на тому, що якісне оцінювання діяльності керівників поліцейських підрозділів надає можливість визначити, в який спосіб він досягає намічених результатів роботи, чи дійсно відповідає вимогам, визначеним певною професією та займаною посадою, чи спроможний він якісно виконувати управлінські завдання.

Дослідження особистості керівника структурного підрозділу МВС України в контексті системно-структурного, компетентнісного й акмеологічного підходів дає змогу окреслити вектори його становлення, сформулювати методичний апарат розвитку фахово визначених компетентностей, гармонізувати організаційно-формальні й гуманістичні критерії управлінської взаємодії з підлеглими, сприяти зменшенню впливу екстремальних чинників правоохоронного менеджменту.

Метою дослідження є здійснення компаративного аналізу ставлення працівників поліції до деяких нагальних питань у керівництві підрозділом, чинників становлення та професійного зростання керівника середньої ланки управління підрозділом на засадах методології дослідження канадських науковців J. Hogan, С. Bennis та A. Taylor (2011), з'ясування відмінностей іноземних та українських підходів до критеріїв оцінювання ефективного керівника середньої ланки управління в поліції.

Огляд літератури

Аналіз доступних літературних джерел засвідчив наявність низки ґрунтовних досліджень таких українських вчених, як В. Барко (2017), О. Борисюк (2019), В. Бондаренко (2021), О. Цільмак (2017), І. Охріменко (2019), Е. Садаклієва (2018), О. Повстин (2017), Г. Бикова (2021), В. Тюріна (2022) та ін., та закордонних науковців, серед яких J. McKee, K. Beck (1997), С. Wilson (1997), M. Mitchell (2007), John Casey (2007), E. Demou (2020), J. Bertilsson (2019), O. Fredriksson (2019), G. Cordner (2023), M. Kapustin (2022), T. Neumann (2022) et al., які вивчали проблему формування особистості фахівця-управлінця у сфері правоохоронної діяльності, визначення умов і чинників професійного становлення,

напрямів оптимізації регламенту та змісту планування, прийняття й реалізації управлінських рішень, запобігання деформаційним зрушенням особистості керівника під впливом несприятливих об'єктивних і суб'єктивних чинників.

Увагу дослідників частково зосереджено на такому методологічно важливому питанні, як визначення поняття «управлінська компетентність», що, на нашу думку, окреслює принципову позицію авторів щодо напрямів подальших розвідок і впровадження результатів у практику управління. Зокрема, В. Тюрина зі співав. (2022) вважають, що управлінська компетентність сучасного керівника в галузі правоохоронної діяльності – це готовність і здатність виокремлювати, точно формулювати, цілісно й глибоко аналізувати проблеми підрозділу та знаходити зі значної кількості підходів до їх вирішення найдоцільніші й найефективніші для певної ситуації. Такої думки дотримуються також В. Бондаренко, Г. Бикова, С. Русанівський (2021), Л. Олійник (2010). Водночас науковці О. Цільмак (2017), О. Повстин (2017), С. Петков (2007) віддають перевагу розумінню управлінської компетентності в аспекті основних компонентів акту управління, зокрема оцінювання ситуації, визначення завдань, ухвалення рішень, розроблення, реалізації та коригування способів управління для досягнення мети, організації спільної діяльності колективу для виконання рішень, а також реалізації інших службових функцій відповідно до конкретних завдань і напряму діяльності. Виразна функціональна спрямованість у тлумаченні управлінської компетентності притаманна І. Охріменку (2019), О. Борисюк (2019), В. Бондаренко, С. Русанівському (2021), Т. Бучинській (2014). Дослідниця Е. Садаклієва (2018) безпосередньо вказує, що управлінській компетентності притаманне різне змістовне наповнення залежно від сфери, в якій вона реалізується, оскільки керівник здійснює конкретні функції: загальноорганізаційні; планування та координації; контролю виконання й оцінювання результатів; матеріально-технічного забезпечення; мотивації співробітників; соціального захисту персоналу. Функціонально-аналітичного підходу дотримуються також В. Тюрина, Л. Романишина, Н. Маланюк (2022), які зазначають, що до переліку специфічних функцій управлінця належать мотиваційно-цільова, організаційно-виконавча, інформаційно-аналітична, планово-прогностична, регулятивно-корекційна функції, компетентне виконання яких і є критерієм управлінської компетентності. Водночас Ю. Тарасюк (2020) вважає управлінську компетентність інтеграційною якістю особистості керівника, що поєднує мотиваційно-ціннісні, світоглядні й комунікативні складники. Своєю чергою І. Кузьменко (2018), В. Барко (2017) тлумачать її як виразник готовності до ефективної управлінської діяльності, яку визначають ступенем сформованості таких управлінських компетенцій, як здійснення випереджувального планування й моделювання;

реалізація управлінських функцій шляхом удосконалення індивідуальних особистісних якостей; прогнозування процесів навчання; самостійне набуття нових знань і вмінь у галузі управління; удосконалення професійної компетентності на основі осмислення перебігу власної діяльності та її результатів, умінь і навичок у сфері управління. Структурно-функціональний підхід в оцінюванні компетентного керівника поліції застосовують також і в закордонній науці та практиці поліцейського менеджменту. Зокрема, А. J. McKee, K. Beck (1997), C. Wilson (1997), G. W. Cordner (2023), R. Butterfield (2005), J. Woodal (2005), Cyfert S. (2014), J. Bertillon (2019) вважають, що модельне уявлення про компетентного керівника поліції повинно формуватися на основі відповідності професійно важливих якостей фахівця тим вимогам, які містяться у функціонально-компонентній структурі поліцейського менеджменту.

Українські й зарубіжні науковці, а саме О. Цільмак (2017), В. Барко (2017), В. Бондаренко, Г. Бикова, С. Русанівський (2021), Ю. Гречишкін (2024), M. Mitchell (2007), J. P. Casey (2007), E. Fritsvold, S. Murphy (2003), E. Drodge (2003) та ін., зосереджують увагу на сформованості таких лідерських якостей менеджера у сфері правоохоронної діяльності, як впевненість у собі, самостійність, незалежність, заповзятливість, авторитетність, помірна амбіційність, харизматичність, організованість тощо. Досліджуючи стилі поліцейського менеджменту, E. Fritsvold вважає, що для сучасного керівника-лідера авторитарний (жорсткий) і транзакційний (мотиваторний) стилі управління не є показниками компетентності. Таким нині слід вважати трансформаційний стиль, який орієнтований на роботу з персоналом і передбачає інновації та креативність у досягненні мети управління. Лідери, які дотримуються такого стилю керівництва, є інклюзивними, зважають на унікальні потреби, навички й мотивацію кожної людини. Тому дійсно компетентним слід вважати такого керівника-лідера, якому притаманні навички ефективної комунікації, сприйняття різних поглядів, уважність до деталей у управлінні.

Поширеною в закордонній практиці поліцейського менеджменту є думка про необхідність обов'язкового залучення громади та громадських організацій для визначення професіоналізму й компетентності поліцейських керівників. Вони повинні розуміти очікування громади, що поліція буде ефективною, прозорою, справедливою та швидко реагуватиме, а відтак є постійний тиск задоволення високих суспільних очікувань. Результати дослідження M. Kapustin, T. Neumann та J. Ludwig (2022) засвідчили, що підвищення довіри громадськості до поліції ґрунтується на трьох основних аспектах: по-перше, на ресурсах поліції, по-друге, на стратегії чи політиці поліцейського менеджменту, по-третє, на підзвітності, прозорості та справедливості, що і визначає якість управління діяльністю поліції.

Велику кількість закордонних наукових розвідок і публікацій присвячено проблемі становлення керівника поліції середньої ланки як основної структурно-функціональної одиниці поліцейського менеджменту, чинникам формування його управлінської компетентності, аналізу організаційних недоліків, що заважають його успішній роботі. Зокрема, G. W. Cordner (2023), M. Mitchell & J. Casey (2007) зауважують, що із шести базових функцій керівництва поліцією, перші три – побудова системи, планування, організація – мають важливе значення для керівників вищої ланки, які створюють «дорожню карту», за якою здійснюється управління, нагляд і фактичне виконання роботи. Решта функцій, зокрема комплектування персоналу, керівництво й контроль, значною мірою орієнтовано на керівників середньої ланки. Вони пов'язані із залученням людських ресурсів і управлінням ними, забезпеченням того, щоб працівники знали й виконували те, що від них очікують. Саме тому діяльність керівників цієї ланки є найбільш психологічно опосередкованою. Окреслюючи три основних важелі поліцейського управління – стратегію (політику) поліцейської діяльності, ресурси поліції та якість управління, M. Kapustin et al. (2022) саме два останні вважають належними середній ланці менеджменту.

Загалом формування управлінської компетентності як системної якості менеджера поліції є поліфункціональним, динамічним процесом, детермінованим низкою різнопланових і взаємозалежних чинників – об'єктивних (статус підрозділу, категорія обслуговуваного регіону, масштаб і специфіка посадових обов'язків, політико-економічні й соціальні обставини в країні, соціально-психологічні характеристики персоналу тощо) і суб'єктивних (індивідуально-психологічні властивості особистості управлінця, світогляд і переконання, загально-професійний та спеціалізований досвід, набуті й опрацьовані знання, уміння та навички, суспільно-гуманістична й комунікативна орієнтованість, лідерські якості, готовність до самовдосконалення, саморозвитку тощо).

Матеріали та методи

Статус і роль керівників поліції середньої ланки (відділення, відділи, управління, окремі структурні підрозділи тощо) неможливо переоцінити з огляду на їх функціональне навантаження, відомчі й суспільні очікування, інтегрованість в одній особі виконавця й менеджера, відкритість і прозорість для громадської оцінки й контролю тощо. E. Reuss-Ianni (1993), K. Peak et al. (1999), T. McConville (2006), H. Newell & S. Dopson (2006) описували дві різні поліцейські культури, притаманні керівникам середньої ланки поліцейського менеджменту: «вуличного поліцейського» та «керівного поліцейського», акцентуючи, що вони часто конфліктують, оскільки підлеглі зазвичай

очікують, що їхні керівники «будуть їх розуміти, захищати від необґрунтованих очікувань вищого керівництва... та представляти їхні інтереси» (Reuss-Ianni, 1993, p. 38), тоді як вище керівництво «очікує, що вони контролюватимуть дії працівників і представлятимуть інтереси керівництва й організації загалом». Саме керівникам поліції середньої ланки водночас притаманні три базові сфери управління, щодо яких вони повинні виявляти кваліфіковану управлінську компетентність. Як слушно зазначає О. Цільмак (2017), по-перше, у сфері безпосереднього управління підрозділом керівники поліції середньої ланки повинні здійснювати аналіз зовнішніх і внутрішніх структурних елементів органу (підрозділу), виявляти й вирішувати пов'язані з ними проблеми, накопичувати інформацію з метою тактичного планування роботи підрозділу, прогнозувати можливий розвиток управлінських ситуацій та оцінювати їх вплив на роботу підрозділу, здійснювати розподіл повноважень і відповідальності, ефективно й результативно проводити наради; по-друге, у сфері управління персоналом – володіти методологією підбору та розстановлення кадрів, налагоджувати й підтримувати ефективну інтерперсональну та колективну комунікацію, формувати позитивний психологічний клімат, урахувувати ризики, попереджати й нейтралізувати конфлікти в процесі управління; по-третє, у сфері самоменеджменту – здійснювати постійний особистісний і професійний саморозвиток, формувати й підтримувати позитивний імідж в колективі підрозділу та зовнішній сфері управління.

Наприклад, у сфері управління персоналом закордонні дослідники відзначають рівень управлінської компетентності керівника середньої ланки менеджменту в контексті планової та ситуативної плинності персоналу, пов'язаної як із виходом підлеглих на пенсію (завершенням служби), так і з ротацією та посадовим просуванням, звільненням за власним бажанням (McConville, 2006; Newell, & Dopson, 2006). Хоча, як вважають L. Keen і R. Scase (1996), T. Virtanen (2000), N. Bronstein (2015), Y. Brunetto та R. Farr-Wharton (2013), така плинність кадрів може бути оновлювальною для середнього керівництва підрозділу, оскільки кадрові переміщення можуть розширювати досвід, висувати нові ідеї та збільшувати енергійність роботи, натомість необґрунтована й некомпетентна ротація може зробити організацію вразливою, а управлінські впливи – хибними. Загалом роль компетентного управління в зменшенні кількості неправомірних дій поліції підтверджують дослідження в США (Davis, & Mateu-Gelabert, 2018), Великій Британії та Канаді (Ferguson, 2013). G. Dick та B. Metcalfe (2011) виявили, що неефективні менеджери середньої ланки негативно впливають на рівень персональної відданості співробітників організації та формуванню командної психології підрозділу. У науковій розвідці T. Pozzobon (2009), R. Butterfield,

J. Woodal (2015) переконливо довели, що компетентні управлінці середньої ланки впливають на рішення підлеглих залишатися в поліції, підтримують їх позитивну вмотивованість щодо бачення й цінностей поліцейської служби.

З огляду на чисельність і різноплановість чинників формування компетентності керівника поліції середньої ланки управління, актуалізовано потребу в їх систематизації та групуванні. У цьому контексті є доречним скористатися методологічним підходом, запропонованим канадськими науковцями J. Hogan, C. Bennis і A. Taylor (2011). У дослідженні поліцейських менеджерів середньої ланки більшість чинників компетентності та професіоналізму було згруповано за п'ятьма категоріями: роль керівника в управлінні поліцейським підрозділом, ефективність реалізації особою управлінських функцій, процес і чинники просування по службі на керівні посади в поліції, наявність та адекватність саморозвитку й самовдосконалення керівника. Результати опитування приблизно 300 поліцейських керівників середнього рівня менеджменту виявили реальне оцінювання ними стану справ із проблеми формування управлінського складу й резерву на заміщення поліцейських керівних посад у Канаді.

З огляду на низку ґрунтовних відмінностей правових підстав, умов діяльності, матеріально-технічного й економічного забезпечення, сучасного соціально-політичного становища в нашій державі

стосовно організації поліцейського управління в Канаді та Україні, проведено аналогічне опитування керівників відповідного рівня в Україні за методикою, розробленою згаданими канадськими науковцями. Опитано понад 70 керівників поліцейських підрозділів середнього рівня управління. Отримані дані дали змогу здійснити компаративний аналіз вітчизняних і зарубіжних результатів, виявити проблемні питання організації роботи з формування управлінської компетентності керівників НПУ, окреслити напрями її удосконалення.

Результати й обговорення

Результати дослідження відображено у зведених таблицях 1 та 2, що надає можливість порівняти кількісно-якісні показники згідно з використаним інструментарієм. Кольором виділено дані, що характеризують значущі розбіжності в судженнях респондентів опитаних категорій.

Порівняльний аналіз отриманих результатів обох досліджень виявив як подібність, так і статистичну диференціацію ставлення поліцейських керівників України й Канади до низки чинників, які визначають і зумовлюють формування компетентного управлінця. Зокрема, дані, наведені в табл. 1, стосуються деяких об'єктивних параметрів організації поліцейського менеджменту й особливостей управлінської поведінки фахівців.

Таблиця 1

Опитування щодо ставлення працівників поліції до проблемних питань у керівництві підрозділом

№	Твердження	Повністю згоден	Згоден	Не знаю	Не згоден	Зовсім не згоден	Країна
1	Управління поліцейськими підрозділами суттєво відрізняється від управління в інших професіях	31,3	56,7	9,0	3,0	0	Україна
		43,6	34,1	5,2	13,7	3,0	Канада
2	Якісне управління сприяло досягненню Вами мети й завдань по службі	28,4	56,7	13,4	1,5	0	Україна
		67,7	19,2	7,0	3,7	2,4	Канада
3	Якісне управління сприяло виконанню Ваших щоденних обов'язків у поліції	28,4	64,2	6,0	1,4	0	Україна
		60,3	20,7	8,8	6,7	3,3	Канада
4	Більшість керівників у поліції мають якісну освіту й відповідну підготовку	16,4	49,3	23,9	10,4	0	Україна
		7,9	26,5	21,3	33,5	10,3	Канада
5	Більшість керівників поліції, з якими Ви працювали, були ефективними управлінцями	19,4	55,2	6,0	17,9	1,5	Україна
		11,0	41,8	18,6	22,9	5,8	Канада

Продовження табл. 1

6	Більшість керівників легко переходять від «рядового» до «середнього» керівництва	10,4	31,3	32,8	22,4	3,1	Україна
		8,2	50,3	27,1	12,5	1,2	Канада
7	Більшість керівників поліції здатні дистанціюватися від підлеглих	3,0	40,3	40,3	16,4	0	Україна
		11,5	43,6	20,4	18,9	5,5	Канада
8	Більшість керівників поведуться відповідно до їхнього статусу/рангу	13,4	64,2	9,0	13,4	0	Україна
		17,4	49,7	16,5	12,8	3,6	Канада
9	Багато хто з колег прагне, щоб їх призначили на керівну посаду	10,4	49,3	23,9	16,4	0	Україна
		40,5	42,1	7,6	7,6	1,8	Канада
10	Процес просування по службі є цілком об'єктивним і справедливим	13,4	32,8	20,9	29,9	3,0	Україна
		11,3	21,6	17,7	29,9	19,5	Канада
11	Процес просування по службі сприяє прогресу здібних, компетентних людей	17,9	59,7	14,9	6,0	1,5	Україна
		8,8	25,0	16,5	29,6	20,1	Канада

Таблиця 2

Опитування щодо проблем становлення та професійного зростання керівника підрозділу

№	Твердження	Україна	Канада
		Так (%)	Так (%)
1	Перед чим, на Вашу думку, постають офіцери поліції, які переходять із первинного складу на керівні посади? (можливі декілька варіантів)		
	Недостатність управлінської підготовки/освіти/досвіду	49,2	48,0
	Плутанина в розумінні організаційних функцій керівника	26,2	42,5
	Складнощі з якісним управлінням людськими ресурсами	49,2	11,9
	Складнощі з призначенням дисциплінарних стягнень	6,6	11,0
	Відсутність взаєморозуміння зі співробітниками підрозділу	18,0	11,0
2	Що найважливіше для успіху на посаді керівника поліції? (можливі декілька варіантів)		
	Досвід практичної роботи на «землі»	72,1	79,3
	Уміння правильно мотивувати підлеглих до роботи	52,5	58,5
	Повага з боку підлеглих і колег	54,1	55,5
	Бути взірцем для наслідування	34,4	48,8
	Володіння управлінськими методами та прийомами	57,4	28,0
3	Що сприяє якісному професійному становленню керівника? (можливі декілька варіантів)		
	Особиста зрілість	50,0	62,2
	Професійний кар'єрний досвід	80,0	57,0
	Комфортне керування друзями й однолітками	6,7	34,5
	Здатність своєчасно відсторонити себе від попередньої ролі	10,0	28,7
	Реалістичні очікування щодо призначення на нову посаду	38,3	20,7
4	Що відрізняє відомого Вам найефективнішого керівника поліції від інших керівників? (можливі декілька варіантів)		
	Професіоналізм	70,5	51,1
	Особистісні якості	57,4	46,2
	Управлінська підготовка/освіта/досвід	39,3	44,6

Продовження табл. 2

	Авторитетність	42,6	37,9
	Комунікативні навички	44,3	32,7
5	Які якості успішного управлінця відрізняють його/її від менш успішних? (можливі декілька варіантів)		
	Професіоналізм	68,9	81,0
	Особистісні якості	63,9	57,2
	Комунікативні навички	44,3	46,2
	Авторитетність	41,0	37,9
	Проактивний підхід (розуміння наслідків управлінських рішень)	41,0	29,1
6	Що з переліченого завадило керівнику якісно виконувати покладені на нього професійні функції? (можливі декілька варіантів)		
	Недостатність особистісної зрілості	30,5	45,7
	Професійний кар'єрний досвід не забезпечив належної підготовки	27,1	34,8
	Поспішне кар'єрне зростання	40,7	33,2
	Відсутність професійного управлінського/лідерського досвіду	47,5	31,7
	Незручність керування друзями й однолітками	13,6	26,8
7	Що вирізняє неефективного керівника поліції від успішніших керівників? (можливі декілька варіантів)		
	Недостатньо позитивних особистісних якостей	43,3	49,5
	Неналежна професійність	58,3	45,0
	Недостатність управлінської підготовки/освіти/досвіду	51,7	33,6
	Нерозвинена комунікативність	38,3	23,9
8	Яких найпоширеніших помилок припускаються молоді керівники? (можливі декілька варіантів)		
	Плутанина в розумінні організаційних функцій керівника	63,3	38,2
	Складнощі з призначення дисциплінарних стягнень	13,3	22,3
	Недостатність управлінської підготовки/освіти/досвіду	61,7	8,6
	Необґрунтовані організаційно-штатні зміни в підрозділах	31,7	7,0
9	Яких найсерйозніших помилок припускаються нові керівники? (можливі декілька варіантів)		
	Складнощі з призначенням дисциплінарних стягнень	8,2	25,7
	Плутанина в розумінні організаційних функцій керівника	42,6	20,8
	Недостатність управлінської підготовки/освіти/досвіду	57,4	10,7
	Складнощі з прийняттям рішень	42,6	9,8
	Складнощі з якісним управлінням людськими ресурсами	54,1	8,9
10	Навчання та розвиток керівників поліції (можливі декілька варіантів)		
	Чи проводить Ваша служба спеціальну управлінську підготовку для офіцерів, які мають бути підвищені або нещодавно отримали підвищення?	37,9	56,7
	Чи має Ваша служба певну форму постійного наставництва або можливість пройти навчання, спеціально призначене для нових керівників?	19,0	21,6
	Чи проводить Ваша служба підвищення кваліфікації, наставництво або інший розвиток особистісних якостей офіцерів, щоб підготувати їх до можливих майбутніх управлінських обов'язків?	48,3	36,3

Загальне оцінювання опитаними відмінностей управління поліцією від управління в інших галузях праці не виявило суттєвих розбіжностей, оскільки обидві категорії респондентів на рівні 70,0–80,0 % погодилися зі своєрідністю поліцейського менеджменту порівняно з іншими сферами управління. Водночас суттєво більша кількість канадських фахівців (16,7 %) не згодні з цим порівняно з українськими керівниками (3,0 % опитаних). Також спільного погляду дотримуються обидві категорії респондентів щодо впливу якісного управління підрозділом на виконання щоденних обов'язків (близько 75,0–85,0 %) та досягнення професійних планів, вирішення важливих завдань (80,0–90,0 % респондентів). Відмінність виявлено в запереченні керівниками канадської поліції (10,0%) впливу якісного

управління на виконання поточних обов'язків порівняно з відповідями українських фахівців (1,4 %). Диференційовані дані констатовано стосовно якісної освіти й підготовленості управлінського загалу в поліції обох країн та оцінювання попередників респондентів на керівних посадах як фахових менеджерів. На відміну від опитаних українських керівників, які вважають управлінців у поліції достатньо освіченими й підготовленими (65,7 % опитаних), канадські керівники критично оцінюють підготовленість власного управлінського складу (згодні з ним 34,0 %, а не згодні – 44,0 % опитаних). Належно оцінюють як ефективних управлінців-попередників українські поліцейські (75,0 %) на відміну від канадських респондентів (згодні – 53,0 %, а не згодні – майже третина). Схожий характер відмінностей виявлено щодо

легкості вступу особи на посаду середнього рівня управління та здатності керівників тримати дистанцію з підлеглими. Позитивне ставлення до обох тверджень виявлено в опитаних керівників із Канади (58,5 % та 55,1 % відповідно) на відміну від українських респондентів (41,7 % та 43,3 % відповідно). Останні були більш категоричними в негативному оцінюванні легкості вступу на керівну посаду (25,5 % опитаних не згодні з твердженням). Однакове ставлення виявили респонденти Канади й України стосовно відповідності службової поведінки керівному статусу поліцейського менеджера (67,1 % та 77,6 % відповідно). Неоднакове ставлення опитані висловили щодо мотивації зайняття керівної посади. Зокрема, суттєво більше канадських поліцейських прагнуть стати керівниками (82,6 % опитаних) на відміну від українців, серед яких погодилися з твердженням приблизно 60,0 %, а заперечили – понад 16,0 %. Обидві категорії респондентів погодилися з об'єктивністю та справедливістю просування керівника службовими сходами (32,9 % та 46,2 % опитаних). Натомість із тим, що кар'єрне зростання керівників сприяє прогресу їх компетентності, погодилися українські управлінці (78,0 % опитаних) на відміну від канадських менеджерів (34,0 % згодні, а 50,0 % не згодні). Загалом отримані дані засвідчили більшу значущість параметрів управлінської поведінки для оцінювання фахової компетентності для українських керівників середньої ланки управління порівняно з канадськими колегами.

Подібними (понад 56,0 %) виявилися дані, які стосуються оцінювання респондентами обох країн суб'єктивних чинників, які визначають управлінську компетентність керівників середньої ланки управління. Щодо складнощів, перед якими постають новопризначені керівники, виявлено відмінності в розумінні організаційних функцій поліцейського менеджера. З цим погодилося 42,5 % опитаних фахівців з Канади й лише 26,2 % українських керівників. Водночас на труднощі, пов'язані з управлінням людським ресурсом підрозділу, вказали майже 50,0 % українців і лише близько 12,0 % канадських опитаних. Схожі відповіді обидві категорії респондентів дали на питання про найважливіші чинники досягнення управлінського успіху. З усього переліку чинників відмінність виявлено лише стосовно навичок володіння досконалими управлінськими методами й прийомами – із цим згодні 57,0 % опитаних українських керівників і 28,0 % канадських.

Наступну низку тверджень було спрямовано на з'ясування важливості особистісних якостей і диспозицій управлінця, які сприяють або стають на заваді успішному професійному становленню й набуттю управлінської компетентності. Виявлено суттєві відмінності в опитуванні респондентів щодо чинників, які сприяють якісному професійному становленню. Зокрема, на важливість

професійного кар'єрного досвіду вказали 80,0 % керівників НПУ і лише 57,0 % канадських управлінців. Іще більшу диференціацію відповідей виявлено в питанні щодо зручності керувати однолітками й однодумцями (34,5 % керівників з Канади і 6,7 % українських) і радикальній зміні ролевих функцій після призначення на керівну посаду (28,7 % канадських фахівців і 10,0 % українських). Оцінюючи якості ефективного керівника й відзначаючи його відмінність від інших менш успішних керівників, керівники українських поліцейських підрозділів акцентували на важливості професіоналізму (70,5 % опитаних проти 51,1 % фахівців із Канади) та реалізації проактивного підходу в роботі (41,0 % проти 29,1 % канадських керівників). Під час відповіді на питання, що саме заважає керівнику якісно виконувати обов'язки, канадські фахівці зазначили недостатність особистісної зрілості (45,7 % проти 30,5 % опитаних українців) і незручність керування друзями й однолітками (26,8 % і лише 13,6 % респондентів з України). Декілька тверджень було спрямовано на виявлення типових найпоширеніших помилок, яких припускаються під час роботи молоді й новопризначені керівники поліції. У цих питаннях диференціація відповідей респондентів виявилася найбільш суттєвою. Зокрема, керівники НПУ зазначили, що молодим керівникам притаманні:

- плутанина щодо організаційних функцій керівника (63,0 % опитаних проти 38% канадських фахівців);
- недостатність якісної управлінської підготовки (62,0 % проти 9,0 % респондентів з Канади);
- необґрунтовані організаційно-штатні зміни персоналу (32,0 % проти 7,0 % канадських керівників).

Схожі співвідношення в кількості помилок констатовано стосовно новопризначених керівників (табл. 2), окрім труднощів із використанням санкцій у вигляді стягнень, які лише 8,0 % керівників з України визначили як важливі. Подібні відповіді надали обидві категорії опитаних щодо значущості тих чи інших форм навчання й підвищення кваліфікації в процесі становлення керівника поліцейського підрозділу.

Висновки

Підсумовуючи результати аналітичного інформаційного пошуку й проведеного дослідження, можна сформулювати такі висновки:

1. Аналіз українських і закордонних літературних наукових та фахових джерел засвідчив наявність значного науково-теоретичного й практичного інтересу до проблеми особистості керівника поліцейського підрозділу, умов і чинників його професіоналізації, діагностичних критеріїв становлення й розвитку компетентності у сфері загального та спеціального поліцейського менеджменту. Попри певні відмінності в напрямках

і методології науково-практичних розвідок в Україні та за кордоном, їх системне узагальнення дає змогу констатувати, що модельне уявлення про компетентного керівника поліції повинно формуватися на основі відповідності професійно важливих якостей фахівця тим вимогам, які містяться у функціонально-компонентній структурі поліцейського менеджменту.

2. Здебільшого науковці надають перевагу розумінню управлінської компетентності в аспекті основних складників управління, а саме: оцінювання ситуації, визначення мети, ухвалення рішень, розроблення, реалізація та коригування способів управління для досягнення бажаного, організація спільної діяльності колективу для виконання рішень, а також реалізація інших службових функцій відповідно до конкретних завдань і напрямів діяльності. Водночас деякі фахівці тлумачать управлінську компетентність як системну якість, яку розвивають унаслідок формування окремих компетенцій у сфері здійснення конкретних управлінських функцій.

3. Українські дослідники управлінської компетентності в правоохоронній діяльності надають перевагу науково-практичним розвідкам методології формування особистості управлінця, оптимізації змістовно-процедурних складників розвитку професійно важливих якостей керівників поліцейських підрозділів поза їх диференціацією за рівнями управління. У значній кількості закордонних джерел становлення компетентного керівника розглядають залежно від його місця та функцій в ієрархічній будові органів правопорядку. Зокрема, увагу акцентовано на дослідженні умов і чинників становлення керівника поліції середнього рівня управління як основного суб'єкта поліцейського менеджменту.

4. Результати опитування керівників НПУ середнього рівня управління за канадською методологією та їх порівняння з даними

аналогічного опитування керівників канадських поліцейських підрозділів щодо особливостей становлення особистості управлінця й деяких проблем, пов'язаних із безпосередніми аспектами управлінської поведінки, дали змогу виявити диференціацію та подібність оціночних суджень керівників поліції України та Канади щодо організаційних і функціональних проблем поліцейського менеджменту, формування компетентного керівника і критеріїв професіоналізму. Встановлено аналогічність поглядів канадських та українських керівників середньої ланки (понад 67,0 %) на характеристики особистості керівника (професійно-важливі якості; уміння й навички, що потребують розвитку; шкідливі особливості особистості тощо) на відміну від суджень щодо особливостей управлінської поведінки (мотиваційні тенденції, статусна поведінка, дистанціювання від колективу, труднощі просування по службі тощо), щодо яких схожість відповідей опитуваних становить лише приблизно 40,0 %.

5. Результати дослідження та закордонний досвід формування керівного складу поліції, фахового відбору на керівні посади, становлення компетентного керівника, критеріїв оцінювання його професіоналізму сприятимуть удосконаленню діяльності фахових підрозділів по роботі з персоналом, психологічних служб, відомчих закладів освіти й підвищення кваліфікації за окресленими напрямками. Крім того, аналіз науково-практичних закордонних досліджень засвідчує необхідність зосередити увагу на формуванні управлінського осередку в поліції саме керівників середнього рівня, які безпосередньо визначають ефективність діяльності поліцейських підрозділів, а накопичення ними професійного досвіду й управлінської компетентності сприятиме продуктивному просуванню на вищі посади, зокрема й на ті, які забезпечують генерацію й виконання стратегічних завдань НПУ.

References

- [1] Barko, V.I., Barko, V.V., & Kyriienko, L.A. (2017). Professional administrative competence of the head of the unit of the National Police of Ukraine: definitions, content, structure. *Personality, society, law: psychological problems and ways to solve them: theses of the additional International Scientific and Practical Conference, dedicated to the memory of Prof. S.P. Bocharova* (pp. 147-149). Kharkiv: Kharkiv. National University of Internal Affairs. Retrieved from <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9ef35147-2bc7-474f-8e1b-7c57b8dec023/content>
- [2] Beck, K., & Wilson, C. (1997). Police officers' views on cultivating organizational commitment: Implications for police managers. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 20(1), 175-195. DOI: 10.1108/13639519710162061
- [3] Bertilsson, J., Niehorster, D., Fredriksson, P., Dahl, M., Granér, S., Fredriksson, O., Mårtensson, J., Magnusson, M., Fransson, P.-A., & Nyström, M. (2019). Towards systematic and objective evaluation of police officer performance in stressful situations. *Police Practice and Research*, 21(6), 655-669. DOI: 10.1080/15614263.2019.1666006
- [4] Bondarenko, V., Bykova, H., & Rusanivskyi, S. (2021). Management competence of a modern leader in the field of law enforcement activities. *Pedagogical innovations: ideas, realities, prospects*, 2(27), 7-14. DOI: 10.32405/2413-4139-2021-2(27)-7-14

- [5] Borysiuk, O. (2019). Model of development of management competence of future police officers. *Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 2(52), 16-26. DOI: 10.33099/2617-6858-2019-52-2-16-26
- [6] Borysiuk, O.M. (2014). Characteristics of professional competence of police officers. *Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs. Series "Psychological"*, 1, 67-77.
- [7] Bronstein, N. (2015). Police management and quotas: Governance in the CompStat Era. *Columbia Journal of Law and Social Problems*, 48(4), 543-581. Retrieved from <https://jlsp.law.columbia.edu/wp-content/blogs.dir/213/files/2017/03/48-Bronstein.pdf>
- [8] Brunetto, Y., & Farr-Wharton, R. (2013). The commitment and satisfaction of lower-ranked police officers. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 26(1), 43-63. DOI: 10.1108/13639510310460297
- [9] Buchynska, T.V. (2014). The essence and components of professional competence of personnel in competitive conditions. *Economic analysis*, 15(2), 228-233.
- [10] Butterfield, R., & Woodall, J. (2005). The new public management and managerial roles: The case of the police sergeant. *British Journal of Management*, 16(4), 329-341. DOI: 10.1111/j.1467-8551.2005.00466.x
- [11] Cordner, G.W. (2023). *Police administration* (10th ed.). Routledge.
- [12] Cyfert, S., Krzakiewicz, K., & Wawrzyniak, D. (2014). Sub-disciplines in management sciences - logic of separation, identification of the conceptual model and thematic content. *Organization and Management*, 1(161), 37-48.
- [13] Davis, R.C., & Mateu-Gelabert, P. (2018). Respectful and effective policing: Two examples in the South Bronx. *Vera Institute of Justice*. Retrieved from https://vera-institute.files.svdcdn.com/production/downloads/publications/respectful-and-effective-policing-two-examples-in-the-south-bronx/legacy_downloads/respectful_policing.pdf
- [14] Demou, E., Hale, H., & Hunt, K. (2020). Understanding the mental health and well-being needs of police officers and staff in Scotland. *Police Practice and Research*, 21(6), 702-716. DOI: 10.1080/15614263.2020.1772782
- [15] Dick, G., & Metcalfe, B. (2011). Managerial factors and organizational commitment. *International Journal of Public Sector Management*, 14(2), 111-128. DOI: 10.1108/09513550110387347
- [16] Ferguson, G. (2013). *Review and recommendations concerning various aspects of police misconduct*. (Vol. I). Toronto Police Service.
- [17] Fritsvold, E. What style of police leadership is most effective? *Site "University of San Diego"*. Retrieved from <https://onlinedegrees.sandiego.edu/what-style-police-leadership-most-effective/>
- [18] Hogan, J., Bennell, C., & Taylor, A. (2011). The challenges of moving into middle management: Responses from police officers. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 26(1), 13-26. DOI: 10.1007/s11896-010-9077-4
- [19] Kapustin, M., Neumann, T., & Ludwig, J. (2022). *Policing and management: NBER Working Paper No. 30185*. Cambridge: National Bureau of Economic Research. Retrieved from https://www.nber.org/system/files/working_papers/w29851/w29851.pdf
- [20] Keen, L., & Scase, R. (1996). Middle managers and the new managerialism. *Local Government Studies*, 22(4), 167-186. DOI: 10.1080/03003939608433807
- [21] Kuzmenko, I. (2018). The problem of personality formation of the manager of the National Police of Ukraine. *Legal Psychology*, 2(23), 145-155. Retrieved from <https://psychped.navs.edu.ua/index.php/psychped/article/view/896>
- [22] McConville, T. (2006). Devolved HRM responsibilities, middle managers and role dissonance. *Personnel Review*, 35(6), 637-653. DOI: 10.1108/00483480610702704
- [23] McKee, A.J. Police management. Definition. *Site "Doc's CJ Glossary"*. Retrieved from <https://docmckee.com/cj/docs-criminal-justice-glossary/police-management-definition/>
- [24] Mitchell, M., & Casey, J.P. (2007). *Police leadership and management*. Federation Press. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/347463928_Police_Leadership_and_Management
- [25] Murphy, S.A., & Drodge, E.N. (2003). The four I's of police leadership: A case study heuristic. *International Journal of Police Science & Management*, 6(1), 1-15. DOI: 10.1350/ijps.6.1.1.34459
- [26] Newell, H., & Dopson, S. (2006). Muddle in the middle: Organizational restructuring and middle management careers. *Personnel Review*, 25(4), 4-20. DOI: 10.1108/00483489610121923
- [27] Okhrimenko, I.M. (2019). Current psychological problems of personnel management of a modern police organization. *Legal Psychology*, 2(25), 70-77. DOI: 10.33270/03192502.70
- [28] Oliinyk, L. (2010). Competency-based approach as a necessary condition of modern education in a military university. *Problems of education*, 65, 43-48.
- [29] Peak, K.J., Glensor, R.W., & Gaines, L.K. (1999). Supervising the police. *Police and policing: Contemporary issues* (pp. 37-56). Greenwood.
- [30] Pietkov, S.V. (2007). *Management in law enforcement agencies*. Dnipropetrovsk: DDUVS; Lira LTD.

- [31] Povstyn, O. (2017). Training future specialists in the field of human security for management activities as a pedagogical problem. *Pedagogy and Psychology of Professional Education*, 1, 99-108.
- [32] Pozzobon, T. (2009). Crossing the Rubicon: Identifying respectful leadership behaviors at the rank of sergeant in the Calgary Police Service. *Unpublished master's thesis*. Royal Roads University.
- [33] Reuss-Ianni, E. (1993). *Two cultures of policing: Street cops and management cops*. Routledge.
- [34] Sadakliieva, E. (2018). Theoretical foundations of managerial competence of heads of bodies of the National Police of Ukraine. *Legal Psychology*, 1(22), 53-65. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp_2018_1_7
- [35] Tarasiuk, Yu.M. (2020). Formation of managerial competence in the process of professional training of future specialists in military management. *Innovative Pedagogy*, 26, 164-167. DOI: 10.32843/2663-6085/2020/26.32
- [36] Tiuryna, V., Romanyshyna, L., & Malaniuk, N. (2022). Formation of managerial competence of future police officers in the process of professional training. *Physical Culture and Sport: Scientific Perspective*, 3-4, 52-57. DOI: 10.31891/pcs.2022.3-4
- [37] Tsilmak, O. (2017). Components of managerial competence of the head of the pre-trial investigation body of the National Police of Ukraine. *Legal Psychology*, 2(21), 74-85. DOI: 10.33270/03192502.70
- [38] Virtanen, T. (2000). Changing competencies of public management: Tensions in commitment. *International Journal of Public Sector Management*, 13(4), 333-341. DOI: 10.1108/09513550010350826

Список використаних джерел

- [1] Барко В. І., Барко В. В., Кирієнко Л. А. Професійна управлінська компетентність керівника підрозділу Національної поліції України: дефініції, зміст, структура. *Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. С. П. Бочарової (Харків, 30 берез. 2017 р.). Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. С. 147–149. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9ef35147-2bc7-474f-8e1b-7c57b8dec023/content>
- [2] Beck K., Wilson C. Police officers' views on cultivating organizational commitment: Implications for police managers. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*. 1997. No. 20 (1). P. 175–195. DOI: 10.1108/13639519710162061
- [3] Bertilsson J., Niehorster D., Fredriksson P., Dahl M., Granér S., Fredriksson O., Mårtensson J., Magnusson M., Fransson P.-A., Nyström M. Towards systematic and objective evaluation of police officer performance in stressful situations. *Police Practice and Research*. 2019. No. 21 (6). P. 655–669. DOI: 10.1080/15614263.2019.1666006
- [4] Бондаренко В., Бикова Г., Русанівський С. Управлінська компетентність сучасного керівника в галузі правоохоронної діяльності. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. 2021. Вип. 2 (27). С. 7–14. DOI: 10.32405/2413-4139-2021-2(27)-7-14
- [5] Борисюк О. Модель розвитку управлінської компетентності майбутніх офіцерів поліції. *Вісник Національного університету оборони України*. 2019. № 2 (52). С. 16–26. DOI: 10.33099/2617-6858-2019-52-2-16-26
- [6] Борисюк О. М. Характеристика професійної компетентності офіцерів ОВС. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Психологічна»*. 2014. № 1. С. 67–77.
- [7] Bronstein N. Police management and quotas: Governance in the CompStat Era. *Columbia Journal of Law and Social Problems*. 2015. No. 48 (4). P. 543–581. URL: <https://jlsplaw.columbia.edu/wp-content/blogs.dir/213/files/2017/03/48-Bronstein.pdf>
- [8] Brunetto Y., Farr-Wharton R. The commitment and satisfaction of lower-ranked police officers. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*. 2013. No. 26 (1). P. 43–63. DOI: 10.1108/13639510310460297
- [9] Бучинська Т. В. Сутність та складові професійної компетентності персоналу в умовах конкуренції. *Економічний аналіз*. 2014. Т. 15 (2). С. 228–233.
- [10] Butterfield R., & Woodall J. The new public management and managerial roles: The case of the police sergeant. *British Journal of Management*. 2005. No. 16 (4). P. 329–341. DOI: 10.1111/j.1467-8551.2005.00466.x
- [11] Hogan J., Bennell C., Taylor A. The Challenges of Moving into Middle Management: Responses from Police Officers. *J Police Crim Psych*. 2011. Vol. 26. P. 100–111. DOI: 10.1007/s11896-010-9077-4
- [12] Cordner G. W. Police administration. 10th ed. Routledge, 2023. 508 p.
- [13] Cyfert S., Krzakiewicz K., Wawrzyniak D. Sub-disciplines in management sciences-logic of separation, identification of the conceptual model and thematic content. *Organisation and Management*. 2014. No. 1 (161). P. 37–48.
- [14] Davis R. C., Mateu-Gelabert P. Respectful and effective policing: Two examples in the South Bronx. Vera Institute of Justice, 2018. 24 p. URL: <https://vera-institute.files.svdcdn.com/production/>

- downloads/publications/respectful-and-effective-policing-two-examples-in-the-south-bronx/legacy_downloads/respectful_policing.pdf
- [14] Demou E., Hale H., Hunt K. Understanding the mental health and wellbeing needs of police officers and staff in Scotland. *Police Practice and Research*. 2020. No. 21 (6). P. 702–716. DOI: 10.1080/15614263.2020.1772782
- [15] Dick G., Metcalfe B. Managerial factors and organizational commitment. *International Journal of Public Sector Management*. 2011. No. 14 (2). P. 111–128. DOI: 10.1108/09513550110387347
- [16] Ferguson G. Review and recommendations concerning various aspects of police misconduct. Vol. I. Toronto Police Service, 2013.
- [17] Fritsvold E. What style of police leadership is most effective? *University of San Diego* : [site]. URL: <https://onlinedegrees.sandiego.edu/what-style-police-leadership-most-effective/>
- [18] Hogan J., Bennell C., Taylor A. The challenges of moving into middle management: Responses from police officers. *Journal of Police and Criminal Psychology*. 2011. No. 26 (1). P. 13–26. DOI: 10.1007/s11896-010-9077-4
- [19] Kapustin M., Neumann T., Ludwig J. Policing and management : NBER Working Paper No. 30185. Cambridge : National Bureau of Economic Research, 2022. 104 p. URL: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w29851/w29851.pdf
- [20] Keen L., Scase R. Middle managers and the new managerialism. *Local Government Studies*. 1996. No. 22 (4). P. 167–186. DOI: 10.1080/03003939608433807
- [21] Кузьменко І. Проблематика формування особистості управлінця органів Національної поліції України. *Юридична психологія*. 2018. № 2 (23). С. 145–155. URL: <https://psychped.navs.edu.ua/index.php/psychped/article/view/896>
- [22] McConville T. Devolved HRM responsibilities, middle managers and role dissonance. *Personnel Review*. 2006. No. 35 (6). P. 637–653. DOI: 10.1108/00483480610702704
- [23] McKee A. J. Police management. Definition. *Doc's CJ Glossary* : [site]. URL: <https://docmckee.com/cj/docs-criminal-justice-glossary/police-management-definition/>
- [24] Mitchell M., Casey J. P. Police leadership and management. Federation Press, 2007. URL: https://www.researchgate.net/publication/347463928_Police_Leadership_and_Management
- [25] Murphy S. A., Drodge E. N. The four I's of police leadership: A case study heuristic. *International Journal of Police Science & Management*. 2003. No. 6 (1). P. 1–15. DOI: 10.1350/ijps.6.1.1.34459
- [26] Newell H., Dopson S. Muddle in the middle: Organizational restructuring and middle management careers. *Personnel Review*. 2006. No. 25 (4). P. 4–20. DOI: 10.1108/00483489610121923
- [27] Охрімченко І. М. Актуальні психологічні проблеми управління персоналом сучасної поліцейської організації. *Юридична психологія*. 2019. № 2 (25). С. 70–77. DOI: 10.33270/03192502.70
- [28] Олійник Л. Компетентнісний підхід як необхідна умова сучасної освіти у військовому університеті. *Проблеми освіти*. 2010. № 65. С. 43–48.
- [29] Peak K. J., Glensor R. W., Gaines L. K. Supervising the police. *Police and policing: Contemporary issues*. Greenwood, 1999. P. 37–56.
- [30] Петков С. В. Менеджмент в органах внутрішніх справ : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС ; Ліра ЛТД, 2007. 280 с.
- [31] Повстин О. Підготовка майбутніх фахівців у галузі безпеки людини до управлінської діяльності як педагогічна проблема. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2017. № 1. С. 99–108.
- [32] Pozzobon T. Crossing the Rubicon: Identifying respectful leadership behaviours at the rank of sergeant in the Calgary Police Service : Unpublished master's thesis. Royal Roads University, 2009.
- [33] Reuss-Ianni E. Two cultures of policing: Street cops and management cops : Transaction Books. Routledge, 1993. 172 p.
- [34] Садаклієва Е. Теоретичні засади управлінської компетентності керівників органів Національної поліції України. *Юридична психологія*. 2018. № 1 (22). С. 53–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp_2018_1_7
- [35] Тарасюк Ю. М. Формування управлінської компетентності у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців із військового управління. *Інноваційна педагогіка*. 2020. № 26. С. 164–167. DOI: 10.32843/2663-6085/2020/26.32
- [36] Тюрина В., Романишина Л., Маланюк Н. Формування управлінської компетентності майбутніх офіцерів поліції в процесі професійної підготовки. *Physical Culture and Sport: Scientific Perspective*. 2022. № 3–4. С. 52–57. DOI: 10.31891/pcs.2022.3-4
- [37] Цільмак О. Складові управлінської компетентності керівника органу досудового розслідування національної поліції України. *Юридична психологія*. 2017. № 2 (21). С. 74–85. DOI: 10.33270/03192502.70
- [38] Virtanen T. Changing competencies of public management: Tensions in commitment. *International Journal of Public Sector Management*. 2000. No. 13 (4). P. 333–341. DOI: 10.1108/09513550010350826

ANDROSIUK Viacheslav

PhD in Psychology, Professor, Leading Research Fellow of the Research Laboratory on the Problems of Law Enforcement Management and Its Psychological Support of the Educational and Scientific Institute of Postgraduate Education of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9106-2586>

Problems of Forming Organizational and Management Competence of Middle-Level Managers in the National Police of Ukraine

Abstract. The formation of a management unit within the structure of the National Police of Ukraine was and remains an urgent challenge and one of the important directions of law enforcement reform. The urgency of the problem has significantly increased in connection with the armed aggression of the Russian Federation against our state and the corresponding dynamism of the personnel and management of the NPU in the context of ensuring state security and public order. This is precisely why it is so important to conduct thorough research and practically oriented work to determine the factors of formation of a modern police manager, taking into account effective foreign experience. The main attention is paid to the theoretical and compilative analysis of scientific achievements and experimental research into the personality of the middle-level police manager as a defining structural unit of police management. The research tools were provided by the use of questionnaires proposed by Canadian scientists, which have proven effective in determining the factors of formation of a mid-level police department manager, some determinants of managerial behavior. Based on data from domestic and foreign research, a comparative analysis of the results was carried out, and the similarity and differentiation of the respondents' answers regarding the problems under study were established. Similarity of judgments of domestic and foreign middle managers surveyed was revealed mainly regarding the basic characteristics of the manager's personality, while most of the differences in the answers were registered regarding the features of managerial behavior. This is explained by differences in the organization of managerial activities, the unification of the understanding of professionally important qualities inherent in the head of a police structural unit. Taking into account the results of the study will contribute to improving professional selection for management positions in the National Police, the activities of departmental educational and advanced training institutions, psychological services in the formation of police management, and the formation of a competent middle manager.

Keywords: management; police management; competence; professionally important factors; professional experience; questionnaire.

DOI: 10.33270/03253702.7
УДК 37.091.3:159.9:343.9

БУДАНОВА Маріанна*

доктор філософії в галузі психології, доцент кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-0146-1554>;

СИМОНЕНКО Наталія

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1048-278X>

Психологічні механізми вияву булінгу й кібербулінгу серед курсантів: профілактика та правові аспекти

Анотація. У сучасних умовах соціальної нестабільності, воєнного стану та цифрової трансформації суспільства проблема булінгу й кібербулінгу набуває особливої актуальності. Агресивні моделі поведінки, зниження рівня психологічної культури молоді, трансформація соціальних норм призводять до виникнення психологічного насильства в освітньому середовищі. У закритих соціальних мікросистемах, якими є заклади вищої освіти, зокрема відомчі заклади сектору безпеки та оборони, вияви булінгу часто залишаються латентними, проте істотно впливають на психоемоційний стан, самооцінку та професійне становлення курсантів. Дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує психологічний, соціологічний, педагогічний і юридичний аспекти. Булінг і кібербулінг розглянуто не лише як міжособистісні конфлікти, а як складні соціально-психологічні явища, зумовлені кліматом у колективі, рівнем емпатії, емоційним інтелектом, ієрархічною структурою освітнього середовища, особистісними характеристиками кривдників, реакцією спостерігачів і впливом цифрових технологій. Булінг і кібербулінг виявляються у формах психологічного, фізичного, економічного, сексуального насильства, мобінгу, дискримінації та цифрового тиску. Їхні наслідки для курсантів – тривожність, психосоматичні розлади, зниження навчальної мотивації, соціальна ізоляція, професійний цинізм і порушення формування професійної ідентичності. Ефективне запобігання потребує комплексного підходу, що передбачає психолого-педагогічний супровід, розвиток емоційної компетентності, навичок саморегуляції, тренінги, правову обізнаність і превентивні заходи на всіх рівнях освітнього процесу. Важливими є анонімні опитування, тренінгові групи, медіація, довірливі стосунки між курсантами та науково-педагогічними працівниками. Юридичний аспект охоплює аналіз законодавства та внутрішніх правил закладів вищої освіти щодо протидії булінгу, кібербулінгу, мобінгу й дискримінації, а також механізми дисциплінарного, адміністративного та кримінального реагування. Поеднання правових і психологічних заходів сприяє формуванню безпечного освітнього середовища, розвитку професійної ідентичності, самореалізації та професійної компетентності майбутніх фахівців сектору безпеки та оборони.

Ключові слова: булінг; кібербулінг; мобінг; психологічна безпека; заклад вищої освіти; професійна самоактуалізація; цифрове середовище; превентивні заходи.

Історія статті:

Отримано: 07.08.2025

Переглянуто: 09.09.2025

Прийнято: 13.10.2025

Рекомендоване посилання:

Буданова М., Симоненко Н. Психологічні механізми вияву булінгу й кібербулінгу серед курсантів: профілактика та правові аспекти. *Юридична психологія*. 2025. № 2 (37). С. 63–71. DOI: 10.33270/03253702.7

*Відповідальний автор

© Буданова М., Симоненко Н., 2025

Вступ

У сучасних умовах соціальної нестабільності, воєнного стану та цифрової трансформації суспільства проблема булінгу й кібербулінгу набуває особливої актуальності. Агресивні моделі поведінки, зниження рівня психологічної культури молоді, трансформація соціальних норм і міжособистісних взаємин створюють передумови для виникнення психологічного насильства в освітньому середовищі. У закритих соціальних мікросистемах, якими є заклади вищої освіти, зокрема відомчі заклади, вияви булінгу переважно лишаються латентними, проте їхній вплив на психоемоційний стан, самооцінку та професійне становлення курсантів є надзвичайно високим.

Науковці стверджують, що булінг слід розглядати не як звичайний міжособистісний конфлікт, а як складний психологічний і соціальний феномен, який потребує всебічного, системного та міждисциплінарного вивчення. Зокрема, А. Лесик і К. Сапранкова (2023) аналізують булінг у межах психолого-педагогічного дискурсу, розглядаючи його як складне соціальне явище, що виникає в процесі взаємодії учасників освітнього процесу. У центрі уваги авторів – освітні та виховні чинники, що впливають на виникнення та поширення булінгу в школах.

Соціально-психологічний контекст явища висвітлює Д. Момат (2023), досліджуючи вияви булінгу й агресії серед учнів в умовах підвищеного соціального напруження та воєнного конфлікту. Автор акцентує на важливості надання психологічної підтримки дітям, які пережили травматичні події, аналізує ефективність програм адаптації та реінтеграції в шкільне середовище.

Юридичний вимір проблеми окреслено в праці В. Сокурєнка (2023), який досліджує правові механізми боротьби з булінгом в Україні. Автор аналізує національне законодавство у сфері протидії булінгу та мобінгу, виявляє його недоліки, а також пропонує шляхи вдосконалення нормативно-правової бази з метою забезпечення ефективного захисту прав дітей та учасників освітнього процесу.

О. Остапенко (2023) зосереджує увагу на юридичному аспекті булінгу й мобінгу як формах насильства, що посягають на фізичну та психічну цілісність особи. У дослідженні розглянуто нормативно-правові засоби захисту потерпілих, визначено можливості правової протидії цим явищам у межах освітніх інституцій.

Проблема кібербулінгу в закладах освіти також привертає увагу численних науковців у різних сферах досліджень. В. Olutola та С. Whitehouse (2024) аналізували супутні фактори виникнення кібербулінгу серед підлітків, які відвідують школу, визначаючи соціальні, психологічні та технологічні детермінанти цього явища. Т. О. Abrahams, О. А. Farayola, S. Kaggwa, P. U. Uwaoma, А. О. Hassan та S. О. Dawodu

(2024) вивчали питання участі та відповідальності працівників освіти в подоланні проблеми підвищення обізнаності учнів щодо кібербулінгу та впровадження освітніх програм з кібербезпеки. Дослідження К. Седих і М. Конової (2022) було спрямоване на запобігання кібербулінгу серед студентської молоді в умовах освітнього середовища, визначення механізмів формування безпечного психологічного клімату й умов для професійного розвитку. Проблему підготовки педагогів до організації профілактики інформаційного насильства в освітніх закладах висвітлювали О. Біда, Г. Дутка, А. Чичук, Т. Кучай, І. Подолян (2024) і В. Тернопільська, акцентуючи на методичних, психологічних й організаційних аспектах роботи з учнями. Аналіз проблеми кібербулінгу в сучасному молодіжному середовищі та її актуальності в умовах цифрової трансформації здійснила В. Бедан (2022), визначаючи соціальні і психологічні наслідки цього явища для розвитку особистості та професійної самоактуалізації молоді.

Систематичне цькування в колективі провокує психологічну травматизацію, емоційне вигорання, соціальну дезадаптацію та суттєво знижує академічну мотивацію. Для курсантів, які перебувають у структурованому середовищі з високим рівнем дисципліни та ієрархічними відносинами, булінг становить додаткові ризики, а саме формування пасивності, емоційної ізоляції та професійного цинізму. В умовах воєнного стану, коли суспільство переживає підвищений рівень стресу, ці процеси можуть посилюватися, набуваючи як відкритих, так і прихованих форм агресії.

Увагу привертає вивчення психологічних механізмів булінгу серед курсантів, адже саме ця категорія здобувачів ступеня вищої освіти формує майбутній кадровий потенціал системи безпеки держави. Розуміння мотивацій, емоційних реакцій та соціальних чинників, які детермінують агресивну поведінку, надає можливість розробити ефективні програми профілактики, що поєднують психологічні, педагогічні та правові засоби впливу.

Актуальність дослідження також зумовлена недостатньою увагою до кібербулінгу як новітньої форми насильства, що реалізується через соціальні мережі та цифрові платформи. У віртуальному середовищі стираються межі відповідальності, що ускладнює виявлення та правову кваліфікацію таких дій, а також посилює потребу в інформаційній грамотності, психологічній стійкості та правовій свідомості курсантів.

Отже, дослідження психологічних механізмів вияву булінгу та кібербулінгу серед курсантів має не лише практичне значення для вдосконалення системи виховної роботи в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, а й наукову цінність у контексті формування безпечного освітнього простору, розвитку емоційного інтелекту та правової культури молоді.

Матеріали та методи

Об'єктом дослідження були курсанти закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, що належать до сектору безпеки та оборони, вікова категорія яких переважно становила 16–25 років. Матеріалом дослідження стали анкетні дані курсантів, що відображають їхнє сприйняття психологічної безпеки, результати психологічних тестувань, спрямованих на оцінювання рівня стресостійкості, емоційного інтелекту, емпатії, тривожності та депресивних виявів, а також дані внутрішніх інцидентів і дисциплінарних випадків, пов'язаних із порушенням соціально-психологічного клімату. Крім того, до матеріалів дослідження включено практичні кейси цифрового насильства, зафіксовані в закритих групах і на платформах дистанційного навчання, а також нормативно-правові документи закладів освіти й законодавчі акти України, які регламентують протидію булінгу, кібербулінгу та мобінгу.

Для комплексного вивчення проблеми використано соціологічні, психологічні та статистичні методи. Анкетування та опитування надали можливість отримати кількісні та якісні дані щодо виявів булінгу, кібербулінгу та психологічного клімату, натомість інтерв'ю сприяли глибшому аналізу досвіду курсантів, виявленню причин конфліктів та оцінюванню ефективності превентивних заходів. Психологічне тестування передбачало методики оцінювання тривожності, депресивних станів, емоційного інтелекту й емпатії, що дало змогу визначити психологічний стан як потенційних жертв, так і кривдників. Спостереження та аналіз поведінки курсантів надавали змогу фіксувати вербальні й невербальні прояви агресії, пасивної агресії та соціальної ізоляції. Контент-аналіз електронних комунікацій та соціальних мереж допомагав виявляти випадки кібербулінгу, а саме анонімні погрози, наклепи, переслідування або інші форми психологічного тиску в цифровому середовищі.

Дослідження проводили протягом навчального року з дотриманням етичних принципів наукової діяльності, а саме: добровільної участі курсантів, анонімності та конфіденційності отриманих даних, безпечного психологічного середовища під час опитування і тестування.

Результати й обговорення

Психологічна безпека курсантів у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання є ключовим чинником ефективного освітнього процесу та професійної підготовки майбутніх фахівців сектору безпеки й оборони. Однією з найнебезпечніших форм порушення соціально-психологічного клімату є булінг і кібербулінг, які виявляються у психологічному, фізичному, економічному та сексуальному насильстві, а також у дискримінаційних діях та мобінгу.

У цьому контексті важливо зазначити, що подолання негативних виявів у міжособистісній взаємодії безпосередньо пов'язане з розвитком внутрішнього потенціалу особистості. Саме тому професійну самоактуалізацію доцільно розглядати як прагнення майбутнього фахівця до максимальної реалізації своїх здібностей і можливостей, самовдосконалення та розвитку особистісних і професійних рис. Вона є рушійним механізмом формування професійної ідентичності та знижує інтенсивність кризи фахової готовності.

Юнацький період (16–25 років), що припадає на курсантські роки, є ключовим для розвитку творчих здібностей, самовдосконалення та формування професійного «Я». Отже, створення безпечного освітнього середовища, вільного від виявів булінгу, є не лише умовою психологічного комфорту, а й фундаментом для становлення зрілої, відповідальної, професійно мотивованої особистості. Забезпечення психологічної безпеки та запобігання булінгу в закладі вищої освіти створює необхідні умови для розвитку самоактуалізації, що своєю чергою сприяє успішній самостійній професійній діяльності майбутніх фахівців.

Процес професійної самоактуалізації в курсантів, стверджують М. О. Гутиря та М. М. Кононова, відбувається найінтенсивніше саме в період фахової підготовки, коли формується професійна ідентичність, розвиваються рефлексія та усвідомлення власних можливостей і цінностей. Психологічно безпечне середовище, підтримка з боку викладачів і групи однолітків, а також відсутність насильницьких виявів у міжособистісних стосунках є визначальними умовами для подолання кризи професійної готовності та гармонійного розвитку особистості (Hutyria, & Kononova, 2021).

Булінг (цькування) – це діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняють щодо малолітньої чи неповнолітньої особи або вчиняє така особа стосовно інших учасників освітнього процесу, унаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого¹.

І. Штих розглядає булінг як усвідомлену, систематичну агресивну поведінку, що супроводжується дисбалансом сил між агресором і жертвою. Ключовим чинником у розвитку булінгу є соціально-психологічний клімат у колективі, рівень емпатії, толерантності та взаємоповаги серед його учасників. Дослідниця акцентує на гендерних особливостях виявів булінгу, зазначаючи, що

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон Української РСР від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

хлопці частіше демонструють відкриту фізичну або пряму вербальну агресію, натомість дівчата схильні до непрямих форм, таких як поширення чуток, соціальної ізоляції чи маніпуляцій. Авторка також привертає увагу до недостатнього рівня культури ненасильницької поведінки серед молоді, що зумовлює потребу упровадженні системних профілактичних програм, спрямованих на формування безпечного освітнього середовища (Shtykh, & Dynys, 2021).

Проблема булінгу в освітньому процесі поступово перетворюється на стабільну соціально-психологічну проблему, що обумовлено загостренням агресивної поведінки серед здобувачів вищої освіти, передусім в умовах соціального напруження, стресових впливів і трансформаційних змін у суспільстві. Булінг розглядають як форму психологічного насильства, що виявляється через систематичне приниження, цькування, соціальну ізоляцію або агресію щодо окремої особи. Феномен булінгу, вважають Є. Ю. Соболю та А. О. Корнійченко (2020), охоплює не лише фізичну агресію, а й психологічну та цифрову (кібербулінг), що набуває особливої актуальності в умовах цифровізації сучасного суспільства.

Мобінг виявляється як систематичні дії або бездіяльність групи осіб, спрямовані на приниження честі й гідності, створення ворожого мікроклімату, психологічного чи економічного тиску. Дискримінація виявляється в будь-яких обмеженнях прав курсантів за ознаками статі, віку, національності, релігії, фізичних або психологічних особливостей та порушує принцип рівності, загрожуючи психічному здоров'ю.

Булінг і мобінг як форми агресії та психологічного насильства в сучасному суспільстві набули значного резонансу. Їхні причини є комплексними та часто коріняться в глибоких соціально-психологічних механізмах. Основними чинниками, що сприяють поширенню цих явищ, є недостатній рівень емпатії та емоційного інтелекту, що виявляється у відсутності здатності усвідомлювати почуття інших і розуміти наслідки власних дій; соціальне напруження та брак здорової комунікації в колективі, що провокують конфлікти й переростають у насильницькі вияви; стереотипи й нетерпимість до осіб, які відрізняються за зовнішністю, поведінкою або іншими характеристиками, що живлять ворожнечу та можуть слугувати основою для цькування; пасивність або байдужість дорослих, зокрема педагогів і батьків, які не реагують на вияви агресії, створюючи атмосферу безкарності для агресорів, а також недостатність навичок мирного розв'язання конфліктів, коли відсутність умінь керувати емоціями та конструктивно вирішувати суперечки змушує осіб вдаватися до насильства для досягнення власних завдань (Ivanchuk, & Heienko, 2025).

Кібербулінг своєю чергою є насильством через цифрові канали комунікації, що має на меті принизити, залякати або психологічно підкорити

постраждалу особу. В українському законодавстві кіберпростір визначено як віртуальне середовище, що забезпечує можливості для комунікації та реалізації суспільних відносин. Він формується через взаємодію сумісних комунікаційних систем і надання електронних послуг з використанням мережі Інтернет або інших глобальних мереж передачі даних¹.

Виявами кібербулінгу як психологічного віртуального терору можуть бути: знущання чи глузування (приниження) у вигляді образливих текстових повідомлень, відео, фотографій (зокрема фейкових), самозванства (перевтілення в іншу особу в соцмережах), суперечок або флеймінгу, електронного шантажування внаслідок неправомірного одержання конфіденційної інформації, анонімних погроз, негативних коментарів особистісного спрямування, переслідування, зведення наклепів, провокування до самогубства в інтернеті тощо (Bedan, 2022).

Булінг і кібербулінг серед курсантів формуються під впливом різних психологічних та соціальних чинників. Серед них ієрархічна структура освітнього середовища, яка засвідчує відмінності в статусі та провокує прагнення домінування одних курсантів над іншими, особистісні характеристики кривдника, серед яких агресивність, низька емпатія, потреба в контролі через приниження інших, а також реакція групи: спостерігачі чи однокурсники можуть посилювати вияви цькування через пасивність, страх або імпліцитну підтримку кривдника. Важливу роль відіграє емоційна та когнітивна незрілість постраждалих, низька стресостійкість і нездатність захистити себе, а також вплив цифрових технологій, який посилює вияви кібербулінгу через анонімність, швидкість поширення інформації та неможливість контролювати публікації. Наслідками булінгу та кібербулінгу для жертв є тривожність, депресивні симптоми, зниження мотивації до навчання та соціальна ізоляція, що підвищує ризик повторних випадків насильства.

Кожен з учасників кібернасильства в освітньому просторі переживає комплекс негативних відчуттів різного ступеня вияву залежно від особистісної сприйнятливості до такого психологічно-віртуального тиску, його змістовності й інтенсивності: тривогу, депресію, психосоматичні розлади, наслідки смутку, самозвинувачення, зниженої самооцінки та самоповаги, страху, збентеження, зазнають фобії спілкування та самовираження, мають або й виявляють суїцидальні наміри, є чутливими і стриманими або ж самі виявляють агресію, вживають алкоголь, стають психічно, соціально й педагогічно пригніченими, демонструють нижчий

¹ Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 5 жовт. 2017 р. № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>

рівень академічної успішності та зниження концентрації уваги (Bedan, 2022).

У такому емоційно-психологічному напруженні курсанту надзвичайно складно впоратися з навчальним навантаженням у закладі вищої освіти й водночас контролювати якість і результативність власного навчання. За цих умов часто спостерігаються зниження навчальної активності, ухилення від відвідування занять, нестабільність успішності, соціальна ізоляція від навчальної групи, що нерідко призводить до відрахування або самостійного рішення курсанта припинити навчання.

Зовнішні кіберстресові фактори негативно позначаються на формуванні в курсантів професійної компетентності, що перешкоджає розвитку майбутніх фахівців. Це також стосується кривдників, залучених до кібербулінгу. Цю роль переважно виконують особи, які зазнавали або зазнають психологічного цькування, фізичного насильства, мають низький рівень виховання, виявляють агресивну чи делінквентну поведінку, відстають у навчанні та характеризуються низькою професійною самоактуалізацією. Водночас трапляються випадки, коли кіберагресором може бути курсант із «типовою» поведінкою, без очевидних відхилень чи порушень.

У зв'язку з цим відповідальність за підтримання позитивного емоційного середовища в освітній комунікації у віртуальному просторі покладено на викладачів закладів вищої освіти та керівництво цих закладів. Основним завданням таких суб'єктів є забезпечення безпечних умов реалізації освітнього процесу, що сприятиме ефективному опануванню теоретико-практичних знань, формуванню відповідних умінь і навичок, а також створенню підґрунтя для розвитку ключових професійних якостей курсантів, їхньої самоактуалізації та самореалізації як в освітньому середовищі, так і в подальшій професійній діяльності (Sedykh, & Kononova, 2022).

Для підвищення рівня психологічної безпеки освітнього середовища в закладах вищої освіти необхідно здійснювати комплекс заходів, що передбачає психолого-педагогічний супровід учасників освітнього процесу. Це передусім психо-профілактична робота, діагностика, консультування та корекційні заходи як на індивідуальному, так і на груповому рівні. Важливо розробляти й упроваджувати систему профілактичних заходів просвітницько-пропагандистського характеру, що сприяє поширенню знань, підвищенню загальної та політичної культури учасників освітнього процесу, формуванню ціннісно орієнтованих відносин, гуманізації взаємодії між представниками різних поколінь і розвитку навичок саморегуляції особистості (Bida et al., 2024).

З огляду на зазначене, турбота про психологічну безпеку та створення сприятливого емоційного клімату у віртуальному освітньому

просторі є невід'ємною складовою формування професійної ідентичності та самоактуалізації курсантів. Ефективна реалізація цих завдань передбачає комплексний підхід, який охоплює різні рівні освітнього процесу – від індивідуального до загальноакадемічного. Зокрема, превентивні заходи мають поєднувати увагу кураторів і викладачів до психологічних взаємин у групі, проведення педагогічних бесід про цінності та соціальні норми, організацію безпечних віртуальних комунікацій, формування довірливих стосунків, регулярне анонімне опитування курсантів, створення дискусійних і тренінгових груп, а також використання освітніх кінострічок з подальшим аналізом і рефлексією. Такий комплекс заходів не лише знижує ризики виявів кібербулінгу, а й сприяє розвитку комунікативних навичок, саморефлексії та формуванню соціально відповідальної поведінки майбутніх фахівців.

Превенція кібербулінгу в освітньому просторі, на думку К. Седих, М. Конової (2022), буде ефективною лише в разі охоплення різних рівнів – індивідуального (допомога й підтримка конкретної жертви психологічного віртуального насильства), класного (курсантська група), загальноакадемічного.

Відповідно до кожного рівня ключовими ми вбачаємо такі напрями: 1) уважність куратора курсантської групи та викладачів до психологічних взаємин між її учасниками, своєчасна реакція на поведінкові ознаки ймовірної жертви, про які зазначено вище; 2) проведення педагогічних бесід про загальнолюдські цінності та їх викривлення в сучасному суспільстві, що призводить до необґрунтованої ненависті та заздрості, як наслідок – може слугувати причиною цькування; 3) створення закритих груп на віртуальних платформах для комунікації між суб'єктами педагогічного процесу (викладачами та курсантами), корпоративних акаунтів у ЗВО, чітке формулювання правил їх використання, наприклад, збереження користувачами свого пароля від сторонніх осіб, невідкривання додатків чи посилань невідомого змісту, відмова від повідомлення конфіденційних даних на інтернет-ресурсах, обов'язкова ідентифікація кожного учасника через увімкнений відеозв'язок; 4) утвердження довірливих стосунків між куратором, викладачами та курсантами шляхом періодичної організації спільних зустрічей за межами освітнього закладу чи принаймні кураторських годин у ЗВО; 5) періодичне анонімне опитування (анкетування) членів курсантських груп на тему кібербулінгу (чи здійснює особа такі дії сама, чи відчуває їх на собі, які шляхи подолання цієї проблеми вбачає); 6) створення дискусійних груп для педагогічного колективу ЗВО й курсантів, організація тренінгових занять, які сприятимуть покращенню комунікативних навичок

курсантської молоді, будуть спрямовані на зниження рівня внутрішньої і зовнішньої агресії щодо оточення, дадуть змогу проаналізувати власний емоційно-психологічний стан, допомогатимуть попереджувати вияви делінквентної поведінки чи її корегувати відповідно до морально-ціннісних і соціально прийнятих норм у суспільстві; 7) перегляд кінострічок відповідної спрямованості (цінності, кібербулінг) з подальшим аналізом і написанням власного бачення ситуації у вигляді есе (Sedykh, & Konopova, 2022).

На думку В. Тернопільської (2024), ефективним фактором формування духовно розвиненої особистості курсанта є створення цілісного освітнього середовища, яке стає запорукою профілактики інформаційного насильства. Створення такого середовища має бути зорієнтованим на узгодження освітніх завдань, які є основою профілактики інформаційного насильства та об'єднують усіх суб'єктів освітнього процесу.

Профілактична робота в закладі вищої освіти має полягати в тому, щоб кожен курсант розумів сутність інформаційного насильства й інформаційної залежності, наслідки розвитку залежності, а також методи захисту від негативної інформаційної дії. Метою профілактики повинні стати формування в юнаків і дівчат установок, які забезпечать стійкість до критичного сприйняття інформаційного середовища, що дасть змогу убезпечити їх від інформаційного насильства (Ternopil'ska, 2024).

Профілактику інформаційного насильства в освітньому середовищі закладу вищої освіти необхідно здійснювати за такими напрямками: 1) ознайомлення учасників освітнього процесу з особливостями поширення та наслідками інформаційного насильства; 2) систематична просвітницька робота щодо попередження інформаційного насильства (проведення тренінгів, лекцій, круглих столів, бесід, диспутів, акцій, конкурсів, зустрічей з представниками кіберполіції, громадських організацій тощо); 3) формування правових знань і правової поведінки курсантської молоді, відповідального ставлення до власного життя та життя інших людей; 4) формування навичок безпечного освітнього середовища (Ternopil'ska, 2024).

Отже, профілактика булінгу та кібербулінгу серед курсантів потребує комплексного підходу. Вона охоплює психологічну просвіту через тренінги й семінари для курсантів щодо форм, причин і наслідків цькування та способів реагування. Важливими є психологічний супровід постраждалих, консультування, групова робота, формування ресурсних груп підтримки та розвиток навичок стрес-менеджменту, а також упровадження медіації та процедур вирішення конфліктів із залученням психологів і кураторів. Профілактика повинна також охоплювати

правову обізнаність, що інформує курсантів про норми законодавства щодо протидії булінгу, кібербулінгу, мобінгу та дискримінації, а також про права постраждалих і відповідальність кривдників. Систематичний моніторинг соціально-психологічного клімату в навчальних групах дає змогу вчасно виявляти потенційні ризики та здійснювати необхідне втручання.

Правове регулювання протидії булінгу та кібербулінгу передбачає забезпечення доступу постраждалих до психологічної та правової допомоги, притягнення кривдників до дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності. Поеднання правових і психологічних заходів надає можливість не лише припинити вияви насильства, а й запобігати їх повторенню, формуючи безпечне та сприятливе освітнє середовище для всіх курсантів.

У цьому контексті надзвичайно актуальним є формування у викладачів компетенцій з безпечного використання цифрових технологій, даних та інформаційних систем, а також усвідомлення значення захисту особистої та навчальної інформації. Таке поєднання правових, психологічних і технічних заходів забезпечує комплексний підхід до створення безпечного освітнього середовища (Voitovych, & Papusha, 2025).

Висновки

Здійснений аналіз психологічної безпеки курсантів у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання дає підстави для висновку, що булінг і кібербулінг є одними з найнебезпечніших виявів порушення соціально-психологічного клімату, які негативно позначаються на розвитку професійної ідентичності, самоактуалізації та академічній успішності здобувачів вищої освіти. Ці явища вирізняються систематичністю, агресивною спрямованістю та дисбалансом сил між кривдником і жертвою, що обумовлює як психологічні, так і соціальні наслідки для всіх учасників освітнього процесу.

Дослідження засвідчило, що ключовими факторами виникнення булінгу та кібербулінгу є соціально-психологічний клімат у колективі, рівень емпатії та толерантності, недостатня культура ненасильницької взаємодії, ієрархічна структура освітнього середовища, особистісні характеристики агресора та пасивність групи. В умовах цифровізації освітнього середовища кібербулінг набуває особливої актуальності через анонімність, швидкість поширення інформації та неможливість повного контролю її розповсюдження.

Наслідки булінгу та кібербулінгу є багатомірними та охоплюють психоемоційне виснаження, депресивні й тривожні стани, психосоматичні розлади, зниження рівня академічної

успішності, самоповаги та самооцінки, соціальну ізоляцію, а в окремих випадках – формування делінквентної поведінки та суїцидальних тенденцій. Ці явища негативно впливають не лише на постраждалих, а й на кривдників, які здебільшого характеризуються порушеннями соціальної адаптації, низькою професійною самоактуалізацією та агресивною поведінкою.

Ефективну профілактику, протидію булінгу й кібербулінгу слід здійснювати комплексно, охоплюючи психологічний, правовий та освітньо-педагогічний аспекти. Серед ключових заходів виокремлено: психолого-педагогічний супровід, діагностику та консультування постраждалих, формування в курсантів навичок управління конфліктами, тренінги з розвитку емпатії та медіації.

References

- [1] Abrahams, T.O., Farayola, O.A., Kaggwa, S., Uwaoma, P.U., Hassan, A.O., & Dawodu, S.O. (2024). Cybersecurity awareness and education programs: a review of employee engagement and accountability. *Computer Science & IT Research Journal*, 5(1), 100-119. DOI: 10.51594/csitrj.v5i1.708
- [2] Bedan, V.B. (2022). The problem of cyberbullying among youth: a theoretical analysis. *Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, and Law*, 1, 42-47. DOI: 10.51547/ppp.dp.ua/2022.1.6
- [3] Bida, O., Dutka, H., Chychuk, A., Kuchai, T., & Podolian, I. (2024). Teacher training for the organization of prevention of information violence in the educational environment. *Prospects and innovations of science*, 5(39), 59-68. DOI: 10.52058/2786-4952-2024-5(39)-59-68
- [4] Hutyria, M.O., & Kononova, M.M. (2021). Features of professional self-actualization of psychology students experiencing a crisis of professional readiness. *Psychology and personality*, 2(20), 82-92. DOI: 10.33989/2226-4078.2021.2.239959
- [5] Ivanchuk, S., & Heienko, M. (2025). Socio-psychological and legal aspects of prevention of bullying and mobbing in educational institutions. *Humanization of the educational process*, 2(108), 47-56. DOI: 10.31865/2077-1827.2(108)2025.339509
- [6] Lesyk, A., & Saprankova, K. (2023). Phenomenon of bullying as a psycho-pedagogical phenomenon of the educational process in modern school environment. *Youth and the market*, 5(213), 137-142. DOI: 10.24919/2308-4634.2023.282835
- [7] Momat, D.O. (2023). *Strategies to overcome bullying and aggression in children's groups under wartime conditions*. Kryvyi Rih: KDPU. Retrieved from <https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/7097>. [in Ukrainian].
- [8] Olutola, B., & Whitehouse, C. (2024). Cyberbullying among school-going adolescents: associated factors. *Journal of Adolescent and Youth Psychological Studies*, 5(11), 132-143. DOI: 10.61838/kman.jayps.5.11.16
- [9] Ostapenko, O. (2023). Bullying and mobbing (harassment) as types of violent attacks on an individual. *Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series "Legal Sciences"*, 4(40), 124-133. DOI: 10.23939/law2023.40.124
- [10] Sedykh, K.V., & Kononova, M.M. (2022). Cyberbullying prevention as a condition for self-actualization of student youth in the educational environment. *Personality psychology*, 41, 187-191. DOI: 10.32782/2663-5208.2022.41.32
- [11] Shtykh, I., & Dynys, A. (2021). Study of bullying in educational institutions: gender aspect. *Psychology: reality and prospects*, 17, 143-152. DOI: 10.35619/praprv.v1i17.249
- [12] Sobol, Ye.Yu., & Kornichenko, A.O. (2020). Bullying in the educational environment: determinants and forms. *Scientific notes of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University. Series "Law"*, 8, 4-9. DOI: 10.36550/2522-9230.2020.8.1
- [13] Sokurenko, V. (2023). Prevention and counteraction to bullying in Ukraine as a negative social phenomenon. *Yearbook of Ukrainian Law*, 15, 366-381. Retrieved from <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/abc6c632-35da-4e30-bf88-2d7f1ac04675/content?trackerId=c206021d33d7a015>
- [14] Ternopil'ska, V. (2024). Prevention of information violence in the educational environment of higher education institutions. *Educational horizons*, 1(58), 61-64. Retrieved from <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/obrii/article/view/8341/8496>
- [15] Voitovych, I.S., & Papusha, V.V. (2025). Preparing future teachers in higher education institutions for prevention of information violence in the educational environment. *Academic visions*, 39, 1-14. DOI: 10.5281/zenodo.14724562

Список використаних джерел

- [1] Abrahams T. O., Farayola O. A., Kaggwa S., Uwaoma P. U., Hassan A. O., Dawodu S. O. Cybersecurity awareness and education programs: a review of employee engagement and accountability. *Computer Science & IT Research Journal*. 2024. Vol. 5. No. 1. P. 100–119. DOI: 10.51594/csitrj.v5i1.708
- [2] Бедан В. Б. Проблема кібербулінгу у молодіжному середовищі: теоретичний аналіз. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 1. С. 42–47. DOI: 10.51547/ppp.dp.ua/2022.1.6
- [3] Біда О., Дутка Г., Чичук А., Кучай Т., Подолян І. Підготовка учителів до організації профілактики інформаційного насильства в освітньому середовищі. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 5 (39). С. 59–68. DOI: 10.52058/2786-4952-2024-5(39)-59-68
- [4] Гутиря М. О., Кононова М. М. Особливості професійної самоактуалізації студентів-психологів, які переживають кризу фахової готовності. *Психологія і особистість*. 2021. № 2 (20). С. 82–92. DOI: 10.33989/2226-4078.2021.2.239959
- [5] Іванчук С., Геєнко М. Соціально-психологічні та правові аспекти профілактики булінгу та мобінгу в закладі освіти. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2025. № 2 (108). С. 47–56. DOI: 10.31865/2077-1827.2(108)2025.339509
- [6] Лесик А., Сапранкова К. Явище булінгу як психолого-педагогічний феномен освітнього процесу сучасного шкільного середовища. *Молодь і ринок*. 2023. № 5 (213). С. 137–142. DOI: 10.24919/2308-4634.2023.282835
- [7] Момат Д. О. Стратегії подолання булінгу та агресії в дитячих групах в умовах війни. Кривий Ріг : КДПУ, 2023. 38 с. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/7097>
- [8] Olutola B., Whitehouse C. Cyberbullying among school-going adolescents. What are the associated factors? *Journal of Adolescent and Youth Psychological Studies*. 2024. Vol. 5 (11). P. 132–143. DOI: 10.61838/kman.jayps.5.11.16
- [9] Остапенко О. Булінг і мобінг як різновиди насильницьких посягань на фізичну особу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2023. № 4 (40). С. 124–133. DOI: 10.23939/law2023.40.124
- [10] Седих К. В., Кононова М. М. Превенція кібербулінгу як умова самоактуалізації студентської молоді в освітньому середовищі. *Психологія особистості*. 2022. Вип. 41. С. 187–191. DOI: 10.32782/2663-5208.2022.41.32
- [11] Штих І., Динис А. Дослідження булінгу в закладах освіти: гендерний аспект. *Психологія: реальність і перспективи*. 2021. № 17. С. 143–152. DOI: 10.35619/praprv.v1i17.249
- [12] Соболев Є. Ю., Корнійченко А. О. Булінг в освітньому середовищі – детермінанти та форми. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Серія «Право». 2020. № 8. С. 4–9. DOI: 10.36550/2522-9230.2020.8.1
- [13] Sokurenko V. Prevention and Counteraction to Bullying in Ukraine as a Negative Social Phenomenon. *Yearbook of Ukrainian Law*. 2023. No. 15. P. 366–381. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/abc6c632-35da-4e30-bf88-2d7f1ac04675/content?trackerId=c206021d33d7a015>
- [14] Тернопільська В. Профілактика інформаційного насильства в освітньому середовищі закладу вищої освіти. *Освітні обрії*. 2024. № 1 (58). С. 61–64. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/obrii/article/view/8341/8496>
- [15] Войтович І. С., Папуша В. В. Підготовка майбутніх педагогів у закладах вищої освіти до профілактики інформаційного насильства в освітньому середовищі. *Академічні візії*. 2025. Вип. 39. С. 1–14. DOI: 10.5281/zenodo.14724562

BUDANOVA Marianna

Doctor of Philosophy in Psychology, Associate Professor of the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-0146-1554>;

SYMONENKO Nataliia

PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminal Law of the National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1048-278X>

Psychological Mechanisms of Bullying and Cyberbullying Among Cadets: Prevention and Legal Aspects

Abstract. In the context of social instability, martial law, and the digital transformation of society, the problem of bullying and cyberbullying has become particularly relevant. Aggressive behavior patterns, a decline in the psychological culture of youth, and the transformation of social norms contribute to the emergence of psychological violence in the educational environment. In closed social microsystems such as higher education institutions, particularly departmental institutions within the security and defense sector, manifestations of bullying often remain latent but significantly affect cadets' psycho-emotional state, self-esteem, and professional development. The research is based on an interdisciplinary approach that integrates psychological, sociological, pedagogical, and legal aspects. Bullying and cyberbullying are viewed not merely as interpersonal conflicts but as complex socio-psychological phenomena shaped by the collective climate, levels of empathy and emotional intelligence, the hierarchical structure of the learning environment, the personal traits of offenders, the reaction of observers, and the influence of digital technologies. Bullying and cyberbullying manifest in forms of psychological, physical, economic, and sexual violence, mobbing, discrimination, and digital pressure. Their consequences for cadets include anxiety, psychosomatic disorders, decreased learning motivation, social isolation, professional cynicism, and impaired formation of professional identity. Effective prevention requires a comprehensive approach encompassing psychological and pedagogical support, the development of emotional competence, self-regulation skills, training programs, legal awareness, and preventive measures at all levels of the educational process. Key measures include anonymous surveys, training groups, mediation, and the establishment of trusting relationships between cadets and academic staff. The legal aspect covers the analysis of national legislation and internal university regulations concerning counteraction to bullying, cyberbullying, mobbing, and discrimination, as well as mechanisms of disciplinary, administrative, and criminal response. The combination of legal and psychological measures ensures the creation of a safe educational environment, promoting the development of professional identity, self-realization, and professional competence of future specialists in the security and defense sector.

Keywords: bullying; cyberbullying; mobbing; psychological safety; higher education institution; professional self-actualization; digital environment' preventive measures.

DOI: 10.33270/03253702.8
УДК 159.9:351.74:616.89-008.441.13(=:159.922.8)

КАЗМІРЕНКО Людмила*

кандидат психологічних наук, професор, професор кафедри психології навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5830-307X>;

ВЛАСЕНКО Софія

кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем управління правоохоронною діяльністю та її психологічного супроводження навчально-наукового інституту післядипломної освіти Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3645-9599>;

МАРТЕНКО Олександр

кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0128-8387>

Гендерні психологічні особливості поліцейських із ніотиновою адикцією

Анотація. Дослідження присвячено аналізу гендерних психологічних особливостей поліцейських із ніотиновою залежністю. Ніотинова адикція серед представників силових структур є значущою медико-психологічною проблемою, що впливає на ефективність службової діяльності та професійну надійність. Увагу зосереджено на вивченні гендерних відмінностей у виявах поліцейських із ніотиновою залежністю, зумовлених відмінністю в стратегіях подолання стресу, мотиваційних установках і психоемоційних реакціях. Метою статті є емпіричне дослідження гендерно-психологічних характеристик працівників Національної поліції України, що мають тютюнову залежність. Методологічну основу становлять принцип детермінізму, системний та акмеологічний підходи. Досліджено розмежування понять «стать» і «гендер», наявність гендерних стереотипів, схильність до агресивності, особливості механізмів психологічного захисту. За результатами емпіричного дослідження (n=99) виявлено, що 63,3 % респондентів мають маскулітні риси, решта – фемітні; гендер не завжди збігається з біологічною статтю. У жінок із ніотиновою залежністю стереотипи виявляються частіше, ніж у чоловіків. Маскулітні поліцейські характеризуються виразнішими агресивністю й ворожістю, фемітні – вищим рівнем почуття провини. Найтипівішими механізмами психологічного захисту є заперечення, проєкція, компенсація та раціоналізація; у маскулітних осіб домінують раціоналізація і проєкція, у фемітних – регресія. Встановлено кореляційні зв'язки між рівнем агресивності, механізмами захисту та гендерними характеристиками поліцейських. Отримані результати мають практичне значення для розроблення диференційованих програм психологічної підтримки й профілактики адиктивної поведінки, а також для вдосконалення системи психологічного супроводу в Національній поліції України.

Ключові слова: поліцейський; біологічна стать; гендер; ніотинова залежність; гендерний стереотип; агресивність; психологічний захист.

Історія статті:

Отримано: 06.08.2025

Переглянуто: 19.09.2025

Прийнято: 22.10.2025

Рекомендоване посилання:

Казміренко Л., Власенко С., Мартенко О. Гендерні психологічні особливості поліцейських із ніотиновою адикцією. *Юридична психологія*. 2025. № 2 (37). С. 72–83. DOI: 10.33270/03253702.8

*Відповідальний автор

Вступ

Робота працівників Національної поліції України нерозривно пов'язана з високими психологічними навантаженнями, постійним зростанням рівня дистресу, що надзвичайно гостро виявляються в період війни. Стресогенними чинниками є нерегулярний робочий графік, ризики погіршення фізичного та психічного здоров'я, постійний тиск громадського осуду, що спричиняють вияви професійної деформації, проблеми із самооцінкою та професійною гідністю. Перелічене вище призводить до виникнення шкідливих звичок, передусім – ніотинової залежності. Зловживання ніотином безпосередньо впливає на тривалість життя та ефективність роботи і працездатність правоохоронців. Саме тому дослідження психологічних особливостей залежності в цій професійній групі є особливо актуальним.

Наукові напрацювання дедалі частіше підтверджують, що психологічні механізми розвитку ніотинової адикції та підходи до її профілактики й лікування відрізняються залежно не тільки від статевої, а й від гендерної приналежності. Вивчення цих відмінностей дасть змогу створити індивідуалізовані програми допомоги, спрямовані на врахування специфічних потреб особистості залежно від її гендера. Одержані емпіричні дані в межах дослідження цієї теми може бути використано для поліпшення психологічної підтримки правоохоронців, розроблення освітніх програм для здобувачів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, формування державної політики в галузі охорони здоров'я тощо.

Огляд літератури

Поняття гендерних особливостей активно досліджують зарубіжні й українські вчені, висвітлюють проблематику гендерної та статевої ідентичності, у межах якої автори пояснюють причину невідповідності між біологічною статтю та гендерною приналежністю, особливостями гормонального впливу (Meyer-Bahlburg, 2013; Hines., 2020), аналізують гендерні особливості психіки й поведінки особистості (Hyde, 2014), зосереджують увагу на відмінності понять статі й гендера (Torgimson, & Minson, 2005), обговорюють проблеми гендерної рівності (Kuravska,

2018; Saveva, & Yaroshenko, 2019; Klochko et al., 2021; Nalyvaiko, & Martseniuk, 2022; Shatrava, & Zinchenko, 2023; Hrytsai, 2024) і гендерних стереотипів (Brown, & Stone, 2016; Shvalb, 2019; Santoniccolo et al., 2023; Hrynychuk, & Khanetska, 2024).

Акцентують і на проблемі ніотинової залежності. Дослідники вивчають цей вид адикції як генетичну проблему (Mineur, & Picciotto, 2008; Davies, & Soundy, 2009; Pomahaibo, Berezan, & Petrushov, 2024), соціальну та гендерну проблему (Hiscock et al., 2012; Bedzai, & Shcherbyna, 2019; Patterson et al., 2022), захворювання або причину виникнення супутніх захворювань (Thorndike, & Rigotti, 2009; Duncan et al., 2019).

Попри всебічність і глибину вивчення, питання гендерних психологічних особливостей у поліцейських, які страждають на ніотинову залежність, не було предметом спеціальних досліджень, що й послугувало підставою для вибору теми.

У межах нашого дослідження ми поділяємо загальноприйняті в українській психології погляди, що дають змогу нам диференціювати поняття «гендер» і «стать». Зокрема, стать людини визначають сукупністю її біологічних і фізіологічних характеристик, таких як хромосомний набір, будова репродуктивних органів, співвідношення таких гормонів, як естроген, прогестерон і тестостерон, вторинні статеві ознаки. Стать є універсальною та залишається незмінною впродовж усього життя людини.

Гендер трактують як соціально-культурну конструкцію, що охоплює соціальні ролі, моделі поведінки, суспільні очікування та атрибути. У структурі поняття гендера визначають гендерну ідентичність, гендерні ролі та гендерну експресію. На відміну від статі, гендер не можна вважати універсальним, він може змінюватися під впливом соціального досвіду, формування нових поглядів і переконань.

У цій роботі зосередимо увагу на двох провідних типах гендера – фемінності та маскулінності. Ми характеризуємо ці види як такі, що формуються в процесі соціалізації, можуть бути притаманні людині незалежно від її біологічної статі й виявляються в особистісних і поведінкових особливостях (див. табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика психологічних і соціальних особливостей маскулінності та фемінності

Маскулінність	Фемінність
Сила й агресивність, що виявляються у фізичній та емоційній стійкості, домінуванні й ініціативності	Підвищена емоційність, вияви емпатії
Логічність мислення, стриманість в емоціях, раціональна поведінка	Пасивність, покірність, залежність від інших
Конкурентоспроможність, лідерські риси	Акцентування на власному зовнішньому вигляді
Самодостатність, амбіційність, незалежність	Прагнення турбуватися про інших

Гендерні вияви можуть змінюватися в процесі життя. Слід також зазначити, що в умовах сучасних реалій фемінність може мати певні маскулінні риси, прикладом можуть слугувати лідерські особливості, прагнення до незалежності тощо (Levchenko, 2018; Velaskes-Montiel, 2019; Skrypchenko, 2025).

Ознаки ніотинової адикції відповідають ознакам хімічної залежності загалом. Відповідно до МКХ-11, виокремлюють три головні ознаки хімічної адикції, щонайменше дві з яких мають виявлятися постійно протягом року. До останніх належать:

- 1) порушення контролю за вживанням речовини;
- 2) пріоритет речовини над іншими аспектами життя;
- 3) фізіологічні вияви нейроадаптації (International classification..., 2019).

У реаліях сьогодення тютюнокуріння сприймають як соціальну, медичну й економічну проблему, проте залишається варіантом соціально прийнятної поведінки.

Матеріали та методи

Мета статті полягає в емпіричному дослідженні й аналізі гендерних психологічних особливостей працівників Національної поліції України, що мають залежність від куріння тютюну.

Відповідно до поставленої мети було визначено такі завдання:

- 1) окреслити ключові поняття теми;
- 2) підібрати діагностичний інструментарій для визначення гендерної ідентичності та психологічних особливостей респондентів з ніотиновою залежністю;
- 3) встановити наявність чи відсутність кореляційного зв'язку між гендерними та психологічними особливостями досліджуваних;
- 4) окреслити перспективи подальших наукових розвідок.

Методологічні засади обраної теми полягають у філософсько-наукових положеннях, зокрема ґрунтуються на принципі детермінізму, відповідно до якого психіка особистості становить за своєю сутністю структурне поєднання біологічних і соціальних чинників; урахуванні системно-наукового підходу, який дає змогу розглядати адиктивну поведінку як частину цілісної особистості поліцейського, з огляду на особливості професійної діяльності, гендерні ролі та вплив соціуму; акмеологічному підході,

що надає можливість акцентувати на впливі ніотинової залежності на професійний розвиток особистості та процес самореалізації.

Для реалізації мети й завдань дослідження як діагностичний інструментарій ми обрали шкалу XII (М) «маскулінність-фемінність» Фрайбурзького особистісного опитувальника (FPI) (Hampel, & Selg, 2020), анкету «Гендерні стереотипи» (авторська розробка), методику вивчення схильності особистості до агресивної поведінки (А. Басс, А. Дарки), методику «Індекс життєвого стилю» (Г. Келлерман, Р. Плутчик, Г. Конте). Для встановлення взаємозв'язку між статевими, гендерними й особистісними особливостями в поліцейських із ніотиновою адикцією було використано метод кореляційного аналізу.

Дослідження було проведено протягом 2025 року на базі навчально-наукового інституту післядипломної освіти Національної академії внутрішніх справ. У дослідженні брали участь 99 осіб – слухачів курсів підвищення кваліфікації, які є працівниками Національної поліції України. Основним критерієм відбору респондентів був досвід регулярного тютюнокуріння впродовж п'яти й більше років. Серед досліджуваних було 45 осіб жіночої статі та 54 – чоловічої.

Результати й обговорення

У межах нашого дослідження ми визначили:

- 1) особливості гендерної ідентичності поліцейських із ніотиновою залежністю;
- 2) ставлення респондентів до гендерних стереотипів, які побутують у суспільстві;
- 3) гендерні особливості агресивної поведінки адиктивних осіб;
- 4) захисні механізми психіки в працівників поліції з адиктивною поведінкою.

Під час аналізу даних, отриманих за результатами шкали «маскулінність-фемінність» Фрайбурзького особистісного опитувальника (FPI), ми дотримувалися критерію, що результати від 1 до 7 балів відповідають фемінності, натомість результати від 8 до 14 балів – маскулінності.

За результатами діагностики маскулінність спостерігали в 63 осіб, що становить 63,6 % від загальної кількості досліджуваних. Решта осіб характеризуються фемінністю – 36,4 %.

За результатами психологічної діагностики слід зазначити, що ознаки маскулінності виявляють не лише чоловіки, що є цілком природно, а й жінки. У табл. 2 відображено розподіл за ознаками фемінності-маскулінності.

Таблиця 2

Розподіл ознак фемінності та маскулінності в жінок і чоловіків

Статева приналежність	Ознаки фемінності	
	Абсолютне значення	Відсоткова частка
Жінки (n=45)	30	66,7
Чоловіки (n=54)	6	11,1
Статева приналежність	Ознаки маскулінності	
	Абсолютне значення	Відсоткова частка
Жінки (n=45)	15	33,3
Чоловіки (n=54)	48	88,9

Відповідно до даних табл. 2, фемінність у чоловіків прослідковується зрідка (11,1 % від загальної кількості досліджуваних), натомість у жінок маскулінність спостерігається в близько третини обстежених (33,3 %). Ми пояснюємо таке явище потребою жінки бути сильною та витривалою, мати «чоловічі» риси в реаліях сьогодення, коли переважна більшість чоловіків захищають Батьківщину від російської навали. Крім того, жінки-поліціантки мають потребу адаптації до домінантної культури правоохоронних органів, яка стереотипно в Україні протягом тривалого часу вважали «чоловічою» професією. Саме потреба в адаптації є механізмом професійного зростання в середовищі, де надзвичайно цінують такі риси, як сила, рішучість, стресостійкість, лідерські риси й здатність домінувати.

3 метою вивчення ставлення респондентів до гендерних стереотипів, які побутують у суспільстві, ми використали авторську анкету «Гендерні стереотипи».

Респонденти відповідали на низку закритих запитань, що відображають погляд досліджуваних на наявність чи відсутність стереотипів за ознакою статі в сучасному суспільстві. Запитання згруповано за такими шкалами:

- I. Соціокультурні очікування
- II. Зовнішній вигляд
- III. Кар'єра та професійні ролі
- IV. Сімейні ролі

Що більше позитивних відповідей надасть реципієнт, то більше він переконаний у наявності стереотипів, які побутують у цьому суспільстві. Загалом за кожною шкалою максимальна кількість балів – 5. Загальна кількість балів – 20.

Пропонуємо ознайомитися з текстом анкети.

Соціокультурні очікування

1. Обов'язок жінки – готувати та прибирати, обов'язок чоловіка – здійснювати ремонтні роботи.

2. Жінка створена з ребра Адама, отже, вона завжди відіграє другорядну роль, порівняно з чоловіком.

3. Є розмови суто жіночі, а є – суто чоловічі.
4. Жінка й чоловік не можуть бути просто друзями.

5. У жінок свої компанії для проведення дозвілля, у чоловіків – свої.

Зовнішній вигляд

1. Жінка повинна бути гарною, а чоловік – сильним.

2. Жінка повинна бути молодшою за чоловіка.

3. Чоловіки люблять доглянутих жінок.

4. Зовнішній вигляд чоловіка безпосередньо залежить від жіночої турботи.

5. Жінка повинна витратити великі суми грошей на одяг, а для чоловіка несуттєво, у що він одягнений.

Кар'єра та професійні ролі

1. Є професії суто жіночі, а є суто чоловічі.

2. Жінка не може досягнути вершин у поліції, політиці, економіці, на відміну від чоловіка.

3. Жінки не вміють заробляти гроші, на відміну від чоловіків.

4. Жінка не може захоплюватися риболовлю, мисливством, натомість чоловік не може в'язати, шити.

5. Жінки створені для розумової праці, а чоловіки – для фізичної.

Сімейні ролі

1. Жінка повинна бути домогосподаркою, а чоловік – утримувати сім'ю.

2. Жінки завжди хочуть, щоб у сім'ї народилася дівчинка, а чоловіки хочуть сина.

3. Завдання жінки – бути берегинею роду, завдання чоловіка – бути опорою для сім'ї.

4. Жінка створена для турботи про сім'ю, а чоловік – для захисту сім'ї.

5. Дівчинка повинна брати приклад з мами, а хлопчик – з тата.

У табл. 3 представлено кількісний аналіз гендерних стереотипів у поліцейських із ніотиновою залежністю.

Таблиця 3

Особливості гендерних стереотипів у поліцейських із ніотиновою залежністю¹

Статева приналежність	Соціокультурні очікування	Зовнішній вигляд	Кар'єра та професійні ролі	Сімейні ролі
Загальна вибірка	3,6	3,9	3,8	4,3
Чоловіки	2,4	3,1	3,0	4,1
Жінки	4,6	4,6	4,5	4,5

¹ Табличні значення представлені в балах, що відповідають середньоарифметичному значенню.

Найбільше в респондентів виявляються стереотипи за шкалою «сімейні ролі», найменше – стереотипи, що відповідають культурним очікуванням, хоча відмінність між виявом стереотипів стосовно соціокультурних очікувань, зовнішнього вигляду та кар'єри незначна. У жінок стереотипи виявляються більше, порівняно з чоловіками.

Кореляційний зв'язок між гендерними стереотипами та гендерними ознаками в поліцейських із ніотиновою залежністю не прослідковується. Отже, середній показник схильності до гендерних стереотипів, які побутують у соціумі, є значущими для чоловіків і жінок, проте саме гендер як соціальна стаття не має особливого значення для підтримування чи відкидання суспільних стереотипів.

Для діагностики агресивних і ворожих реакцій поліцейських із ніотиновою адикцією використано тест «Опитувальник дослідження рівня агресивності» (А. Басс, А. Дарки).

Результати, отримані за цією методикою, надали можливість визначити індекс агресивності (ІА) й індекс ворожості (ІВ) у чоловіків-поліцейських і жінок-поліціанток із ніотиновою залежністю, а також визначити притаманність досліджуваним таких реакцій, як роздратування, негативізм, почуття провини (почуття сорому або аутоагресивність).

Результати дослідження представлено в табл. 4.

Згідно з даними табл. 4, чоловіки з адиктивною поведінкою, порівняно із жінками, вирізняються вищою агресивністю та ворожістю, проте слабшими почуттям провини та схильністю до аутоагресії.

Перш ніж перейти до детального аналізу результатів, вважаємо за доцільне пояснити, що усереднені табличні дані представлено відповідно до коефіцієнтів для кожної шкали. Під час обчислення індексу агресивності (ІА) й індексу ворожості (ІВ) було використано бали.

Розглянемо отримані результати (див. табл. 4) детальніше.

Фізичну агресію розглядають як застосування фізичної сили, що спрямоване на іншу особу. За цією шкалою результати, отримані в групі чоловіків, значно перевищують аналогічні результати, отримані в групі жінок (84,3 і 67,5 відповідно). Чоловіки частіше відстоюють власні інтереси за допомогою фізичної сили, що можна пояснити кращим фізичним розвитком.

Вербальна агресія, тобто здатність відстоювати власні інтереси за допомогою слів (погрози, залякування, ненормативна лексика, участь у вербальних конфліктах тощо), теж більше притаманна чоловікам (72,0), ніж жінкам (56,6).

Схожі результати отримано й за шкалою «Непряма агресія». Останню можна розглядати як опосередковану агресивність щодо інших осіб (наприклад, злі жарти), а також як агресію, що не має чіткого спрямування (наприклад, спалахи гніву, що виникають самі собою). У чоловіків цей вид агресії також домінує.

Отримані результати дослідження надали можливість порахувати індекс агресивності (ІА). Для розрахунку індексу агресивності ми використали формулу:

$$IA = \Phi A + BA + HA,$$

де ІА – індекс агресивності;

ΦА – рівень фізичної агресії;

ВА – рівень вербальної агресії;

НА – рівень непрямой агресії.

Нормою індексу агресивності (ІА) вважають 21 ± 4 (від 17 до 25).

Отже, виокремлено три рівні ІА:

I. Низький – до 16 балів включно.

II. Середній – від 17 до 25 балів.

III. Високий – 26 балів і більше.

Таблиця 4

Рівень агресивності в поліцейських із ніотиновою адикцією¹

Шкали	Загальна вибірка	Чоловіки	Жінки
Фізична агресія	76,7	84,3	67,5
Вербальна агресія	64,7	72,0	56,6
Непряма агресія	78,8	88,8	66,7
Негативізм	67,9	78,9	54,7
Роздратування	62,2	70,0	52,8
Підозрілість	92,3	95,3	88,7
Образа	87,5	90,3	84,1
Почуття провини	67,0	64,2	70,4

¹ Результати представлено у вигляді середньогрупового значення.

Під час аналізу отриманих даних встановлено, що в середньому в групі поліцейських із нікотиною адикцією індекс агресивності знаходиться в межах зазначеної норми й становить 21,2 бала. Водночас 18,2 % із загальної кількості досліджуваних характеризуються низьким рівнем індексу агресивності, 12,1 % – високим (високий індекс агресивності мають виключно чоловіки). Решта респондентів (69,7 %) мають індекс агресивності в межах заявленої норми. Хоча ще 12,1 % мають індекс агресивності на рівні верхньої межі норми, тобто 25 балів.

Негативізм характеризують як опозиційну форму поведінки, незгоду з поведінкою та вказівками інших, зокрема осіб, які обіймають вище соціальне становище (керівництво, батьки, друзі). Негативізм також характеризується прагненням зробити все навперекір, не так, як говорять інші. У межах нашої вибірки негативізм більше притаманний чоловікам (78,9), ніж жінкам (54,7).

Шкала роздратування – це яскраві емоційні вияви, що характеризуються різкістю та грубістю. Порівнявши з іншими шкалами, доходимо висновку, що результати за шкалою роздратування є найменш вираженими для респондентів у межах нашої вибірки (62,2 бала). Особливо низькі показники за цією шкалою прослідковуються в жінок з адиктивною поведінкою (52,8 бала).

Шкала підозрілості свідчить про недовіру до інших людей, тверде переконання в тому, що вони прагнуть зашкодити. Середньогрупове значення за цією шкалою є найвищим серед результатів, отриманих за іншими шкалами, – 92,3 бала. І хоча в жінок таке значення нижче, ніж у групі чоловіків (88,7 та 95,3 відповідно), воно все одно залишається доволі високим.

Яскраво вираженими є також результати за шкалою образи (87,5 бала). Автори методики характеризують образу як почуття ненависті до світу й гніву, що породжені власними реальними

або уявними стражданнями. Ми ж розглядаємо образу як свідчення вразливості, спричинене негативним ставленням або ігноруванням особистості з боку інших людей.

Результати, одержані за шкалами підозріливості й образи, надали можливість обчислити індекс ворожості (ІВ) в респондентів з адиктивною поведінкою. Під час розрахунку індексу ворожості ми використали формулу:

$$IB = П + О,$$

де ІВ – індекс ворожості;

П – результати за шкалою підозріливості;

О – результати, отримані за шкалою образи.

Нормою індексу ворожості (ІВ) слід вважати $6,5(7) \pm 3$ (тобто від 3,5(4) до 9,5(10) балів).

У середньому по групі ІВ перевищує норму й становить 15,1 бала.

Зазначимо, що індекс ворожості перевищує встановлену норму в усіх без винятку досліджуваних, причому в групі чоловіків ІВ вищий, ніж у групі жінок.

Шкала почуття провини (аутоагресії) засвідчує наявність докорів сумління в досліджуваних, а також заниженої самооцінки під час збереження позитивної або вияву негативної оцінки інших. Останнє можна відобразити словесними формулами: «я поганий – усі хороші» або «я поганий – усі погані». Порівняно з іншими шкалами, почуття провини в досліджуваних не має яскравого вираження (67,0), водночас жінки переважно відчують докори сумління та схильні до виявів аутоагресії, ніж чоловіки (70,4 та 64,2 бала відповідно).

Для встановлення взаємозв'язку між особливостями агресивності особистості та її гендерними особливостями ми використали метод кореляційного аналізу (див. рис. 1).

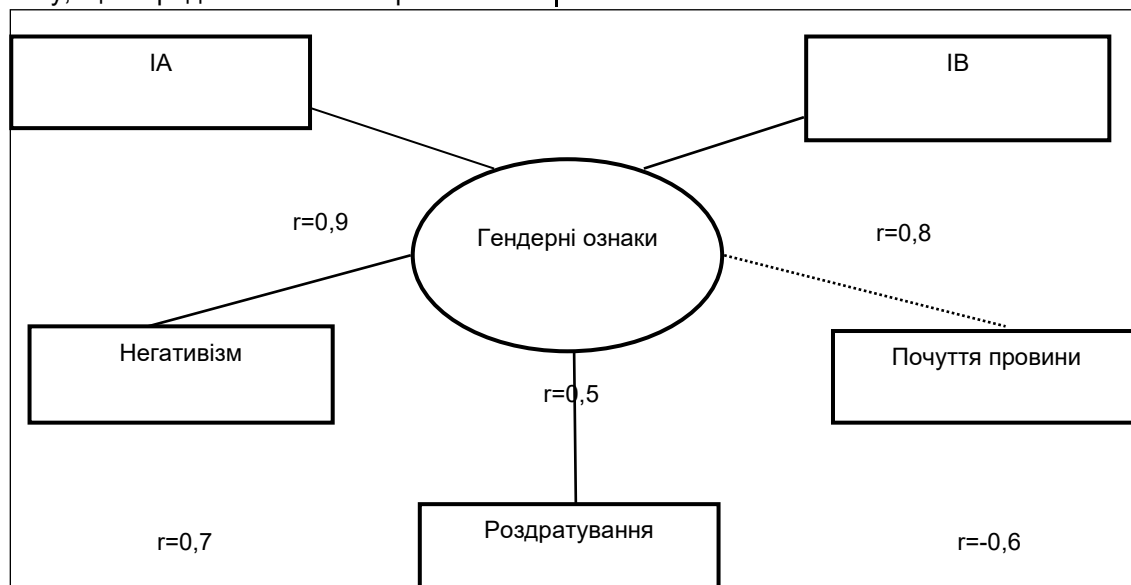

Рис. 1. Кореляційна плеяда, що відображає зв'язок між особливостями агресивності чоловіків-поліцейських і жінок-поліціанток із нікотиною залежністю та гендерними особливостями

За даними рис. 1, ми спостерігаємо прямий кореляційний зв'язок між гендерними ознаками, рівнем агресивності, індексами ворожості та негативізмом. Це означає, що незалежно від статевої приналежності маскулінні особи з ніотиновою залежністю виявляють більше ознак агресивності, порівняно з фемінними. Також є середні показники кореляції між роздратуванням і гендерними особливостями. Кореляція між почуттям провини та гендерними особливостями має зворотний характер, і це означає, що почуття провини більше притаманне фемінним особам.

Наступний етап діагностики був спрямований на визначення гендерних особливостей психологічного захисту в поліцейських із ніотиновою залежністю. Було враховано механізми психологічного захисту:

- 1) витіснення;
- 2) регресія;
- 3) заміщення;
- 4) заперечення;
- 5) проєкція;
- 6) компенсація;
- 7) гіперкомпенсація;
- 8) раціоналізація.

У табл. 5 ми представили кількісні результати дослідження.

Відповідно до табл. 5, у респондентів нашої вибірки найбільше виражені такі механізми психологічного захисту, як заперечення, проєкція, компенсація та раціоналізація.

Розглянемо результати діагностики детальніше.

Витіснення – це захист свідомості людини від стресових, травматичних, конфліктних подій, що виявляється в забуванні подій або їх деталей. Витіснення як механізм психологічного захисту використовує більше ніж 50 % досліджуваних із ніотиновою залежністю.

Регресія – це психологічний механізм, що повертає особистість до попередніх етапів розвитку. Особистість підсвідомо намагається

звільнитися від відповідальності. Так само, як і витіснення, регресія притаманна половині досліджуваних.

Заміщення – це механізм психологічного захисту, що виявляється в перенесенні агресії на об'єкти, що не несуть загрози. У межах нашої вибірки заміщення як психологічний захист притаманне 59,1 % респондентів.

Заперечення виявляється в ігноруванні проблеми, коли клієнт не вірить, що проблема насправді реальна. Понад 68 % осіб із ніотиновою залежністю виявляють заперечення як психологічний захист.

Проєкція – це вивільнення власних почуттів, думок, бажань, переживань, приписування цих рис іншим людям. За аналогією із запереченням, проєкція є одним з найпоширеніших механізмів психологічного захисту й трапляється в понад 68 % досліджуваних нашої вибірки.

Компенсацію визначають як досягнення альтернативних успіхів в іншій сфері діяльності, вона є одним із трьох найпоширеніших механізмів захисту в межах нашої вибірки.

Гіперкомпенсація – крайній вияв компенсації. Гіперкомпенсація дає змогу особистості досягнути значних успіхів у певній сфері діяльності.

Раціоналізація – це намагання знайти пояснення всьому, що відбувається з особистістю. Раціоналізація притаманна 62,7 % осіб з ніотиновою залежністю.

У чоловіків з ніотиновою залежністю, порівняно із жінками, частіше виявляються такі механізми, як раціоналізація, компенсація, проєкція; у жінок частіше виявляються витіснення, регресія, заміщення та заперечення.

Окремо ми порахували загальну опірність. Коефіцієнт загальної опірності в середньому в групі становить 60,8 %. Загальна опірність жінок незначно перевищує загальну опірність чоловіків із ніотиновою залежністю.

Таблиця 5

Особливості психологічного захисту поліцейських із ніотиновою залежністю¹

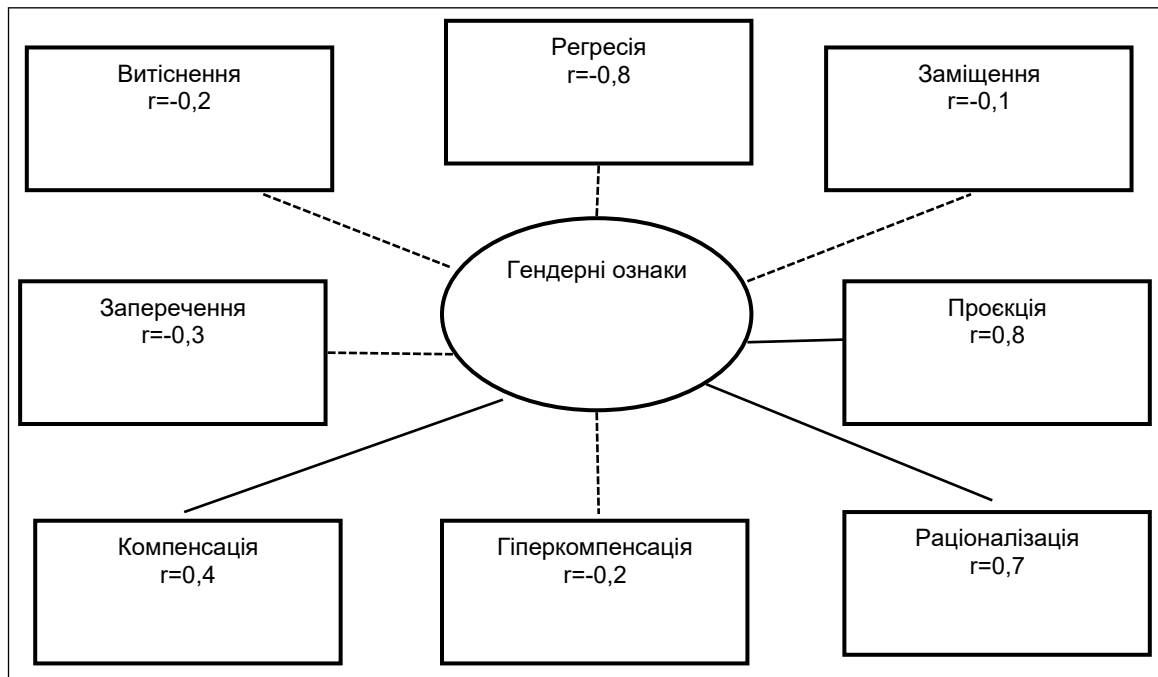
Вибірка	Витіснення	Регресія	Заміщення	Заперечення	Проєкція	Компенсація	Гіперкомпенсація	Раціоналізація
Загальна	52,1	54,0	59,1	68,3	68,5	68,2	53,6	62,7
Жінки	57,3	66,3	67,3	74,5	61,7	62,0	59,3	55,6
Чоловіки	47,8	43,8	52,2	63,1	74,1	73,3	48,9	68,6

¹ Під час підрахунку результатів бали було переведено в проценти, а потім обчислено середнє значення за вибірками.

На рис. 2 ми графічно зобразили кореляційні зв'язки між гендерними особливостями й особливостями психологічного захисту в поліцейських із ніотиновою залежністю.

Відповідно до рис. 2, наявний виражений зворотний зв'язок між гендерними особливостями й таким психологічним механізмом, як регресія, що є свідченням того, що фемінні особи більше

схильні до використання регресії в травматичних або стресових ситуаціях. Також наявний виражений прямий кореляційний зв'язок між гендерними особливостями й таким механізмом, як проєкція, що є свідченням домінування проєкції в маскулітних осіб. Це стосується й механізму раціоналізації.

Рис. 2. Кореляційна плеяда, що відображає зв'язки між гендерними особливостями та механізмами психологічного захисту в поліцейських із ніотиновою залежністю

Помірний рівень зворотної кореляції прослідковуємо між запереченням і гендерними ознаками, тобто заперечення частіше виявляється у фемінних осіб; маскулітним особам більше притаманна компенсація.

Висновки

За результатами проведеного дослідження сформульовано такі висновки: маскулітність виявлено в 63,6 % від загальної кількості досліджуваних, решта характеризуються фемінністю – 36,4 %. Маскулітність виявляють не лише чоловіки, а й жінки, тобто біологічна стать і гендерні ознаки не завжди збігаються.

Кореляційних зв'язків між гендерними ознаками та гендерними стереотипами в поліцейських із ніотиновою залежністю не виявлено.

Індекс агресивності знаходиться в межах зазначеної норми й становить 21,2 бала. Водночас 18,2 % від загального числа досліджуваних характеризуються низьким рівнем індексу агресивності, 12,1 % – високим (високий індекс агресивності мають виключно чоловіки).

У середньому по групі індекс ворожості перевищує встановлену норму й знаходиться в межах 15,1 бала.

Жінки-поліціантки з ніотиновою залежністю частіше відчувають докори сумління та більше схильні до виявів аутоагресії, ніж чоловіки (70,4 та 64,2 бала відповідно).

Оскільки респонденти в межах нашої вибірки характеризуються помітним вираженням індексу агресивності й надмірним вираженням індексу ворожості, можна дійти висновку щодо схильності поліцейських із ніотиновою залежністю до конфліктної поведінки.

Прямий кореляційний зв'язок між гендерними ознаками, рівнем агресивності, індексом ворожості й негативізмом є свідченням того, що незалежно від статевої приналежності маскулітні особи виявляють більше ознак агресивності, порівняно з фемінними. Також спостерігаємо середні показники кореляції між роздратуванням і гендерними особливостями. Кореляція між почуттям провини й гендерними особливостями має зворотний характер, тобто почуття провини більше притаманне фемінним особам.

Наявний виражений зворотний зв'язок між гендерними особливостями й таким психологічним механізмом, як регресія, що є свідченням того, що фемінні особи з ніотиновою залежністю більше схильні до використання регресії в травматичних або стресових ситуаціях. Також наявний виражений прямий кореляційний зв'язок між гендерними особливостями й таким механізмом, як проєкція, що є свідченням домінування проєкції в маскулінних осіб. Це стосується й механізму раціоналізації.

Заперечення частіше виявляється у фемінних поліцейських із ніотиновою адикцією,

маскулінним поліцейським більше притаманна компенсація.

Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо в проведенні порівняльного дослідження гендерних психологічних особливостей поліцейських із ніотиновою залежністю і таких, що ведуть здоровий спосіб життя. Це допоможе виявити наявність певного гендерно-психологічного профілю схильності до ніотинової залежності. Крім того, доцільними є розроблення та апробація програм профілактики залежності та психологічної підтримки працівників поліції.

References

- [1] Bedzai, A.O., & Shcherbyna, O.M. (2019). Women smokers: trends, consequences, and motivations for quitting. *Bulletin of the Lviv State University of Life Safety*, 19, 61-67. DOI: 10.32447/20784643.19.2019.06
- [2] Brown, C.S., & Stone, E.A. (2016). Gender Stereotypes and Discrimination: How Sexism Impacts Development. *Advances in Child Development and Behavior*, 50, 105-133. DOI: 10.1016/bs.acdb.2015.11.001
- [3] Davies, G.E., & Soundy, T.J. (2009). The genetics of smoking and nicotine addiction. *S D Med, Spec No*, 43-49.
- [4] Duncan, A., Heyer, M.P., Ishikawa, M., Caligiuri, S.P.B., Liu, X.A., Chen, Z., Micioni Di Bonaventura, M.V., Elayouby, K.S., Ables, J.L., Howe, W.M., Bali, P., Fillinger, C., Williams, M., O'Connor, R.M., Wang, Z., Lu, Q., Kamenecka, T.M., Ma'ayan, A., O'Neill, H.C., Ibanez-Tallon, I., Geurts, A.M., Kenny, P.J. (2019). Habenular TCF7L2 links nicotine addiction to diabetes. *Nature*, 574(7778), 372-377. DOI: 10.1038/s41586-019-1653-x
- [5] Hampel, R., & Selg, H. (2020). *Freiburger Persönlichkeitsinventar* (9th ed.). Hogrefe.
- [6] Hines, M. (2020). Neuroscience and Sex/Gender: Looking Back and Forward. *Journal of Neuroscience*, 40(1), 37-43. DOI: 10.1523/JNEUROSCI.0750-19.2019
- [7] Hiscock, R., Bauld, L., Amos, A., Fidler, J.A., & Munafò, M. (2012). Socioeconomic status and smoking: a review. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1248(1), 107-123. DOI: 10.1111/j.1749-6632.2011.06202.x
- [8] Hrynchuk, O.I., & Khanetska, T.I. (2024). The influence of gender stereotypes on youth career development. *Spirituality of the individual: methodology, theory and practice*, 1(108), 41-51. DOI: 10.33216/2220-6310/2024-108-1-41-51
- [9] Hrytsai, I.O. (2024). Integration of gender equality into the system of social standards: legal challenges. *Scientific Bulletin of the Dnipro State University of Internal Affairs*, 3, 15-22. DOI: 10.32782/2078-3566-2024-3-02
- [10] Hyde, J.S. (2014). Gender similarities and differences. *Annual Review of Psychology*, 65, 373-398. DOI: 10.1146/annurev-psych-010213-115057
- [11] International classification of diseases for mortality and morbidity statistics (2019). (11th Revision). World Health Organization.
- [12] Klocho, A.M., Borysova, L.V., Pomaza-Ponomarenko, A.L., Udianskyi, M.M., & Kravchenko, Y.O. (2021). On the issue of gender equality in the security and defense sector. *Bulletin of the National University of Civil Defense of Ukraine. Series "Public Administration"*, 2(15), 106-116. DOI: 10.52363/2414-5866-2021-2-13
- [13] Kuravska, N. (2018). Gender stereotypes as a source of gender discrimination and sexism. *Collection of scientific papers: psychology*, 22, 55-62. DOI: 10.15330/psp.22.55-62
- [14] Levchenko, L.Yu. (2018). Transformation of masculinity, femininity, and gender roles in the educational space. *Bulletin of Mariupol State University*, 16, 19-25.
- [15] Meyer-Bahlburg, H.F. (2013). Sex steroids and variants of gender identity. *Endocrinology and Metabolism Clinics of North America*, 42(3), 435-452. DOI: 10.1016/j.ecl.2013.05.011
- [16] Mineur, Y.S., & Picciotto, M.R. (2008). Genetics of nicotinic acetylcholine receptors: Relevance to nicotine addiction. *Biochemical Pharmacology*, 75(1), 323-333. DOI: 10.1016/j.bcp.2007.06.010

- [17] Nalyvaiko, L., & Martseniuk, L. (2022). Women's rights and gender equality in Ukraine: problems of theory and practice. *Private and public law*, 1, 61-66. DOI: 10.32845/2663-5666.2022.1.11
- [18] Patterson, J.G., Macisco, J.M., Glasser, A.M., Wermert, A., & Nemeth, J.M. (2022). Psychosocial factors influencing smoking relapse among youth experiencing homelessness: A qualitative study. *PloS One*, 17(7). DOI: 10.1371/journal.pone.0270665
- [19] Pomahaibo, V.M., Berezan, O.I., & Petrushov, A.V. (2024). Genetics of nicotine addiction. *Psychology and personality*, 1, 225-238. DOI: 10.33989/2226-4078.2024.1.298787
- [20] Santoniccolo, F., Trombetta, T., Paradiso, M.N., & Rollè, L. (2023). Gender and Media Representations: A Review of the Literature on Gender Stereotypes, Objectification and Sexualization. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(10). DOI: 10.3390/ijerph20105770
- [21] Savela, Ye.A., & Yaroshenko, A.S. (2019). Issues of gender policy in the national police of Ukraine: theoretical and legal aspects. *Precarpathian Legal Bulletin*, 3(28), 181-185. DOI: 10.32837/pyuv.v1i3(28).345
- [22] Shatrava, S., & Zinchenko, D. (2023). Formation of gender equality in higher education institutions with specific conditions of study. *Gender policy in martial law: legal dimension: collection of abstracts of the International Scientific and Practical Conference*. (pp. 211-215). Odesa: Yurydyka.
- [23] Shvalb, A.Yu. (2019). Peculiarities of gender stereotypes of modern youth of Ukraine. *Current problems of psychology*, 7(48), 211-221.
- [24] Skrypchenko, I.T. (2025). Masculinity, femininity, and their connection with some indicators of aggression in female law enforcement students. *Scientific Journal of the Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University*, 3K(188), 371-375. DOI: 10.31392/udu-nc.series15.2025.03k(188).90
- [25] Stepaniuk, O., & Melnychenko, O. (2020). *Methodological guide for specialists implementing the standard program for offenders*. Kyiv.
- [26] Thorndike, A.N., & Rigotti, N.A. (2009). A tragic triad: coronary artery disease, nicotine addiction, and depression. *Current Opinion in Cardiology*, 24(5), 447-453. DOI: 10.1097/HCO.0b013e32832ed645
- [27] Torggrimson, B.N., & Minson, C.T. (2005). Sex and gender: what is the difference? *Journal of Applied Physiology*, 99(3), 785-787. DOI: 10.1152/jappphysiol.00376.2005
- [28] Velaskes-Montiell, S. (2019). Masculinity as a factor of psychological well-being of the individual: a cross-cultural study. *Scientific Bulletin of Kherson State University*, 3, 13-21. DOI: 10.32999/ksu2312-3206/2019-3-2

Список використаних джерел

- [1] Бедзай А. О., Щербина О. М. Жінки-курці: тенденції, наслідки та мотивації відмови від куріння. *Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*. 2019. № 19. С. 61–67. DOI: 10.32447/20784643.19.2019.06
- [2] Brown C. S., Stone E. A. Gender Stereotypes and Discrimination: How Sexism Impacts Development. *Advances in Child Development and Behavior*. 2016. No. 50. P. 105–133. DOI: 10.1016/bs.acdb.2015.11.001
- [3] Davies G. E., Soundy T. J. The genetics of smoking and nicotine addiction. *S D Med*. 2009. Spec No. P. 43–49.
- [4] Duncan A., Heyer M. P., Ishikawa M., Caligiuri S. P. B., Liu X. A., Chen Z., Micioni Di Bonaventura M. V., Elayouby K. S., Ables J. L., Howe W. M., Bali P., Fillinger C., Williams M., O'Connor R. M., Wang Z., Lu Q., Kamenecka T. M., Ma'ayan A., O'Neill H. C., Ibanez-Tallon I., Geurts A. M., Kenny P. J. Habenular TCF7L2 links nicotine addiction to diabetes. *Nature*. 2019. Vol. 574. Issue 7778. P. 372–377. DOI: 10.1038/s41586-019-1653-x
- [5] Hampel R., Selg H. *Freiburger Persönlichkeitsinventar* (9. Aufl.). Hogrefe, 2020.
- [6] Hines M. Neuroscience and Sex/Gender: Looking Back and Forward. *J Neurosci*. 2020. No. 40 (1). P. 37–43. DOI: 10.1523/JNEUROSCI.0750-19.2019
- [7] Hiscock R., Bauld L., Amos A., Fidler J. A., Munafò M. Socioeconomic status and smoking: a review. *Ann N Y Acad Sci*. 2012. No. 1248. P. 107–123. DOI: 10.1111/j.1749-6632.2011.06202.x
- [8] Гринчук О. І., Ханецька Т. І. Вплив гендерних стереотипів на кар'єрний розвиток молоді. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2024. № 1 (108). С. 41–51. DOI: 10.33216/2220-6310/2024-108-1-41-51
- [9] Грицай І. О. Інтеграція гендерної рівності в систему соціальних стандартів: правові виклики. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024 № 3. С. 15–22. DOI: 10.32782/2078-3566-2024-3-02

- [10] Hyde J. S. Gender similarities and differences. *Annu Rev Psychol.* 2014. No. 65. P. 373–398. DOI: 10.1146/annurev-psych-010213-115057
  - [11] International classification of diseases for mortality and morbidity statistics (11th ed.). World Health Organization, 2019.
  - [12] Ключко А. М., Борисова Л. В., Помаза-Пономаренко А. Л., Удяньський М. М., Кравченко Є. О. Щодо питання гендерної рівності сектору безпеки та оборони. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія «Державне управління»*. 2021. № 2 (15). С. 106–116. DOI: 10.52363/2414-5866-2021-2-13
  - [13] Куравська Н. Гендерні стереотипи як джерело гендерної дискримінації та сексизму. *Збірник наукових праць: психологія*. 2018. № 22. С. 55–62. DOI: 10.15330/psp.22.55-62
  - [14] Левченко Л. Ю. Трансформація маскулінності, фемінності та гендерних ролей в освітньо-виховному просторі. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2018. № 16. С. 19–25.
  - [15] Meyer-Bahlburg H. F. Sex steroids and variants of gender identity. *Endocrinol Metab Clin North Am.* 2013. No. 42 (3). P. 435–452. DOI: 10.1016/j.ecl.2013.05.011
  - [16] Mineur Y. S., Picciotto M. R. Genetics of nicotinic acetylcholine receptors: Relevance to nicotine addiction. *Biochem Pharmacol.* 2008. No. 75 (1). P. 323–333. DOI: 10.1016/j.bcp.2007.06.010
  - [17] Наливайко Л., Марценюк Л. Права жінок та гендерна рівність в Україні: проблеми теорії та практики. *Приватне та публічне право*. 2022. № 1. С. 61–66. DOI: 10.32845/2663-5666.2022.1.11
  - [18] Patterson J. G., Macisco J. M., Glasser A. M., Wermert A., Nemeth J. M. Psychosocial factors influencing smoking relapse among youth experiencing homelessness: A qualitative study. *PLoS One*. 2022. No. 17 (7). DOI: 10.1371/journal.pone.0270665
  - [19] Помагайбо В. М., Березан О. І., Петрушов А. В. Генетика ніотинової залежності. *Психологія і особистість*. 2024. № 1 (25). С. 225–238. DOI: 10.33989/2226-4078.2024.1.298787
  - [20] Santoniccolo F., Trombetta T., Paradiso M. N., Rollè L. Gender and Media Representations: A Review of the Literature on Gender Stereotypes, Objectification and Sexualization. *Int J Environ Res Public Health*. 2023. No. 20 (10). DOI: 10.3390/ijerph20105770
  - [21] Савела Є. А., Ярошенко А. С. Питання гендерної політики у національній поліції України: теоретико-правовий аспект. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 3 (28). С. 181–185. DOI: 10.32837/ryuv.v1i3(28).345
  - [22] Шатрава С., Зінченко Д. Формування гендерної рівності в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. *Гендерна політика в умовах воєнного стану: правовий вимір* : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15 черв. 2023 р.). Одеса : Юридика, 2023. С. 211–215.
  - [23] Швалб А. Ю. Особливості гендерних стереотипів сучасної молоді України. *Актуальні проблеми психології*. 2019. № 48. С. 211–221.
  - [24] Скрипченко І. Т. Маскуліність, фемінність та їх зв'язок з деякими показниками агресії у студенток-правоохоронців. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*. 2025. № 3 К (188). С. 371–375. DOI: 10.31392/udu-nc.series15.2025.03k(188).90
  - [25] Методичний посібник для фахівців, які впроваджують Типову програму для кривдників / автор.-упоряд.: О. Степанюк, О. Мельниченко. Київ, 2020. 316 с.
  - [26] Thorndike A. N., Rigotti N. A. A tragic triad: coronary artery disease, nicotine addiction, and depression. *Curr Opin Cardiol.* 2009. No. 24 (5). P. 447–453. DOI: 10.1097/HCO.0b013e32832ed645
  - [27] Torggrimson B. N., Minson C. T. Sex and gender: what is the difference? *J Appl Physiol.* 2005. No. 99 (3). P. 785–787. DOI: 10.1152/jappphysiol.00376.2005
  - [28] Веласкес-Монтіель С. Маскуліність як чинник психологічного благополуччя особистості: крос-культурне дослідження. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2019. № 3. С. 13–21. DOI: 10.32999/ksu2312-3206/2019-3-2
-

KAZMIRENKO Liudmyla

PhD in Psychology, Professor, Professor of the Psychology Department of the Educational and Scientific Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5830-307X>;

VLASENKO Sofiia

PhD in Psychology, Associate Professor, Senior Researcher of the Research Laboratory on the Problems of Law Enforcement Management and its Psychological Support of the Educational and Scientific Institute of Postgraduate Education of the National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3645-9599>;

MARTENKO Oleksandr

PhD in Law, Associate Professor, Professor of the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0128-8387>

Gender Psychological Characteristics of Police Officers with Nicotine Addiction

Abstract. The study focuses on the analysis of gender-related psychological characteristics of police officers with nicotine addiction. Nicotine dependence among law enforcement personnel is a significant medical and psychological issue that affects the efficiency of professional activity and occupational reliability. Special attention is given to the examination of gender differences in the manifestations of police officers with nicotine dependence, determined by variations in stress-coping strategies, motivational attitudes, and psycho-emotional reactions. The purpose of the article is to conduct an empirical study of the gender and psychological characteristics of the National Police of Ukraine officers who are dependent on tobacco smoking. The methodological basis includes the principle of determinism as well as systemic and acmeological approaches. The study examines the distinction between the concepts of "sex" and "gender," the presence of gender stereotypes, the tendency toward aggressiveness, and the characteristics of psychological defense mechanisms. The empirical study (n=99) revealed that 63.3% of respondents exhibit masculine traits, while the rest display feminine ones; gender does not always coincide with biological sex. Female officers with nicotine addiction demonstrate stereotypes more frequently than male officers. Masculine police officers are characterized by higher aggressiveness and hostility, while feminine ones show a stronger sense of guilt. The most typical psychological defense mechanisms include denial, projection, compensation, and rationalization; rationalization and projection prevail among masculine individuals, while regression is more characteristic of feminine ones. Correlational links were established between the level of aggressiveness, defense mechanisms, and gender characteristics of police officers. The obtained results have practical value for developing differentiated psychological support and addiction prevention programs, as well as for improving the system of psychological assistance in the National Police of Ukraine.

Keywords: police officer; biological sex; gender; nicotine addiction; gender stereotype; aggressiveness; psychological defense.

DOI: 10.33270/03253702.9
УДК 159.922.6;316.6

НОВАК Ярослав*

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та соціально-поведінкових наук Відокремленого структурного підрозділу закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”» Білоцерківського інституту економіки та управління
м. Біла Церква, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2877-6746>;

ДОБРЕНЬКА Наталія

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та соціально-поведінкових наук Відокремленого структурного підрозділу закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”» Білоцерківського інституту економіки та управління
м. Біла Церква, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4480-3537>;

ПОНОМАРЕНКО Тетяна

доктор філософії в галузі психології, завідувач кафедри права та соціально-поведінкових наук Відокремленого структурного підрозділу закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”» Білоцерківського інституту економіки та управління
м. Біла Церква, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0949-1611>

Психолого-правові чинники злочинної поведінки серед неповнолітніх

Анотація. Висвітлено психолого-правові чинники, що впливають на формування злочинності серед неповнолітніх. Актуальність теми зумовлено підвищенням рівня девіантної поведінки підлітків і поширенням злочинності серед неповнолітніх у сучасному суспільстві, що потребує ефективних заходів профілактики й корекції. Визначено, що девіантна поведінка неповнолітніх формується під впливом комплексу взаємопов'язаних чинників: біологічних, соціальних, педагогічних, соціально-психологічних, індивідуально-психологічних і правових. Увагу зосереджено на ролі сімейного виховання, темпераменті, соціальному середовищі й груповому впливові на становлення особистості підлітка. Методологія дослідження ґрунтується на комплексному аналізі психологічних, педагогічних та юридичних підходів, огляді сучасних наукових джерел, порівняльному аналізі результатів практичних досліджень і використанні методів юридичної психології. Визначено, що дисфункційна сім'я, відсутність контролю й емоційної підтримки формують передумови для девіацій, а негативний вплив однолітків, соціальна дезадаптація та несприятливі зовнішні обставини підвищують ризик правопорушень. Результати дослідження засвідчують, що раннє виявлення підлітків групи ризику, застосування індивідуалізованих методів виховання й комплексна профілактика девіантної поведінки значно знижують ймовірність криміналізації їхньої поведінки. Зокрема, за результатами емпіричного дослідження ($n = 126$), 29,3 % підлітків були свідками злочинних дій, 16,7 % мали власний досвід правопорушень, переважно крадіжок, булінгу й обігу наркотиків. Злочинів проти держави не виявлено. Гендерних відмінностей за критерієм Фішера не встановлено (фемп. = 1.029; 0.343). Наукова новизна роботи полягає в поєднанні психолого-правового підходу та врахуванні індивідуально-психологічних особливостей підлітка для оптимізації профілактичних заходів і формування правової свідомості. Практична значущість дослідження полягає в його застосуванні педагогами, психологами, працівниками правоохоронних органів і соціальними службами для розроблення ефективних програм профілактики правопорушень серед неповнолітніх, а також для корекції девіантної поведінки на ранніх етапах її прояву.

Ключові слова: девіантна поведінка; неповнолітні; злочинність; сімейне виховання; соціальне середовище; груповий вплив; профілактика правопорушень.

Історія статті:

Отримано: 14.08.2025
Переглянуто: 15.09.2025
Прийнято: 20.10.2025

Рекомендоване посилання:

Новак Я., Добренька Н., Пономаренко Т. Психолого-правові чинники злочинної поведінки серед неповнолітніх. *Юридична психологія*. 2025. № 2 (37). С. 84–91. DOI: 10.33270/03253702.9

*Відповідальний автор

© Новак Я., Добренька Н., Пономаренко Т., 2025

Вступ

У сучасному суспільстві проблема девіантної поведінки підлітків тісно пов'язана зі зростанням злочинності серед неповнолітніх. Підлітковий вік – це період становлення особистості, упродовж якого формується система моральних цінностей, соціальних орієнтирів і моделей поведінки. Неналежне виховання, брак контролю, підтримки й позитивного соціального оточення часто призводить до того, що підліток обирає асоціальні форми самореалізації, які згодом можуть набути кримінальних проявів.

Матеріали та методи

Проблема девіантної поведінки неповнолітніх привертає увагу як українських, так і закордонних дослідників у різних галузях (психологія, педагогіка, право, соціологія, медицина тощо). Питання психолого-правових чинників формування злочинної та девіантної поведінки серед неповнолітніх вивчали такі науковці. Зокрема, О. Бандурка (2022) розглядає психологію підліткового віку, фактори, що впливають на становлення девіантної поведінки неповнолітніх. Своєю чергою О. Мацюк (2020) окреслює психологію неповнолітніх правопорушників, визначає методи профілактики й корекції девіантної поведінки. Водночас С. Е. van der Put та М. Assink (2025) досліджують зв'язки між сімейними/батьківськими ризиками та ювенальною злочинністю у США й Нідерландах. Учені Е. М. Olsen та співавт. (2025) аналізують, як функціонування сім'ї та батьківський контроль впливають на поведінку підлітків, які вже мають проблеми із законом. Натомість С. Peters (2024) розглядає, як структура сім'ї (повна, неповна тощо) позначається на злочинній поведінці підлітків.

Водночас І. Нестерова, О. Софілканич (2022) досліджують вплив темпераменту на виховання й поведінку дитини, а також психолого-педагогічні методи адаптації. Є також дослідження, у яких висвітлено, як темперамент/особистісні риси (модель HEXACO + Dark Triad) корелюють із ознаками порушень поведінки в підлітків (Muris et al., 2023). У іншому дослідженні представлено дані близнюків і виокремлено три параметри темпераменту (активність, афект-екстраверсія, орієнтація на завдання) у ранньому віці (6–36 місяців), визначено їхню асоціацію з агресивною поведінкою в 7-річному віці (Penichet et al., 2025). Учений J. Justin (2024) вивчає довгострокове злочинне залучення молоді й роль психопатичних рис як чинника ризику. У роботі акцентовано, що особистісні патерни (не лише темпераментні) можуть впливати на появу більш ускладнених форм девіантної поведінки.

Науковою новизною є комплексне поєднання психолого-правового підходу й індивідуально-психологічних особливостей неповнолітніх під час формування системи профілактики

девіантної поведінки та злочинності, що дає змогу не лише запобігати правопорушенням, а й ефективно розвивати правову свідомість, моральні цінності й відповідальність підлітків.

Результати й обговорення

Девіантна поведінка – це система вчинків, які суперечать моральним, правовим або соціальним нормам суспільства. У підлітковому віці така поведінка проявляється як агресія, непокоря, пропуски занять, уживання алкоголю чи наркотиків, дрібні крадіжки, втеча з дому тощо. Ці прояви часто є формою протесту, способом самоствердження або наслідком психологічної травми, сімейних проблем і соціальної дезадаптації. Девіації, які спершу здаються «несерйозними» (брехня, хуліганство, крадіжки дрібних речей), без належного реагування можуть трансформуватися в злочинну поведінку. Отже, девіантність є першим етапом формування кримінальної поведінки.

Найчастіше неповнолітні скоюють крадіжки, грабежі, хуліганські дії, злочини, пов'язані з наркотиками, а також злочини проти особистості, а саме бійки, насильство чи жорстоке поводження.

Зазначимо, що з травня 2024 року по 2025 рік затримано понад 600 осіб за теракти/диверсії, приблизно 25 % із них – неповнолітні (Diversions and terrorist..., 2025). З інших джерел відомо, що 2025 року було зафіксовано 62 випадки диверсій за участю дітей (In 2025 the police..., 2025).

Основними причинами цього є сімейне неблагополуччя (алкоголізм, байдужість, насильство), негативне середовище однолітків, шкільна неуспішність, психологічна нестабільність, відсутність соціального контролю та профілактичної роботи.

Водночас є низка чинників, що впливають на формування злочинної поведінки неповнолітніх. Зокрема, проаналізувавши дослідження (Samsin, & Hachak-Velychko, 2021; Jerf, 2023; Xu, Yu, & Hu, 2023), можна виокремити такі групи:

1. Біологічні чинники – пов'язані з фізіологічними, анатомічними або психічними особливостями організму, які ускладнюють соціальну адаптацію. Вони виникають через спадковість, генетичні особливості (стать, вік, фізична конституція); можуть бути пов'язані з типом нервової системи, внутрішньоутробним розвитком; психічними відхиленнями, акцентуаціями характеру, психопатією. Такі фактори зумовлюють емоційну нестабільність, імпульсивність, агресію або труднощі у встановленні соціальних контактів.

2. Соціальні чинники – вплив суспільного середовища, соціально-економічних і політичних умов життя: кризи в державі, соціальна нерівність, безробіття; вплив мас-медіа, субкультур, моди; расова чи етнічна дискримінація; негативне середовище (злочинні угруповання, девіантні групи однолітків). Неприятливе соціальне

оточення формує в неповнолітнього відчуття несправедливості, соціальної непотрібності, що може провокувати асоціальні дії.

3. Педагогічні чинники – недоліки сімейного чи шкільного виховання, а саме: байдужість педагогів або батьків; неправильні стилі виховання (гіперопіка, авторитарність, уседозволеність); недостатність уваги до індивідуальних і вікових особливостей дитини. Педагогічна занедбаність призводить до несформованості моральних орієнтирів, соціальної дезадаптації (бродяжництво, утеча з дому, ледарство тощо).

4. Соціально-психологічні чинники – проблеми у взаємодії з найближчим соціальним оточенням (сім'єю, друзями, значущими людьми), а саме через несприятливий психологічний клімат у сім'ї; конфлікти між батьками, насильство, алкоголізм; розлучення або смерть батьків; низький соціальний статус сім'ї, матеріальні труднощі. Оскільки сім'я формує базову модель поведінки, її руйнування або дисфункція спричиняє девіантні реакції (агресію, занижену самооцінку, пошук авторитету серед асоціальних осіб).

5. Індивідуально-психологічні чинники – внутрішньоособистісні механізми, що ускладнюють соціалізацію в період деформації ціннісно-мотиваційної сфери (безвідповідальність, низький рівень совісті); або когнітивні відхилення (ригідність мислення, неадекватні настанови); емоційні проблеми (тривога, депресія, відчуття порожнечі); неадекватна самооцінка, слабкий самоконтроль. Підлітки з низькою самооцінкою часто прагнуть компенсувати її через девіантні дії, щоб здобути визнання або відчуття сили.

Отже, девіантна поведінка формується під впливом комплексу взаємопов'язаних чинників: від біологічних до соціально-психологічних. Найвагомими з них, згідно з більшістю досліджень, є сімейне середовище та психологічний стан особистості, оскільки саме вони безпосередньо визначають становлення моральних норм, самооцінки й моделей поведінки.

Окреслимо правові чинники девіантної поведінки неповнолітніх, які полягають у недосконалості чинної правової системи, низькому рівні правосвідомості молоді, а також у недостатній ефективності правового виховання й правозастосування. Вони мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер (Rohatynska, & Chyzhovska, 2023; Raturi, & Rastogi, 2022).

До об'єктивних правових чинників належить недосконалість законодавчої бази, що регулює питання відповідальності неповнолітніх, неефективний механізм реалізації правових норм, недостатній рівень роботи правоохоронних органів і системи ювенальної юстиції. Є нагальна потреба в удосконаленні кримінального, адміністративного й освітнього законодавства, яке б не лише визначало покарання за протиправні дії, а й передбачало можливість реабілітації неповнолітніх правопорушників, їх соціальної адаптації та

повернення до нормального життя. Важливим є створення дієвої системи ювенальної превенції, здатної своєчасно виявляти причини правопорушень і мінімізувати умови, що сприяють їх виникненню.

До суб'єктивних правових чинників належить незнання законів, правова безграмотність, відсутність у підлітків чіткого уявлення про межі дозволеного й забороненого, неповага до правових норм, переконання в безкарності своїх дій. Незнання права часто є наслідком недоліків системи освіти й виховання, за якої школярів не навчають основ правової культури, відповідальності та наслідків протиправних дій. Хоча в Конституції України зазначено, що незнання законів не звільняє від відповідальності, неповнолітні мають низький рівень усвідомлення правових норм і відповідальності за їх порушення.

Окрім того, негативно позначається неефективність діяльності державних органів у сфері профілактики злочинності серед молоді. Недостатня координація між правоохоронними, освітніми, соціальними структурами, низький рівень системного контролю за виконанням превентивних програм, обмежене правове регулювання питань зайнятості та соціальної підтримки неповнолітніх формують сприятливе підґрунтя для девіантної поведінки.

Отже, правові чинники девіантної поведінки неповнолітніх охоплюють сукупність проблем: від недоліків законодавства й неефективності правозастосування до низької правової культури та байдужого ставлення до права. Подолання цих чинників потребує комплексного підходу: реформування ювенальної юстиції, посилення правового виховання в школах, забезпечення належної роботи правоохоронних органів, а також підвищення рівня правосвідомості підлітків і їхніх батьків.

Узагальнюючи викладене, можемо дійти висновку, що девіантна поведінка неповнолітніх формується під впливом комплексу взаємопов'язаних чинників: біологічних, соціальних, педагогічних, соціально-психологічних, індивідуально-психологічних і правових. Кожна з цих груп має свій рівень впливу, однак разом вони створюють сприятливі або, навпаки, деструктивні умови для соціалізації особистості.

Утім, попри різноманіття причин, дослідники акцентують, що основою формування поведінки дитини є сім'я (E van der Put, & Assink, 2025; Olsen et al., 2025). Саме вона визначає цінності, моральні орієнтири, моделі спілкування та ставлення до соціальних норм. У родині дитина вперше засвоює уявлення про добро й зло, справедливість, відповідальність, а також набуває досвіду емоційної взаємодії. Тому, незалежно від дії зовнішніх чинників, саме сімейне середовище відіграє вирішальну роль у запобіганні або виникненні девіантної поведінки.

Сім'я є першою та найважливішою соціальною інституцією, яка формує особистість дитини, її моральні орієнтири, систему цінностей і соціальні навички. Аспекти сімейного виховання визначають фундамент, на якому вибудовується поведінка неповнолітнього в майбутньому. Гармонійна сімейна атмосфера, довіра, любов і підтримка створюють умови для становлення зрілої, врівноваженої та соціально адаптованої особистості. Натомість деструктивні моделі виховання, а саме байдужість, агресія, надмірна жорсткість або відсутність емоційного зв'язку, часто є причиною девіантної поведінки, а надалі – злочинності серед неповнолітніх.

Однією з головних передумов правильного сімейного виховання є емоційна стабільність і взаєморозуміння між членами сім'ї. Там, де панує взаємоповага, відкритість у спілкуванні та взаємна підтримка, дитина почуває себе захищеною, може довіряти світу й іншим людям. У таких умовах формується позитивна самооцінка, адекватне сприйняття реальності та здатність до емпатії. Натомість у родинах, де панують сварки, насильство чи байдужість, діти часто відчують тривогу, емоційну спустошеність і недовіру до оточення. Це призводить до формування агресивності, непокори або, навпаки, до замкнутості й асоціальних проявів поведінки.

Важливим є також приклад дорослих. Поведінка батьків є своєрідним еталоном, який наслідує дитина. Якщо в сім'ї норм моралі та права дотримуються лише на словах, а за її межами демонструють подвійну мораль (наприклад, виправдання брехні, агресії, нечесності), то підліток сприймає це як норму. Саме тому моральний авторитет батьків, їхня послідовність у діях і словах, особиста культура поведінки є найдієвішими засобами виховання. Тип виховання суттєво впливає на становлення характеру й поведінкових реакцій підлітка. Авторитарне виховання, в основі якого – надмірний контроль, жорсткі покарання й неможливість діалогу, формує протест, озлоблення або подвійність у поведінці. Такі діти часто вдаються до прихованої агресії, обману, потайної непокори. Ліберальний тип виховання, за якого батьки уникають відповідальності за формування поведінкових меж, також є небезпечним, оскільки дитина не засвоює принципу причинно-наслідкових зв'язків і не вчиться відповідати за власні вчинки. Гіперопіка призводить до інфантильності, безпорадності й залежності, тоді як емоційне відчуження – до дефіциту любові, самотності, внутрішнього бунту.

Одним із визначальних чинників добору адекватних виховних методів є темперамент дитини (Nesterova, & Sofilkanych, 2022; Muris et al., 2023). Він зумовлює швидкість реакцій, рівень емоційної збудливості, ритм діяльності та спілкування. Ігнорування цих індивідуальних особливостей у процесі виховання часто є

джерелом конфліктів, непорозуміння і, зрештою, девіацій.

Для сангвініків (рухливих, товариських, енергійних дітей) важливо створювати умови для активної самореалізації. Виховні методи повинні ґрунтуватися на заохоченні, довірі й підтримці ініціативи. Їм необхідно давати можливість брати участь у колективних заходах, творчих проєктах, спорті, адже саме соціальна активність допомагає спрямувати енергію в позитивне русло.

Холерики, емоційно імпульсивні та рішучі, часто схильні до конфліктів і агресивних проявів. У цьому випадку важливо застосовувати методи самоконтролю, навчати їх розпізнавати власні емоції та конструктивно їх виражати. Ефективними є вправи на саморегуляцію, заняття спортом, волонтерство, а саме діяльність, яка потребує дисципліни й наполегливості.

Своєю чергою флегматикам притаманна повільність, стриманість і схильність до стабільності. У вихованні таких дітей доцільно спиратися на терпіння, послідовність, чіткий розпорядок і спокійне пояснення вимог. Вони краще сприймають м'яке стимулювання й довготривалу підтримку. Надмірне підганяння чи тиск можуть викликати тривожність або відчуження.

Меланхоліки – чутливі, вразливі, схильні до глибоких переживань. Для них надзвичайно важливо відчувати довіру й емоційну підтримку з боку дорослих. Методи виховання мають формуватися на довірливих стосунках, розумінні, визнанні їхніх почуттів. Суворі критика чи приниження можуть мати руйнівний вплив і призвести до появи комплексів неповноцінності (Nesterova, & Sofilkanych, 2022).

У процесі виховання важливо дотримуватися принципу індивідуального підходу. Кожна дитина має унікальну структуру темпераменту, емоційного сприйняття та реакції на виховні впливи. Методи, які мають позитивний результат у вихованні одного підлітка, можуть бути неефективними або навіть шкідливими для іншого. Тому батьки, педагоги та психологи повинні працювати спільно, спираючись на знання юриспруденції, педагогіки та ювенальної психології.

Згідно з юридичною психологією, сімейне виховання є первинним механізмом соціального контролю, який формує правову свідомість і відповідальність неповнолітнього. У родині дитина засвоює базові моделі правомірної поведінки, ставлення до закону, авторитету, суспільного порядку. Якщо сімейне середовище сприяє розвитку правової культури, то підліток має меншу ймовірність потрапити в конфлікт із законом. І навпаки: в умовах сімейного насильства, зловживання алкоголем, аморального способу життя дорослих тощо виникають передумови криміналізації підлітка.

Окрім цього, в юридичній психології акцентовано на значенні комплексної профілактики, раннього виявлення груп ризику й індивіду-

алізованого підходу до виховання. Методично продумана профілактика девіантної поведінки знижує ризик залучення неповнолітніх до кримінальної діяльності. Формування правової свідомості й навичок саморегуляції забезпечує ефективну соціальну адаптацію. З огляду на це, системне сімейне виховання, повага до темпераменту й застосування відповідних педагогічних і психологічних методів створюють умови для запобігання злочинності серед підлітків. Отже, акцентовано на важливості цілісного підходу, що поєднує сімейні, соціальні та психологічні чинники, для розвитку гармонійної та правосвідомої особистості (Nesterova, & Sofilkanych, 2022).

Зокрема, згідно з опитуванням, проведеним серед підлітків Київської області (м. Біла Церква та район (n = 126)) з метою виявлення рівня поінформованості, особливостей ставлення й досвіду неповнолітніх щодо правопорушень і можливих чинників такої поведінки, було отримано такі результати. Хоча б раз 29,3 % респондентів були свідками злочинних дій (крадіжка, булінг, торгівля наркотичними засобами), учинених неповнолітніми. Своєю чергою мали досвід правопорушень 16,7 % опитаних.

Щодо основних тенденцій у правопорушеннях, то вони стосувалися переважно крадіжок, тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості й розповсюдження наркотиків. Водночас жоден із респондентів не повідомив про порушення, що стосувалися злочинів проти основ національної безпеки чи держави, зокрема у сфері колабораційної діяльності, державної зради або диверсійної діяльності в умовах воєнного стану.

Статистичний аналіз за критерієм кутового перетворення Фішера не виявив гендерних відмінностей. Зокрема, серед осіб, які були свідками правопорушень, частка хлопців і дівчат була статистично однаковою ($F_{\text{емп.}} = 1.029$). Аналогічну тенденцію виявлено й серед осіб, які вчиняли правопорушення, – різниця між частками юнаків і дівчат не досягла рівня статистичної значущості ($F_{\text{емп.}} = 0.343$).

Результати опитування також дали змогу визначити п'ять груп чинників злочинної поведінки неповнолітніх на думку самих підлітків, а саме:

- соціально-економічні чинники (42,9 %): бідність, безробіття батьків, низький рівень життя сім'ї, соціальна нерівність, нестабільність у суспільстві;

- сімейні чинники (27 %): неблагополучна сім'я, насильство в сім'ї, неналежне виховання, байдужість або гіперопіка батьків, відсутність контролю з боку дорослих;

- освітньо-виховні чинники (16,7 %): педагогічна занедбаність, недоліки виховної роботи школи, низька успішність, брак інтересу до навчання, недостатня зайнятість у позашкільній діяльності;

- соціально-психологічні чинники (35 %): негативний вплив однолітків, асоціальні компанії, прагнення до самоствердження через порушення норм, протест проти авторитетів, вплив масової культури (насильство, культ сили, алкоголю, наркотиків);

- індивідуально-психологічні чинники (21,4 %): імпульсивність, підвищена емоційність, схильність до ризику, агресивність, відсутність моральних орієнтирів, низький рівень самоконтролю.

Результати дослідження засвідчують, що проблема злочинної поведінки неповнолітніх є актуальною й багатофакторною. Значна частина респондентів хоча б раз ставала свідками правопорушень серед однолітків, також є й ті, хто особисто брав участь у таких діях. Найпоширенішими видами правопорушень є крадіжки, тілесні ушкодження й розповсюдження наркотичних речовин. Водночас гендерних відмінностей у схильності до правопорушень виявлено не було. Аналіз опитування дав змогу виокремити такі п'ять основних груп чинників, які, на думку підлітків, зумовлюють злочинну поведінку неповнолітніх: соціально-економічні, сімейні, освітньо-виховні, соціально-психологічні й індивідуально-психологічні. Отже, згідно з результатами, формування девіантної поведінки є наслідком сукупного впливу зовнішніх соціальних умов і внутрішніх особистісних характеристик, що створює підґрунтя для подальших висновків і рекомендацій щодо психолого-правової профілактики злочинності серед неповнолітніх.

Висновки

Узагальнюючи результати дослідження, можемо дійти висновку, що психолого-правові чинники злочинної поведінки неповнолітніх мають комплексний і взаємопов'язаний характер. На формування девіацій впливають не лише зовнішні соціально-правові умови, а й внутрішньо-особистісні риси, особливості психічного розвитку та рівень правосвідомості підлітка. До психологічних чинників належить емоційна нестабільність, низький рівень самоконтролю, деформація ціннісно-мотиваційної сфери, несформованість моральних орієнтирів, а також прагнення до самоствердження через асоціальні форми поведінки. Правові чинники своєю чергою пов'язані з недосконалістю правового виховання, нечітким розумінням норм закону, низьким рівнем правової культури в сім'ї та суспільстві, а також з прогалинами в системі профілактики правопорушень серед неповнолітніх. Сукупність цих чинників зумовлює підвищений ризик девіантної та злочинної поведінки, унаслідок чого виникає необхідність комплексного підходу до профілактики, який би поєднував психологічну підтримку, виховну роботу й правове просвітництво.

Ефективне сімейне виховання – це поєднання любові, вимогливості, особистого прикладу, врахування індивідуальних психологічних особливостей і створення атмосфери довіри. Саме така модель дає змогу попередити девіантну поведінку, сприяє становленню правосвідомості, відповідальності й моральної зрілості. Раціональний підхід до виховання, який ґрунтується на глибокому розумінні темпераменту дитини, не лише забезпечує її гармонійний розвиток, а й відіграє важливу роль у профілактиці злочинності серед неповнолітніх, що є одним із ключових завдань сучасного суспільства.

Значний вплив мають і зовнішні обставини: матеріальне становище сім'ї, рівень життя, умови проживання, соціальний статус батьків, а також рівень злочинності в мікросоціумі. Підлітки, яких виховують у середовищі, де порушення норм вважається прийнятним або звичним, часто переймають ці моделі як норму. Так само впливає й коло спілкування: підліток, який потрапляє в групу з асоціальною спрямованістю, поступово засвоює її поведінкові шаблони й моральні орієнтири.

Юридична психологія визначає, що поведінка неповнолітнього формується під впливом не лише

біологічних і соціальних факторів, а й через систему правових і психологічних відносин. Її методи спрямовано на попередження девіацій і корекцію вже наявних відхилень. До них належать психодіагностика, психологічне консультування, когнітивно-поведінкові методи впливу, соціально-психологічні тренінги, робота з агресією, навчання саморегуляції, а також сімейна психотерапія. Важливими інструментами також є програми відновного правосуддя, ресоціалізаційні тренінги, індивідуальна робота психолога із засудженими неповнолітніми.

Запобігання злочинності серед підлітків передбачає усунення причин девіантності. Основними напрямками профілактичної роботи є створення позитивного мікроклімату в сім'ї, залучення підлітків до суспільно корисної діяльності, розвиток системи психологічної та педагогічної підтримки, проведення правового виховання в школах, а також співпраця школи, поліції, служби в справах дітей і громади. Важливо забезпечити раннє виявлення дітей групи ризику, створити умови для їхньої соціальної підтримки, самореалізації та відновлення довіри до суспільства.

References

- [1] Bandurka, O. (2022). Psychological features of adolescent deviant behavior. *Psychological support of the individual in the conditions of modern challenges of the postmodern society: theoretical foundations and applied aspects* (pp. 210-214). Kramatorsk: Printing House.
- [2] Diversions and terrorist acts: More than 600 people detained, about 25% of them are minors. (2025). Site "UNN". Retrieved from <https://unn.ua/news/dyversii-ta-terakty-zatrymano-ponad-600-osib-z-nykh-blyzko-25percent-tse-nepovnolitni>
- [3] E van der Put, C., & Assink, M. (2025). Interrelatedness of family and parenting risk factors for juvenile delinquency: A network study in US and Dutch juveniles. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 69(8), 941-962. DOI: 10.1177/0306624X241240697
- [4] In 2025, the police recorded 62 cases of diversions involving children. (2025). Site "Detector.media". Retrieved from <https://ms.detector.media/withoutsection/post/38165/2025-07-05-u-2025-rotsi-politsiya-zafiksuvala-62-fakty-dyversiy-za-uchastyu-ditey>
- [5] Jerf, Y. (2023). A multi-system approach to investigate different forms of delinquency in female adolescents at risk: Family, school, and peers. *Behavioral Sciences*, 13(12). DOI: 10.3390/bs13120960
- [6] Justin, J.J. (2024). Youth gang involvement and long-term offending: An examination into the role of psychopathic traits. *Youth*, 4(3), 1038-1057. DOI: 10.3390/youth4030065
- [7] Matsiuk, O.L. (2020). Psychology of juvenile offenders. *Socio-psychological problems of society: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (pp. 229-233). Kyiv: V.I. Vernadsky Taurida National University.
- [8] Muris, P., Bakker, I., Peulen, M., Mulekom, S., & Meesters, C. (2023). The good, the bad, and the ugly: A comprehensive study of temperament and personality traits as correlates of self-reported disruptive behavior problems in male and female adolescents. *Frontiers in Child and Adolescent Psychiatry*, 2. DOI: 10.3389/frcha.2023.1173272
- [9] Nesterova, I.A., & Sofilkanych, O.V. (2022). Temperament as a biological determinant of criminal behavior. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law "Series"*, 68, 362-367. DOI: 10.24144/2307-3322.2021.69.61
- [10] Olsen, E.M., Whiteley, L.B., Tolou-Shams, M., Esposito-Smythers, C., & Brown, L.K. (2025). Family factors associated with delinquency outcomes in court-involved youth in mental health treatment. *JAACAP Open*, 3(3), 678-688. DOI: 10.1016/j.jaacop.2024.05.004

- [11] Penichet, E.N., Beam, C.R., Luczak, S.E., & Davis, C.N. (2025). A genetically informed longitudinal study of early-life temperament and childhood aggression. *Development and Psychopathology*, 37(2), 779-801. DOI: 10.1017/S0954579424000634
- [12] Peters, C. (2024). The role of family structure in juvenile delinquency. *International Journal of Humanity and Social Sciences*, 2(3), 41-54. DOI: 10.47941/ijhss.1785
- [13] Raturi, S., & Rastogi, S. (2022). Juvenile delinquency and legal aspects: Indian scenario. *International Journal of Health Sciences*, 6(S1), 12297-12304. DOI: 10.53730/ijhs.v6nS1.8076
- [14] Rohatynska, N., & Chyzhovska, N. (2023). Preventive activity in juvenile delinquency. *Actual Problems of Jurisprudence*, 2, 198-205. DOI: 10.35774/app2022.02.198
- [15] Samsin, I.L., & Hachak-Velychko, L. (2021). Main factors in the formation of deviant behaviour of minors. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, 28, 43-47. Retrieved from <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/385>
- [16] Xu, S., Yu, J., & Hu, Y. (2023). Formation mechanism and prediction model of juvenile delinquency. *Frontiers in Psychology*, 14. DOI: 10.3389/fpsyg.2023.1087368

Список використаних джерел

- [1] Бандурка О. Психологічні особливості прояву девіантної поведінки підлітків. *Психологічний супровід особистості в умовах сучасних викликів постмодерного суспільства: теоретичні засади та прикладні аспекти* : зб. наук. пр. Міжнар. наук.-практ. конф. (Краматорськ, 25 листоп. 2022 р.). Краматорськ : Друк. дім, 2022. С. 210–214.
- [2] Диверсії та теракти: затримано понад 600 осіб, з них близько 25 % – це неповнолітні» УНН : [сайт]. 2025. URL: https://unn.ua/news/dyversii-ta-terakty-zatrymano-ponad-600-osib-z-nykh-blyzko-25percent-tse-nepovnolitni?utm_source=chatgpt.com
- [3] E van der Put C., Assink M. Interrelatedness of family and parenting risk factors for juvenile delinquency: a network study in US and Dutch juveniles. *International journal of offender therapy and comparative criminology*. 2025. No. 69 (8). P. 941–962. DOI: 10.1177/0306624X241240697
- [4] У 2025 році поліція зафіксувала 62 факти диверсій за участю дітей. *Detector.media* : [сайт]. 2025. URL: https://ms.detector.media/withoutsection/post/38165/2025-07-05-u-2025-rotsi-politsiya-zafiksuvala-62-fakty-dyversiy-za-uchastyu-ditey/?utm_source=chatgpt.com
- [5] Jerf Y. A multi-system approach to investigate different forms of delinquency in female adolescents at risk: family, school, and peers. *Behavioral Sciences*. 2023. No. 3 (12). DOI: 10.3390/bs13120960
- [6] Justin J. Youth Gang Involvement and Long-Term Offending: An Examination into the Role of Psychopathic Traits. *Youth*. 2024. No. 4 (3). P. 1038–1057. DOI: 10.3390/youth4030065
- [7] Мацюк О. Л. Психологія неповнолітніх правопорушників. *Соціально-психологічні проблеми суспільства* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 10 квіт. 2020 р.). Київ : ТНУ ім. В. І. Вернадського, 2020. С. 229–233.
- [8] Muris P., Bakker I., Peulen M., Mulekom S., Meesters C. The good, the bad, and the ugly: a comprehensive study of temperament and personality traits as correlates of self-reported disruptive behavior problems in male and female adolescents. *Frontiers in Child and Adolescent Psychiatry*. 2023. No. 2. DOI: 10.3389/frcha.2023.1173272
- [9] Нестерова І. А., Софілканіч О. В. Темперамент як біологічна детермінанта злочинної поведінки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. № 68. С. 362–367. DOI: 10.24144/2307-3322.2021.69.61
- [10] Olsen E. M., Whiteley L. B., Tolou-Shams M., Esposito-Smythers C., Brown L. K. Family Factors Associated With Delinquency Outcomes in Court-Involved Youth in Mental Health Treatment. *JAACAP Open*. 2025. No. 3 (3). P. 678–688. DOI: 10.1016/j.jaacop.2024.05.004
- [11] Penichet, E.N., Beam, C.R., Luczak, S.E., & Davis, D.W. A genetically informed longitudinal study of early-life temperament and childhood aggression. *Development and psychopathology*. 2025. No. 37 (2). P. 779–801. DOI: 10.1017/S0954579424000634
- [12] Peters C. The Role of Family Structure in Juvenile Delinquency. *International Journal of Humanity and Social Sciences*. 2024. No. 2 (3). P. 41–54. DOI: 10.47941/ijhss.1785
- [13] Raturi S., Rastogi S. Juvenile delinquency and legal aspects: Indian scenario. *International Journal of Health Sciences*. 2022. No. 1. P. 12297–12304. DOI: 10.53730/ijhs.v6nS1.8076
- [14] Рогатинська Н., Чижовська Н. Превентивна діяльність злочинності неповнолітніх. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 2. С. 198–205. DOI: 10.35774/app2022.02.198
- [15] Самсін І. Л., Гачак-Величко Л. Основні чинники формування девіантної поведінки неповнолітніх. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*. 2021. № 28. С. 43–47. URL: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/385>
- [16] Xu S., Yu J., Hu Y. Formation mechanism and prediction model of juvenile delinquency. *Frontiers in psychology*. 2023. No. 14. DOI: 10.3389/fpsyg.2023.1087368

NOVAK Yaroslav

PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law and Social-Behavioral Sciences of the Separate Structural Subdivision of the Higher Education Institution "Open International University of Human Development "Ukraine" of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management

Bila Tserkva, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2877-6746>;

DOBRENKA Nataliia

PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law and Social-Behavioral Sciences of the Separate Structural Subdivision of the Higher Education Institution "Open International University of Human Development "Ukraine" of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management

Bila Tserkva, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4480-3537>;

PONOMARENKO Tetiana

Doctor of Philosophy in Psychology, Head of the Department of Law and Social-Behavioral Sciences of the Separate Structural Subdivision of the Higher Education Institution "Open International University of Human Development "Ukraine" of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management

Bila Tserkva, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0949-1611>

Psychological and Legal Factors of Criminal Behavior Among Juveniles

Abstract. The paper examines the psychological and legal factors influencing the formation of juvenile delinquency. The relevance of the topic is determined by the increasing level of deviant behavior among adolescents and the spread of juvenile crime in modern society, which necessitates effective measures for prevention and correction. It has been established that the deviant behavior of minors is shaped under the influence of a complex set of interrelated factors, including biological, social, pedagogical, socio-psychological, individual-psychological, and legal determinants. Special attention is paid to the role of family upbringing, temperament, social environment, and peer influence in shaping adolescent personality. The research methodology is based on a comprehensive analysis of psychological, pedagogical, and legal approaches, including a review of modern scientific sources, comparative analysis of practical research results, and the use of methods of legal psychology. It has been determined that dysfunctional families, lack of control, and emotional neglect create prerequisites for deviant behavior, while negative peer influence, social maladaptation, and adverse external circumstances increase the risk of offenses. The research results show that early identification of at-risk adolescents, the application of individualized upbringing methods, and comprehensive prevention of deviant behavior significantly reduce the likelihood of criminalization. Thus, the results of the empirical research ($n=126$) showed that 29.3 % of adolescents witnessed criminal acts, 16.7 % had their own experience of offenses, mainly theft, bullying and drug trafficking. No crimes against the state were identified. No gender differences were found according to Fisher's exact test ($\chi=1.029$; 0.343). The scientific novelty of the study lies in the integration of psychological and legal approaches with consideration of adolescent temperament to optimize preventive measures and develop legal awareness. The practical significance of the work is its applicability for teachers, psychologists, law enforcement officers, and social services in developing effective programs for preventing juvenile delinquency and correcting deviant behavior at early stages.

Keywords: deviant behavior; juveniles; delinquency; family upbringing; social environment; peer influence; offense prevention.

DOI: 10.33270/03253702.10

УДК 159.923:331.1

КАЛАШНИК Анастасія*

старший викладач кафедри психології навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6681-1295>

Концептуальні підходи до вивчення готовності фахівців до професійної діяльності

Анотація. Статтю присвячено вивченню феномену психологічної готовності до професійної діяльності. Мета статті полягає в аналізуванні й систематизації концептуальних підходів до вивчення психологічної готовності фахівців до професійної діяльності. Методологічні засади обраної теми ґрунтуються на використанні системного, особистісно-діяльнісного, компетентнісного, акмеологічного та ціннісно-смыслового підходів. У межах проведеного дослідження психологічну готовність розглянуто як складний інтегральний психолого-педагогічний феномен, що містить у своєму складі мотиваційно-ціннісний, когнітивно-орієнтаційний, регуляційний, рефлексивно-оцінний компоненти й особистісно-ціннісну підсистему. Проведено аналіз провідних наукових концепцій щодо природи, структури та механізмів формування готовності. Систематизовано й схарактеризовано п'ять ключових методологічних підходів: акмеологічний, що вивчає готовність як передумову досягнення професійної майстерності та самореалізації; особистісно орієнтований, що фокусується на готовності як особистісному утворенні; діяльнісний, що досліджує готовність як невіддільну частину структури діяльності; компетентнісний, що акцентує на зв'язку готовності з кінцевим результатом – формуванням компетентностей; системний, що розглядає готовність як цілісну, ієрархічно організовану систему взаємопов'язаних компонентів. Наукова новизна полягає в аналізі та систематизації множинності концепцій трактування готовності, що сприятиме формуванню єдиних методологічних засад для побудови цілісної моделі професійної готовності. Практичне значення результатів полягає у створенні необхідних передумов для розроблення ефективних технологій навчання, професійного відбору та психологічного супроводу фахівців.

Ключові слова: психологічна готовність; професійна діяльність; акмеологічний підхід; особистісно орієнтований підхід; діяльнісний підхід; компетентнісний підхід; системний підхід.

Історія статті:

Отримано: 31.07.2025

Переглянуто: 29.08.2025

Прийнято: 26.09.2025

Рекомендоване посилання:

Калашник А. Концептуальні підходи до вивчення готовності фахівців до професійної діяльності. *Юридична психологія*. 2025. № 2 (37). С. 92–102. DOI: 10.33270/03253702.10

*Відповідальний автор

Вступ

У сучасних умовах динамічної трансформації ринку праці, що характеризується прискоренням технологічним прогресом, ускладненням виробничих процесів та постійною зміною соціально-економічних пріоритетів, вимоги до професійної компетентності фахівців набувають якісно нового рівня. Від працівників очікують не лише глибоких спеціалізованих знань та сформованих навичок, а й високого рівня адаптивності, креативності й ефективного розв'язання нетипових міждисциплінарних завдань. У зв'язку з викладеним вище актуалізовано необхідність удосконалення психологічної готовності фахівців до професійної діяльності.

Психологічна готовність – це складно-структурований інтегральний феномен, що охоплює когнітивний, мотиваційно-ціннісний, вольовий і операційний компоненти та є передумовою успішної, тривалої та продуктивної професійної реалізації.

Актуальність вивчення концептуальних підходів до готовності фахівців зумовлена низкою ключових чинників, серед яких варто виділити такі:

1. *Розрив між освітою та практикою.* Незважаючи на значні зусилля освітньої системи, роботодавці часто зазначають, що випускники закладів вищої освіти, маючи високу базу теоретичних знань, виявляють недостатню психологічну та функціональну готовність до самостійної професійної діяльності, наслідком чого стає триваліший період адаптації та зниження ефективності на початкових етапах кар'єри.

2. *Множинність концепцій тлумачення поняття готовності у психології та суміжних науках.* Сутність, структуру й критерії готовності трактують по-різному, що ускладнює розроблення єдиних стандартів формування та оцінювання готовності до професійної діяльності у фахівців.

3. *Потреба в оптимізації прогностичної потужності теоретичних знань.* Теоретико-методологічний інструментарій має фіксувати не лише поточний рівень готовності, а й прогнозувати її динаміку, стійкість і потенціал розвитку на всіх етапах професійної кар'єри фахівця, що дасть змогу запобігати професійній дезадаптації у довгостроковій перспективі.

Розроблення наукових засад розв'язання цих питань на основі аналізу та систематизації провідних наукових концепцій щодо природи, структури й механізмів формування готовності дасть змогу створити інтегративну теоретичну основу, що стане необхідною передумовою для розроблення ефективних технологій навчання, професійного відбору і психологічного супроводу фахівців.

Огляд літератури

Теоретичний аналіз літературних джерел за темою засвідчив, що поняття готовності до діяльності у закордонних публікаціях розглядали переважно в контексті готовності до збереження фізичного здоров'я. Розглянуто мотиваційний компонент готовності до фізичної активності (Buchmann et al., 2023). Досліджено мотивацію до змін поведінки у людей з неінфекційними захворюваннями (Brand et al., 2016). Представлено результати дослідження мотивації до діяльності у мешканців будинку для літніх людей (Hahn et al., 2025). Описано особливості готовності до фізичної активності у людей літнього віку (Wenz et al., 2025).

Інший напрям вивчення готовності пов'язаний з освітньою діяльністю. Обґрунтовано роль шкільної готовності учня як умови забезпечення функцій навчання (Coelho et al., 2023). Проаналізовано чинники, пов'язані з готовністю студентів до самостійного навчання за програмами підготовки медичних працівників (Slater, & Cusick, 2017). Визначено вплив характеру спілкування дошкільників з учителем на формування готовності до шкільного навчання (Palermo et al., 2007). Описано специфіку шкільної готовності в американських школярів (Ghandour et al., 2024).

Низку досліджень закордонних дослідників присвячено готовності до професійної діяльності представників медичних спеціальностей (Wynne et al., 2024; Schumacher et al., 2025). Представлено результати оцінювання рівня готовності під впливом підготовчого курсу професійної діяльності, що базується на практичному навчанні (Ha et al., 2024).

У сучасній вітчизняній психології визначають такі провідні напрями досліджень за цією проблематикою: вивчення готовності здобувачів освіти до майбутньої професійної діяльності (Myshko, 2016; Hurtovenko, & Vostrova, 2020), готовності до спеціалізованих видів діяльності (Kozyra, & Vasiuk 2019; Barko, V.V., Barko, V.I., & Moiseieva, 2022), структурний аналіз готовності (Bakhtov, 2018; Shebanova, & Nikitenko, 2019), особливості готовності в умовах змін (Bohush, & Korniiichuk, 2023; Virna, & Ivanashko, 2024).

Психологічна готовність фахівців до професійної діяльності – це багатовимірний феномен, який визначає ефективність, адаптивність і професійну самореалізацію особистості. Незважаючи на значний теоретичний та прикладний внесок закордонних та українських науковців, дослідження цієї проблеми потребує подальшого опрацювання.

Матеріали та методи

Мета статті полягає в аналізованні та систематизації концептуальних підходів до вивчення психологічної готовності фахівців до професійної діяльності.

Досягли поставленої мети реалізацією таких завдань:

1. Аналіз наукових джерел за темою дослідження.

2. Розкриття суті поняття «психологічна готовність до професійної діяльності» та місця психологічної готовності в системі професійного становлення особистості.

3. Визначення та характеристика провідних концептуальних підходів до вивчення феномену готовності.

4. Узагальнення структурних компонентів і критеріїв психологічної готовності.

5. Визначення перспективних напрямів подальших наукових розвідок.

Під час дослідження використали такі методи: аналіз та синтез наукової інформації, порівняльний метод, методи класифікації та систематизації, метод узагальнення наукових даних.

Методологічні засади дослідження полягають у використанні:

1. Системного підходу, що дає змогу розглядати феномен готовності до професійної діяльності як цілісну систему, що утворена з взаємопов'язаних компонентів.

2. Особистісно-діяльнісного підходу, відповідно до якого поняття готовності розглядають як особистісне утворення.

3. Компетентнісного підходу, який акцентує на взаємозв'язку психологічної готовності особистості та сформованості професійних компетенцій.

4. Акмеологічного підходу, в межах якого готовність розглядають як передумову професійної майстерності, самореалізації та розвитку особистості фахівця у процесі його професійного становлення.

5. Ціннісно-смыслового підходу, де психологічна готовність зумовлена особистісними цінностями, мотивами, смислами та життєвими орієнтаціями.

Результати й обговорення

З позиції провідних науковців поняття психологічної готовності умовно можна розглядати з кількох сторін:

I. Як стан або підготовку перед дією – теорія установки, вчення про передстартовий стан готовності.

II. Готовність до діяльності як особистісна якість – діяльнісний підхід, структурно-функціональна модель особистості.

III. Готовність до діяльності як процес.

IV. Інтегровані погляди на проблему готовності.

Переважає більшість дослідників пропонує розглядати поняття готовності з позиції інтегративного підходу, виділяючи у її структурі особистісний та функціональний складові. Так О. Кокун (2012), аналізує готовність як інтегральне, стійке, особистісне утворення, провідною функцією якого

є забезпечення досягнення успіху в діяльності. В. Моляко (2007) фіксує увагу саме на функціональному компоненті готовності. Ми поділяємо думки авторів і в межах нашого дослідження розглядаємо дефініцію психологічної готовності до діяльності з позиції комплексного підходу.

Аналіз теоретичних джерел дав змогу виділити узагальнену структуру феномену готовності до професійної діяльності (Mykhailyshyn, 2019; Rozov, 2023; Timchenko, & Barko, 2020):

I. Мотиваційно-ціннісний компонент у структурі психологічної готовності до діяльності виконує спонукальну та смислоутворювальну функції. Визначає спрямованість професійної активності, її інтенсивність і стабільність, є рушійним ядром готовності, забезпечуючи інтеграцію всієї системи.

II. Когнітивно-орієнтаційний компонент. Виконує інформаційно-смыслову функцію, сприяючи усвідомленню змісту професійної діяльності, її умов, цілей, засобів, результатів. За своєю суттю цей компонент є інтелектуальною базою реалізації професійної поведінки.

III. Регуляційний компонент – операційно-вольова й емоційна регуляція, що забезпечує практичну реалізацію готовності до діяльності. Це динамічний показник сформованості готовності, який є індикатором того, якою мірою людина здатна реалізувати ресурси в ситуації професійної діяльності.

IV. Рефлексивно-оцінний компонент. Цей компонент забезпечує самоконтроль, самоаналіз і корекцію поведінки в ситуації професійної діяльності. За своєю суттю це системоутворювальний механізм, покликаний забезпечувати цілісний розвиток готовності.

V. Особистісно-ціннісна підсистема. Провідними функціями цієї підсистеми є інтегративна та системоутворювальна. У її складі є стійкі риси характеру, морально-етичні переконання особистості, професійна ідентичність, світоглядні орієнтири. Це основа психологічної готовності до професійної діяльності, що забезпечує її цілісність, стабільність і гуманістичну спрямованість.

У структурі психологічної готовності до професійної діяльності простежуємо генетичний зв'язок між особистісно-ціннісною підсистемою та мотиваційно-ціннісним компонентом. Такий зв'язок виявляється через стійкі морально-етичні погляди фахівця, які створюють базис для формування мотивів і цінностей професійної діяльності. Окрім того, мотиваційно-ціннісний компонент детермінує розвиток когнітивно-орієнтаційного. Останнє виявляється в тому, що мотиви стимулюють пізнавальну активність особистості та забезпечують глибину засвоєння професійних знань. Когнітивно-орієнтаційний компонент переходить у регуляційний, забезпечуючи інформаційно-регуляційний базис для реалізації поведінки фахівця та практичну

дієвість готовності. Регуляційний компонент стає предметом рефлексивно-оцінного аналізу, завдяки чому відбувається оцінювання ефективності дій, а також усвідомлення людиною власних ресурсів та обмежень у галузі професійної діяльності. Рефлексивно-оцінний компонент чинить зворотний вплив на всі попередні, що виявляється в уточненні мотивів, накопиченні когнітивного досвіду, підвищенні рівня саморегуляції та зміцненні особистісних цінностей.

У межах дослідження розглянемо низку концептуальних підходів до вивчення готовності фахівців до професійної діяльності, серед яких першим є акмеологічний підхід. Акмеологія – це наука, що вивчає закономірності, умови та механізми досягнення людиною найвищих рівнів розвитку в усіх сферах діяльності: особистісній, соціальній та професійній. З позиції акмеологічного підходу автори аналізують розвиток готовності в контексті професійного становлення особистості. Л. Служинська (2012) наголошує на необхідності закладів вищої освіти чинити вплив на особистість здобувачів, підкреслюючи важливість вищої освіти у формуванні майбутніх професіоналів. Авторка зауважує, що саме акмеологічний підхід у сучасній професійній освіті спрямований на розвиток мотивації до праці, стимулювання творчих здібностей та розкриття внутрішніх ресурсів сучасного фахівця задля досягнення найвищого рівня професійної майстерності. Завдання закладів вищої освіти в цьому контексті полягає не лише у формуванні системи професійних знань та навичок, а й у створенні умов для самореалізації та розкриття творчого потенціалу особистості (Sluzhynska, 2012). О. Гавришків (2021) наголошує на тому, що саме з урахуванням акмеологічних принципів формування готовності майбутніх офіцерів до професійного саморозвитку в системі вищої військової освіти доцільним є створення комплексу об'єктивних та суб'єктивних умов, спрямованих на всебічний розвиток особистості курсанта. Це сформує базу для професійного самовдосконалення і забезпечить поступальний рух курсанта до досягнення акме – найвищого рівня професійної зрілості у процесі фахової підготовки (Havryshkiv, 2021). Думку авторки поділяють М. Козяр (2024) та Н. Меланюк. Проведене науковцями анкетування довело, що самі курсанти відмічають важливість акмеологічного підходу для їх подальшого професійного становлення.

Таким чином, акмеологічний підхід – це один із ключових чинників професійної підготовки майбутніх фахівців. Дослідники одностайно наголошують, що його реалізація в системі вищої освіти забезпечує не лише засвоєння знань та професійних умінь, а й формування внутрішньої мотивації до саморозвитку, самовдосконалення та творчої самореалізації. Акмеологічний підхід сприяє утворенню оптимального поєднання

організаційно-педагогічних та особистісно орієнтованих умов, які стимулюють зростання професійної зрілості майбутнього фахівця. Тобто акмеологічний підхід – це методологічна основа для побудови сучасної системи професійної освіти, орієнтованої на розвиток компетентної, відповідальної та зрілої особистості, здатної до постійного професійного зростання та само-реалізації.

Оскільки досягнення вершин професійної досконалості неможливе без активної, свідомої, суб'єктної позиції особистості, вважаємо, що у контексті концептуальних підходів до вивчення готовності до професійної діяльності, нарівні з акмеологічним, важливим є особистісно орієнтований підхід, у межах якого розглядають роль індивідуальних особливостей у становленні особистості. Зокрема, В. Рибалка (2002) пропонує плавну трансформацію профільного навчання та професійної підготовки у системі освіти, яка охоплює ряд етапів, що зумовлюють перехід від предметно-профільного до особистісно-профільного та особистісно-професійного навчання. Це має сприяти покращенню формуванню готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності. У дослідженнях Н. Гомелі та О. Ханової (2023) доведено, що особистісно орієнтована парадигма сучасної професійної освіти детермінує потребу в модернізації підготовки майбутніх фахівців. Ці модернізаційні процеси є методологічним імперативом, що спрямований на оновлення психолого-педагогічної підготовки. Кінцевою метою таких змін є забезпечення умов для саморозвитку й реалізації духовних потреб особистості в умовах нестабільності соціального та культурного простору (Homelia, & Khanova, 2023).

Особистісно орієнтована парадигма гарантує глибинне вкорінення професійної готовності у ціннісно-смыслову сферу фахівця, що є запорукою його професійної ефективності. Саме особистісно орієнтований підхід забезпечує суб'єктивну позицію майбутнього спеціаліста, розглядаючи його не як об'єкт впливу, а як активного творця власного професійного становлення.

Для практичної реалізації акмеологічних цілей та суб'єктної позиції, яка сформувалася на основі особистісно орієнтованого підходу, варто звернутися до діяльнісного підходу (О. Кокун (2012), Н. Кошелева (2023), В. Лісовий (2021), В. Моляко (2007)). Саме діяльнісний підхід дає змогу розглядати психологічну готовність не просто як стан, а як складну, динамічну, інтегративну систему внутрішніх і зовнішніх умов, які забезпечують ефективне та своєчасне виконання професійних завдань. У цьому контексті готовність – це невіддільна частина структури діяльності, що формується у процесі її освоєння та реалізації, інтегруючи мотиваційно-цільовий та операційний компоненти. Психологічна готовність набуває діяльнісного виміру, що

має вирішальне значення для оцінювання її функціональності та практичності. У межах діяльнісного підходу Н. Кошелева (2023) вважає за найдоцільніше під час формування психологічної готовності до професійної діяльності здобувачів вищої освіти практично впроваджувати теорію поетапного формування розумових дій. В. Лісовий (2021) акцентує на тому, що діяльність є одночасно і засобом і умовою професійного розвитку фахівця.

Аналіз теоретичних джерел за темою дослідження (Kosheleva, 2023; Lisovyi, 2021; Koku, 2012; Moliako, 2007) дає змогу стверджувати, що, відповідно до позиції діяльнісного підходу, психологічна готовність до діяльності – це інтегрована система компонентів, які співвідносяться зі структурою самої діяльності. У структурі діяльності готовність розглядають як активний функціональний стан психіки, що виникає внаслідок мобілізації всіх внутрішніх ресурсів організму та спрямована на ефективне виконання діяльності. Готовність формується, розвивається і вдосконалюється безпосередньо у процесі навчально-професійної та трудової діяльності.

З огляду на необхідність операціоналізації психологічної готовності та її оцінки відповідно до вимог ринку праці сучасні дослідження закономірно зосереджуються на розгляді цієї проблематики з позиції компетентнісного підходу. Компетентнісний підхід – це інтегративний методологічний інструмент, який дає змогу оцінити результат професійної підготовки через комплекс інтегрованих знань, навичок, досвіду, особистісних якостей та ціннісних орієнтацій, необхідних для професійної сфери. На відміну від діяльнісного підходу, який фокусується на процесі формування готовності, компетентнісний підхід зосереджується на результаті, тобто здатності фахівця успішно розв'язувати професійні завдання. Отже, психологічна готовність – це внутрішня передумова для формування професійної компетентності, яка забезпечує мотиваційну та особистісну базу реалізації набутих знань, умінь та навичок у ході діяльності.

Т. Кобилянська (2018) зазначає, що між професійною компетентністю та готовністю до діяльності існує діалектичний взаємозв'язок, адже готовність є структурним елементом компетентності, визначаючи її зміст і рівень сформованості, натомість компетентність відображає ступінь реалізації готовності у професійній практиці.

Ю. Рибалко (2012) розглядає компетентнісний підхід як методологічну основу професійної готовності фахівця, орієнтовану на інтеграцію знань, умінь, навичок та особистісних якостей в єдину систему професійної та соціальної ефективності. З позиції авторки цей підхід передбачає не лише опанування змісту освіти, а і формування здатності діяти продуктивно в різних життєвих і професійних контекстах.

Розглянемо основні характеристики компетентнісного підходу:

1. Суспільна особистісна та професійна значущість результатів навчання, що охоплює когнітивний, емоційний та діяльнісний компоненти.

2. Визначення конкретних цілей саморозвитку й професійного вдосконалення.

3. Орієнтація на розвиток ключових компетенцій як провідних детермінант професійного становлення особистості.

4. Сміслові наповнення компетенцій через залучення до національних та універсальних культурних цінностей.

5. Формування умов для практичного застосування знань і набуття реального досвіду діяльності.

Отже, компетентнісний підхід є системоутворювальною основою для теоретичного осмислення та практичного оцінювання психологічної готовності до професійної діяльності. Він забезпечує цілісне розуміння готовності як багаторівневого особистісного утворення, що інтегрує знання, досвід, мотивацію і цінності у процесі професійного розвитку.

Якщо компетентнісний підхід зосереджується на результаті підготовки, тобто сформованості інтегрованого комплексу знань, умінь, навичок та ціннісних орієнтацій, то системний підхід дає змогу розкрити внутрішню організацію та взаємозв'язки компонентів готовності, визначити механізми їх функціонування та взаємовпливу в процесі професійної діяльності. З позиції системного підходу психологічну готовність розглядають як цілісне утворення, що має складну, ієрархічно організовану структуру, елементи якої взаємодіють між собою за принципом системної узгодженості. Такий підхід передбачає аналіз готовності не як сукупності окремих рис чи здібностей, а як динамічної системи, в якій когнітивні, мотиваційно-ціннісні, емоційно-вольові та поведінкові компоненти постійно взаємодіють та взаємодоповнюють.

Застосування системного підходу дає змогу глибше усвідомити механізми формування і підтримання психологічної готовності, простежити, як окремі її складові інтегруються у єдине функціональне ціле. У цьому контексті готовність постає як саморегульована система, здатна до адаптації, перебудови та розвитку під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників професійного середовища.

На думку Г. Капосльоз (2023), саме системний підхід дає змогу раціонально спрямовувати діяльність на реалізацію заходів, орієнтованих на розвиток окремих компонентів психологічної готовності, з огляду на пріоритетність запланованих результатів.

Отже, системний підхід є критично важливим для формування психологічної готовності до діяльності, оскільки забезпечує глибоке структурне й функціональне розуміння цього феномену.

У таблиці 1 представлено підходи до визначення поняття психологічної готовності до професійної діяльності.

Таблиця 1

**Підходи до визначення поняття
«Психологічна готовність до професійної діяльності»**

Підхід	Фокус	Переваги	Обмеження
Акмеологічний	Фокусування на найвищому рівні професійного розвитку. Готовність розглядають як умову й механізм досягнення професійної майстерності, стимулювання творчих здібностей та самореалізації особистості	Стимулює внутрішню мотивацію до саморозвитку та постійного професійного зростання. Забезпечує ціннісну орієнтацію на зрілу та відповідальну особистість	Орієнтація на найвищий рівень професійного розвитку може бути ідеалізованою та не завжди практично досяжною для всіх фахівців у короткий термін
Особистісно орієнтований	Фокусування на індивідуальних особливостях та суб'єктній позиції фахівця. Готовність розглядають як частину ціннісно-сислової сфери, що забезпечує активне професійне становлення особистості	Забезпечує суб'єктну позицію. Підвищує професійну ефективність через відповідність індивідуальним цінностям	Цей підхід може ускладнювати стандартизацію підготовки та оцінювання, оскільки акцент робиться на унікальності індивіда
Діяльнісний	Готовність – це активний функціональний стан психіки, невіддільна частина структури діяльності. Це динамічна система внутрішніх та зовнішніх умов, що забезпечує ефективне й своєчасне виконання професійних завдань	Чітко операціоналізує готовність, інтегруючи її у процес освоєння та виконання роботи. Визначає діяльність і як засіб, і як умову розвитку	Менше уваги зосереджує на особистісних, ціннісних і мотиваційних аспектах поза самим процесом діяльності
Компетентнісний	Робить фокус на результаті підготовки, що дає змогу ефективно діяти в межах розв'язання професійних завдань	Найкраще відповідає практичним вимогам ринку праці. Забезпечує цілісне оцінювання готовності як внутрішньої передумови для формування компетентності	Небезпека поверховості цього підходу, яка виникає тоді, коли процес підготовки акцентують лише на зовнішніх компетенціях, залишаючи без уваги фундаментальні внутрішні чинники
Системний	Готовність – це цілісне ієрархічно організоване, динамічне та саморегульоване утворення, яке фокусується на внутрішній організації та механізмах взаємозв'язку компонентів	Забезпечує глибоке структурне й функціональне розуміння готовності. Дає змогу раціонально спрямовувати розвиток, з огляду на взаємодію всіх елементів	Може бути складним для практичної реалізації та емпіричного вимірювання через високу складність та динамічність системи

Висновки

У результаті проведеного аналізу обґрунтовано, що психологічна готовність є складним, інтегральним, багатовимірним феноменом, який охоплює мотиваційно-ціннісний, когнітивно-орієнтаційний, регуляційний, рефлексивно-оцінний компоненти та особистісно-ціннісну підсистему. Систематизовано та схарактеризовано п'ять ключових методологічних підходів: акмеологічний, що розглядає готовність як передумову

досягнення професійної майстерності та самореалізації; особистісно орієнтований, що фокусується на готовності як особистісному утворенні; діяльнісний, що аналізує готовність як невіддільну частину структури діяльності; компетентнісний, що акцентує на зв'язку готовності з кінцевим результатом – формуванням компетентностей; системний, що вивчає готовність як цілісну, ієрархічно організовану систему взаємопов'язаних компонентів. Переконливо доведено, що систематизація концепцій є необхідною

передумовою для розроблення прогностичного методологічного інструментарію, здатного оцінювати динаміку, стійкість та потенціал розвитку психологічної готовності до професійної діяльності. Останнє створює інтегративну теоретичну основу для впровадження ефективних технологій

професійного відбору та психологічного супроводу фахівців. Подальші наукові розвідки мають бути зосереджені на структурній інтеграції визначених підходів з метою розроблення та валідації єдиної структурно-функціональної моделі психологічної готовності.

References

- [1] Bakhtov, A.H. (2018). Content and structure of the concept of psychological readiness of a personality for professional activity. *Legal Psychology*, 1(22), 76-85.
- [2] Barko, V.V., Barko, V.I., & Moiseieva, O.Ye. (2022). Determining the degree of psychological readiness of police officers for professional activity. *Bulletin of the National Defence University of Ukraine*, 4(68), 16-28. DOI: 10.33099/2617-6858-2022-68-4-16-28
- [3] Bohush, O.O., & Korniihuk, O.O. (2023). Personal readiness for changes in the activity of a military leader. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series "Psychology"*, 2, 59-64. DOI: 10.32782/psy-visnyk/2023.2.11
- [4] Brand, T., Gansefort, D., Rothgang, H., Röseler, S., Meyer, J., & Zeeb, H. (2016). Promoting community readiness for physical activity among older adults in Germany--protocol of the ready to change intervention trial. *BMC Public Health*, 99. DOI: 10.1186/s12889-016-2761-2
- [5] Buchmann, M., Jordan, S., Loer, A.M., Finger, J.D., & Domanska, O.M. (2023). Motivational readiness for physical activity and health literacy: results of a cross-sectional survey of the adult population in Germany. *BMC Public Health*, 23(1). DOI: 10.1186/s12889-023-15219-4
- [6] Coelho, R.M.D., Grisi, S.J.F.E., Brentani, A.V.M., & Ferrer, A.P.S. (2023). Assessment of school readiness and the importance of executive functions for learning. *Rev Paul Pediatr*, 42. DOI: 10.1590/1984-0462/2024/42/2022196
- [7] Ghandour, R.M., Hirai, A.H., Moore, K.A., Paschall, K., LaForett, D.R., Reddington, E., & Kogan, M.D. (2024). School Readiness Among United States Children: Results From the 2022 National Survey of Children's Health. *Acad Pediatr*, 24(7), 1049-1061. DOI: 10.1016/j.acap.2024.02.013
- [8] Ha, E.L., Glaeser, A.M., Wilhalme, H., & Braddock, C. (2024). Assessing readiness: the impact of an experiential learning entrustable professional activity-based residency preparatory course. *Med Educ Online*, 29(1). DOI: 10.1080/10872981.2024.2352217
- [9] Hahn, L.S., Thiel, A., Dembeck, V., Haigis, D., Matting, L., Pomiersky, R., Eschweiler, G.W., Nieß, A.M., Sudeck, G., & Frahsa, A. (2025). Addressing organizational learning to increase readiness for physical activity promotion in seven German nursing homes. *PLoS One*, 20(5). DOI: 10.1371/journal.pone.0315241
- [10] Havryshkiv, O.B. (2021). Formation of readiness for professional activity in future officers on the basis of the acmeological approach. *Scientific Journal of the National Pedagogical Drahomanov University. Series 5 "Pedagogical Sciences"*, 81, 46-50. DOI: 10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.11
- [11] Homelia, N., & Khanova, O. (2023). Training future professional education teachers in the context of the personality approach. *Adult Education: Theory, Experience, Prospects*, 2(24), 67-77. DOI: 10.35387/od.2(24).2023.67-77
- [12] Hurtovenko, N.V., & Vostrova, M.V. (2020). Methodological principles for studying the formation of readiness of future psychologists for professional activity. *Psychological Journal*, 5, 17-23. Retrieved from <http://psyj.udpu.edu.ua/article/view/223288>
- [13] Kaposloz, H.V. (2023). Psychological readiness of servicemen for combat activity: a systematic approach to diagnostics, formation and maintenance of states. *Bulletin of the National Defence University of Ukraine*, 2, 47-57. DOI: 10.33099/2617-6858-23-72-2-47-57
- [14] Kobylanska, T. (2018). Characteristics of readiness for professional activity as a pedagogical category. *Youth and the Market*, 11(166), 164-170. DOI: 10.24919/2308-4634.2018.152285
- [15] Kokun, O.M. (2012). *Psychology of professional formation of a modern specialist*. Kyiv.
- [16] Kosheleva, N.H. (2023). Activity approach to the formation of professional readiness of future practical psychologists of educational institutions. *Scientific Notes. Series "Pedagogical Sciences"*, 210, 100-104. DOI: 10.36550/2415-7988-2023-1-210-100-104
- [17] Koziar, M., & Melaniuk, N. (2024). Training of future officers for professional activity on the basis of the acmeological approach. *Physical Culture And Sport: Scientific Perspective*, 2, 105-110. DOI: 10.31891/pcs.2024.2.15

- [18] Kozyra, P., & Vasiuk, S. (2019). Peculiarities of studying the psychological readiness of a police officer for professional activity. *Bulletin of Lviv University. Series "Psychological Sciences"*, 5, 24-30. DOI: 10.30970/2522-1876-2019-5-4
- [19] Lisovyi, V.A. (2021). Personality-activity approach to the professional development of a future specialist in the field of music pedagogy. *Personality Spirituality: Methodology, Theory, Practice*, 2(101), 2, 69-78. DOI: 10.33216/2220-6310-2021-101-22-69-78
- [20] Moliako, V. (2007). Creative potential of a person as a psychological problem. *Psychology and Society*, 4, 6-10.
- [21] Mykhailishyn, U. (2019). Motivational component of psychological readiness of law enforcement officers for extreme activity. *Bulletin of the National Defence University of Ukraine*, 51(1), 93-100. DOI: 10.33099/2617-6858-2019-51-1-93-100
- [22] Myshko, N.M. (2016). Research of psychological readiness for professional activity of future psychologists who receive a second higher education. *Science and Education*, 2-3, 149-155. DOI: 10.24195/2414-4665-2016-2-3-27
- [23] Palermo, F., Hanish, L.D., Martin, C.L., Fabes, R.A., & Reiser, M. (2007). Preschoolers' academic readiness: What role does the teacher-child relationship play? *Early Child Res Q*, 22(4). DOI: 10.1016/j.ecresq.2007.04.002
- [24] Rozov, V. (2023). Psychological readiness of law enforcement officers to perform operational and combat tasks in extreme situations. *Psychological Journal*, 10, 46-53. DOI: 10.31499/2617-2100.10.2023.285320
- [25] Rybalka, V.V. (2002). Psychological foundations for the development of the concept of personality-oriented training of student youth in the system of continuous professional education. *Modern Information Technologies and Innovative Teaching Methods in Specialist Training: Methodology, Theory, Experience, Problems*, 2(1), 70-77.
- [26] Rybalko, Yu.V. (2012). Competence approach in scientific and pedagogical literature. *Pedagogy of Higher and Secondary School*, 35(12), 385-394. DOI: 10.31812/educdim.v35i0.3563
- [27] Schumacher, D.J., Michelson, C., Winn, A., Henry, D., O'Connor, M., Li, S.T., Blair, R.J., Velazquez-Campbell, M., Kihlstrom, M.J., Borman-Shoap, E., Ponitz, K., Salvador-Sison, J., Kinnear, B., Turner, D.A., Martini, A., Burrows, H.L., Patel, R., Newhall, L.M., Osborn, R., Mallory, M., Scheurer, J.M., Grant, M., Myers, R.E., Griego, E.C., Kravtchenko, S., Jain, S., Vu, T., & Schwartz, A. Association of Pediatric Program Directors Longitudinal Educational Assessment Research Network (APPD LEARN) Crosswalk Study Group. (2025). Graduating Residents' Readiness for Unsupervised Practice. *Pediatrics*, 155(5). DOI: 10.1542/peds.2024-070307
- [28] Shebanova, V.I., & Nikitenko, H.O. (2019). Features of servicemen's motivation for military professional activity. *Insight: Psychological Dimensions of Society*, 2, 31-36. DOI: 10.32999/2663-970X/2019-2-4
- [29] Slater, C.E., & Cusick, A. (2017). Factors related to self-directed learning readiness of students in health professional programs: A scoping review. *Nurse Educ Today*, 52, 28-33. DOI: 10.1016/j.nedt.2017.02.011
- [30] Sluzhynska, L.B. (2012). Acmeological approach in the process of forming readiness of future engineer-economists for professional self-realization. *Collection of Scientific Papers of Khmelnytsky Institute of Social Technologies of "Ukraine" University*, 5, 183-187.
- [31] Timchenko, O.V., & Barko, V.V. (2020). Ways of forming psychological readiness for professional activity of the personnel of the National Police of Ukraine. *Bulletin of the National Defence University of Ukraine*, 3(56), 112-119. DOI: 10.33099/2617-6858-2020-56-3-112-119
- [32] Virna, Zh.P., & Ivanashko, O.Ye. (2024). Readiness for changes as a prospective construct for overcoming career chaos of student youth during the war in Ukraine. *Habitus*, 57, 85-91. DOI: 10.32782/2663-5208
- [33] Wenz, B., Graf, J., Sudeck, G., Geidl, W., Manz, K., Jordan, S., Teti, A., & Gabrys, L. (2025). Physical activity and motivational readiness for physical activity behavior change in adults with non-communicable diseases in Germany: a trend analysis of two cross-sectional health surveys from the German GEDA study 2014/2015 and 2019/2020. *BMC Public Health*, 25(1). DOI: 10.1186/s12889-025-21507-y
- [34] Wynne, K., Mwangi, F., Onifade, O., Abimbola, O., Jones, F., Burrows, J., Lynagh, M., Majeed, T., Sharma, D., Bembridge, E., Stubbs, M., Sunner, C., Bergmann, J., Bagade, T., & Malau-Aduli, B.S. (2024). Readiness for professional practice among health professions education graduates: a systematic review. *Front Med (Lausanne)*, 11. DOI: 10.3389/fmed.2024.1472834

Список використаних джерел

- [1] Бахтов А. Г. Зміст і структура поняття психологічної готовності особистості до професійної діяльності. *Юридична психологія*. 2018. № 1 (22). С. 76–85.
- [2] Барко В. В., Барко В. І., Мойсеева О. Є. Визначення ступеня психологічної готовності поліцейських до професійної діяльності. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. Вип. 4 (68). С. 16–28. DOI: 10.33099/2617-6858-2022-68-4-16-28
- [3] Богуш О. О., Корнійчук О. О. Особистісна готовність до змін у діяльності військового лідера. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Психологія»*. 2023. № 2. С. 59–64. DOI: 10.32782/psy-visnyk/2023.2.11
- [4] Brand T., Gansefort D., Rothgang H., Röseler S., Meyer J., Zeeb H. Promoting community readiness for physical activity among older adults in Germany – protocol of the ready to change intervention trial. *BMC Public Health*. 2016. No. 99. DOI: 10.1186/s12889-016-2761-2
- [5] Buchmann M., Jordan S., Loer A. M., Finger J. D., Domanska O. M. Motivational readiness for physical activity and health literacy: results of a cross-sectional survey of the adult population in Germany. *BMC Public Health*. 2023. No. 23 (1). DOI: 10.1186/s12889-023-15219-4
- [6] Coelho R. M. D., Grisi S. J. F. E., Brentani A. V. M., Ferrer A. P. S. Assessment of school readiness and the importance of executive functions for learning. *Rev Paul Pediatr*. 2023. No. 42. DOI: 10.1590/1984-0462/2024/42/2022196
- [7] Ghandour R. M., Hirai A. H., Moore K. A., Paschall K., LaForett D. R., Reddington E., Kogan M. D. School Readiness Among United States Children: Results From the 2022 National Survey of Children's Health. *Acad Pediatr*. 2024. No. 24 (7). P. 1049–1061. DOI: 10.1016/j.acap.2024.02.013
- [8] Ha E. L., Glaeser A. M., Wilhalme H., Braddock C. Assessing readiness: the impact of an experiential learning entrustable professional activity-based residency preparatory course. *Med Educ Online*. 2024. No. 29 (1). DOI: 10.1080/10872981.2024.2352217.
- [9] Hahn L. S., Thiel A., Dembeck V., Haigis D., Matting L., Pomiersky R., Eschweiler G. W., Nieß A. M., Sudeck G., Frahsa A. Addressing organizational learning to increase readiness for physical activity promotion in seven German nursing homes. *PLoS One*. 2025. No. 20 (5). DOI: 10.1371/journal.pone.0315241
- [10] Гавришків О. Б. Формування готовності до професійної діяльності в майбутніх офіцерів на засадах акмеологічного підходу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5 «Педагогічні науки»*. 2021. Вип. 81. С. 46–50. DOI: 10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.11
- [11] Гомеля Н., Ханова О. Підготовка майбутніх педагогів професійного навчання в контексті особистісного підходу. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2023. № 2 (24). С. 67–77. DOI: 10.35387/od.2(24).2023.67-77
- [12] Гуртовенко Н. В., Вострова М. В. Методичні засади дослідження формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності. *Психологічний журнал*. 2020. № 5. С. 17–23. URL: <http://psyj.udpu.edu.ua/article/view/223288>
- [13] Капосльоз Г. В. Психологічна готовність військовослужбовців до бойової діяльності: системний підхід щодо діагностування, формування та підтримання станів. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. Вип. 2. С. 47–57. DOI: 10.33099/2617-6858-23-72-2-47-57
- [14] Кобилянська Т. Характеристика готовності до професійної діяльності як педагогічної категорії. *Молодь і ринок*. 2018. № 11 (166). С. 164–170. DOI: 10.24919/2308-4634.2018.152285
- [15] Кокун О. М. *Психологія професійного становлення сучасного фахівця : монографія*. Київ, 2012. 200 с.
- [16] Кошелева Н. Г. Діяльнісний підхід до формування фахової готовності майбутніх практичних психологів закладів освіти. *Наукові записки. Серія «Педагогічні науки»*. 2023. Вип. 210. С. 100–104. DOI: 10.36550/2415-7988-2023-1-210-100-104
- [17] Козяр М., Меланюк Н. Підготовка майбутніх офіцерів до професійної діяльності на засадах акмеологічного підходу. *Physical Culture and Sport: Scientific Perspective*. 2024. № 2. С. 105–110. DOI: 10.31891/pcs.2024.2.15
- [18] Козира П., Васюк С. Особливості вивчення психологічної готовності поліцейського до професійної діяльності. *Вісник Львівського університету. Серія «Психологічні науки»*. 2019. Вип. 5. С. 24–30. DOI: 10.30970/2522-1876-2019-5-4
- [19] Лісовий В. А. Особистісно-діяльнісний підхід до професійного розвитку майбутнього фахівця у галузі музичної педагогіки. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2021. № 2 (101). Ч. 2. С. 69–78. DOI: 10.33216/2220-6310-2021-101-2_2-69-78

-
- [20] Моляко В. Т. Творчий потенціал людини як психологічна проблема. *Психологія і суспільство*. 2007. № 4. С. 6–10.
- [21] Михайлишин У. Мотиваційний компонент психологічної готовності правоохоронців до екстремальної діяльності. *Вісник Національного університету оборони України*. 2019. Вип. 51 (1). С. 93–100. DOI: 10.33099/2617-6858-2019-51-1-93-100
- [22] Мишко Н. М. Дослідження психологічної готовності до професійної діяльності майбутніх психологів, які здобувають другу вищу освіту. *Наука і освіта*. 2016. № 2–3. С. 149–155. DOI: 10.24195/2414-4665-2016-2-3-27
- [23] Palermo F., Hanish L. D., Martin C. L., Fabes R. A., Reiser M. Preschoolers' academic readiness: What role does the teacher-child relationship play? *Early Child Res Q.* 2007. No. 22 (4). DOI: 10.1016/j.ecresq.2007.04.002
- [24] Розов В. Психологічна готовність правоохоронців до виконання оперативно-бойових завдань в екстремальних ситуаціях. *Психологічний журнал*. 2023. Вип. 10. С. 46–53. DOI: 10.31499/2617-2100.10.2023.285320
- [25] Рибалка В. В. Психологічні засади розробки концепції особистісно-орієнтованої підготовки учнівської молоді в системі неперервної професійної освіти. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання*. 2002. Вип. 2. Ч. 1. С. 70–77.
- [26] Рибалко Ю. В. Компетентнісний підхід у науково-педагогічній літературі. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2012. Вип. 35. №12. С. 385–394. DOI: 10.31812/educdim.v35i0.3563
- [27] Schumacher D. J., Michelson C., Winn A., Henry D., O'Connor M., Li S. T., Blair R. J., Velazquez-Campbell M., Kihlstrom M. J., Borman-Shoap E., Ponitz K., Salvador-Sison J., Kinnear B., Turner D. A., Martini A., Burrows H. L., Patel R., Newhall L. M., Osborn R., Mallory M., Scheurer J. M., Grant M., Myers R. E., Griego E. C., Kravtchenko S., Jain S., Vu T., Schwartz A. Graduating Residents' Readiness for Unsupervised Practice. *Pediatrics*. 2025. No. 155 (5). DOI: 10.1542/peds.2024-070307
- [28] Шебанова В. І., Нікітенко Г. О. Особливості мотивації військовослужбовців до військово-професійної діяльності. *Інсайт: психологічні виміри суспільства*. 2019. Вип. 2. С. 31–36. DOI: 10.32999/2663-970X/2019-2-4
- [29] Slater C. E., Cusick A. Factors related to self-directed learning readiness of students in health professional programs: A scoping review. *Nurse Educ Today*. 2017. No. 52. P. 28–33. DOI: 10.1016/j.nedt.2017.02.011
- [30] Служинська Л. Б. Акмеологічний підхід у процесі формування готовності у майбутніх інженерів-економістів до професійної самореалізації. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2012. № 5. С. 183–187.
- [31] Тімченко О. В., Барко В. В. Шляхи формування психологічної готовності до професійної діяльності персоналу Національної поліції України. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. Вип. 3 (56). С. 112–119. DOI: 10.33099/2617-6858-2020-56-3-112-119
- [32] Вірна Ж. П., Іванашко О. Є. Готовність до змін як перспективний конструкт подолання кар'єрного хаосу студентської молоді під час війни в Україні. *Габітус*. 2024. Вип. 57. С. 85–91. DOI: 10.32782/2663-5208
- [33] Wenz B., Graf J., Sudeck G., Geidl W., Manz K., Jordan S., Teti A., Gabrys L. Physical activity and motivational readiness for physical activity behavior change in adults with non-communicable diseases in Germany: a trend analysis. *BMC Public Health*. 2025. No. 25 (1). DOI: 10.1186/s12889-025-21507-y
- [34] Wynne K., Mwangi F., Onifade O., Abimbola O., Jones F., et al. Readiness for professional practice among health professions education graduates: a systematic review. *Front Med (Lausanne)*. 2024. No. 11. DOI: 10.3389/fmed.2024.1472834
-

KALASHNYK Anastasiia

Senior Lecturer of the Department of Psychology of the Educational and Research Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6681-1295>

Conceptual Approaches to the Study of Specialists' Readiness for Professional Activity

Abstract. The article is devoted to the study of the phenomenon of psychological readiness for professional activity. The purpose of the article is to analyze and systematize conceptual approaches to the study of psychological readiness of specialists for professional activity. The methodological foundations of the chosen topic are based on the use of the systemic, personality-activity, competency-based, acmeological, and value-semantic approaches. Within the framework of the conducted research, psychological readiness is considered as a complex integral psychological and pedagogical phenomenon that includes motivational-value, cognitive-orientation, regulatory, reflective-evaluative components, and a personal-value subsystem. An analysis of the leading scientific concepts regarding the nature, structure, and mechanisms of readiness formation was carried out. Five key methodological approaches are systematized and characterized: acmeological, which considers readiness as a prerequisite for achieving professional mastery and self-realization; personality-oriented, which focuses on readiness as personal formation; activity-based, which considers readiness as an integral part of the structure of activity; competency-based, which emphasizes the connection of readiness with the final result - the formation of competencies; systemic, which considers readiness as a holistic, hierarchically organized system of interconnected components. The scientific novelty lies in the analysis and systematization of the plurality of concepts of the interpretation of readiness, which will contribute to the formation of unified methodological principles for building a holistic model of professional readiness. The practical significance of the results is determined by obtaining the necessary prerequisites for the development of effective training technologies, professional selection and psychological support of specialists.

Keywords: psychological readiness; professional activity; acmeological approach; personality-oriented approach; activity-based approach; competency-based approach; systemic approach.

DOI: 10.33270/03253702.11
УДК 159.9:351.74

ПАМПУРА Ігор*

старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем управління правоохоронною діяльністю та її психологічного супроводження навчально-наукового інституту післядипломної освіти Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7202-1391>

Професійно-особистісне самовдосконалення як чинник підвищення ефективності службової діяльності правоохоронців

Анотація. Актуальність обраної теми зумовлено необхідністю підвищення ефективності службової діяльності правоохоронців в умовах загострення соціальних викликів, що потребують не лише високого рівня професійної компетентності, а й здатності до безперервного особистісного розвитку, саморефлексії та адаптації. Професійно-особистісне самовдосконалення розглядають як основний чинник формування психологічної готовності до виконання завдань, запобігання професійній деформації, розвитку стресостійкості та підвищення загальної результативності діяльності. Метою статті є теоретико-методичне обґрунтування психологічних та організаційно-педагогічних засад професійно-особистісного самовдосконалення правоохоронців, а також з'ясування його ролі як ресурсу підвищення ефективності службової діяльності в умовах сучасних суспільних трансформацій і кризових впливів. Визначено структуру цього феномену, висвітлено взаємозв'язок між рівнем сформованості професійно-особистісного самовдосконалення й ефективністю службової діяльності. Обґрунтовано психолого-педагогічні умови, які сприяють розвитку саморефлексії, формуванню внутрішньої мотивації до професійного зростання, підвищенню рівня автономності, креативності й соціальної відповідальності. Схарактеризовано ціннісно-смысловий компонент самовдосконалення, який забезпечує інтеграцію особистісних орієнтацій, професійних завдань і морально-етичних установок. Акцентовано, що професійно-особистісне самовдосконалення правоохоронців є динамічним процесом, який інтегрує когнітивні, емоційно-вольові й поведінкові аспекти розвитку особистості. Його ефективність зумовлюють поєднання зовнішніх організаційно-педагогічних впливів (навчання, тренінги, супервізії, коучинг) і внутрішньої активності самого фахівця, спрямованої на самопізнання, самоаналіз і постійне вдосконалення власного професійного потенціалу. Запропоновано підхід, який окреслює перспективи для розроблення практичних програм психологічного супроводу та професійного розвитку персоналу органів системи МВС України.

Ключові слова: професійно-особистісне самовдосконалення; правоохоронці; службова діяльність; психологічна стійкість; самоменеджмент; самоактуалізація; професійна ефективність.

Історія статті:

Отримано: 05.08.2025
Переглянуто: 08.09.2025
Прийнято: 10.10.2025

Рекомендоване посилання:

Пампура І. Професійно-особистісне самовдосконалення як чинник підвищення ефективності службової діяльності правоохоронців. *Юридична психологія*. 2025. № 2 (37). С. 103–110. DOI: 10.33270/03253702.11

*Відповідальний автор

Вступ

Тривалі суспільно-політичні трансформації, воєнні виклики й динаміка безпекового середовища формують стан постійної напруженості, за якого службова діяльність правоохоронців набуває ознак підвищеного ризику, емоційної насиченості та морально-психологічної складності. За таких обставин ефективність професійної діяльності визначають не лише рівень фахової підготовки, а й здатність особистості до саморегуляції, стресостійкості, рефлексії та цілеспрямованого саморозвитку.

Сучасний науковий дискурс поступово зміщує акценти із зовнішніх факторів професійної результативності на внутрішні детермінанти – ціннісні орієнтації, особистісні ресурси, мотивацію до самовдосконалення. Зокрема, професійно-особистісне самовдосконалення розглядають як основний чинник розвитку компетентного, етичного й психологічно зрілого правоохоронця, який може підтримувати високу працездатність у кризових ситуаціях і забезпечувати стабільність службового колективу.

На мікрорівні процес самовдосконалення передбачає розвиток внутрішньої мотивації, самосвідомості, здатності до критичного самооцінювання й постановки особистісно значущих цілей. На мезорівні – інтеграцію цих процесів у професійне середовище через наставництво, супервізію, командну взаємопідтримку й формування культури безперервного навчання. На макрорівні – створення організаційно-педагогічних умов, що стимулюють професійне зростання, рефлексивну практику й гуманістичну модель управління персоналом.

Тривала воєнна загроза та спричинений нею підвищений рівень стресу зумовлюють емоційне виснаження персоналу правоохоронних органів, що своєю чергою актуалізує потребу в системному підході до розвитку особистісного потенціалу працівників. Такий підхід передбачає органічне поєднання психологічної підтримки, інституційного супроводу й особистої відповідальності кожного правоохоронця за власне професійне зростання.

Отже, професійно-особистісне самовдосконалення є не лише індивідуальним ресурсом, а інтегративним чинником підвищення ефективності службової діяльності, що поєднує мотиваційні, когнітивні, емоційно-вольові й ціннісні компоненти професійної культури сучасного правоохоронця. Аналіз буде спрямовано на з'ясування теоретико-методологічних засад цього процесу, його структурних характеристик і механізмів впливу на результативність службової діяльності.

Огляд літератури

Особистісне самовдосконалення в психології визначають як якість, що розширює можливості свідомості, вивільняє місце для духовного

зростання, розкриття людиною своєї сутності, самоактуалізації. Особливе значення розвитку особистості в контексті реалізації завдань професійної діяльності має питання професійного самовдосконалення (Maunz, & Glaser, 2023).

У сучасній літературі професійно-особистісне самовдосконалення поліцейського розглядають як багатоаспектний, інтегративний процес, що поєднує навчання (компетенції), рефлексію, емоційну саморегуляцію й інтеріоризацію професійних і етичних цінностей. Такий підхід обґрунтовує положення про те, що підвищення службової ефективності залежить не тільки від технічних знань і навичок, а й від внутрішніх психологічних ресурсів особистості (мотивація, саморегуляція, ціннісні орієнтації) (Maile et al., 2023; Violanti et al., 2017).

Важливим є вивчення взаємозв'язку між хронічним професійним стресом і погіршенням фізичного й психічного здоров'я, зниженням ефективності дій та підвищенням імовірності помилок. Самовдосконалення, що охоплює навички емоційної саморегуляції, рефлексії та стрес-менеджменту, є превентивним і відновним механізмом. Огляд проблеми виникнення стресу в поліцейських засвідчує широкий спектр негативних наслідків і окреслює потребу в цілеспрямованих інтервенціях (Craddock, & Telesco, 2022).

Важливим у процесі підвищення ефективності діяльності є питання мотивації до навчання й самовдосконалення. Її розглядають у межах теорій самовизначення (SDT) та моделей професійного навчання дорослих: внутрішня мотивація (автономія, компетентність, соціальна підтримка) корелює з вищим залученням до тренінгів і кращими навчальними результатами. У контексті правоохоронної діяльності це означає, що організаційна політика й лідерство мають створювати умови для автономного професійного розвитку й визнання зусиль правоохоронців (Moreno et al., 2024; Mumford, Liu, & O'Leary, 2024; Mumford et al., 2023).

Професійна етика та її інтеграція в поліцейську діяльність є ще одним важливим аспектом професійного самовдосконалення правоохоронців. Ціннісно орієнтоване середовище (етичні стандарти, прозорість, наставництво) сприяє внутрішній мотивації до самовдосконалення й підвищенню довіри громадськості. Організаційна підтримка (модель наставництва, супервізія, визнання зусиль) посилює ефект індивідуальних програм розвитку (Hidayat, Yunus, & Helmi, 2023).

Емпіричні дослідження підтверджують важливість цілеспрямованих програм тренування резильєнтності (комбінація навчання стрес-менеджменту, технік саморегуляції, когнітивно-поведінкових елементів і практик відновлення), які послаблюють фізіологічні та суб'єктивні вияви стресу й покращують виконання професійних функцій. У таких програмах зазвичай поєднують

короткі стандартизовані інтервенції (модульні тренінги), регулярні сесії супервізії/ дефрагментації та організаційні заходи. Важливе значення має їх зміст (компоненти: емоційна регуляція, когнітивні техніки, практичні відпрацювання), тривалість та інтеграція з організаційною практикою (McCraty, & Atkinson, 2012). Огляд практик професійного розвитку засвідчує важливість поєднання індивідуальних (коучинг, самоосвіта), групових (менторство, командна рефлексія) та інституційних механізмів (PDR – professional development review, стандарти підготовки, цифрові сервіси навчання) (Professional development review..., 2025). Визначальним є перехід від епізодичних тренінгів до безперервного системного процесу професійного зростання, що передбачає моніторинг, оцінювання ефективності й адаптацію програм до потреб служби (Gillet et al., 2018; Fortenbery, 2015).

Дослідження та практичні ініціативи в Україні засвідчують зосередження уваги на довготривалій підготовці й підвищенні кваліфікації правоохоронців. Акцентується на специфіці формування професіоналізму в умовах трансформацій, а також на значенні особистісних якостей і самоорганізації як запоруки професійної результативності. Емпіричні дослідження українських авторів підтверджують структуру професійно важливих якостей (когнітивні, емоційні, мотиваційно-ціннісні) та актуалізують потребу системної підготовки, що інтегрує психологічну підтримку (Ganzha, 2020).

Професійно-особистісне самовдосконалення має різноаспектний вплив на якість службової діяльності: зміцнює індивідуальні ресурси (резильєнтність, саморегуляцію), покращує процеси командної взаємодії (менторство, супервізія) і може бути посилене організаційними практиками (PDR, стандартизовані тренінги).

Матеріали та методи

Мета статті полягає в теоретико-методичному визначенні психологічних та організаційно-педагогічних засад професійно-особистісного самовдосконалення правоохоронців та його ролі як чинника підвищення ефективності службової діяльності в умовах сучасних суспільних викликів. Відповідно до мети, окреслено завдання дослідження, що зумовили етапи опрацювання проблеми: проаналізувати сучасний стан наукового вивчення проблеми професійно-особистісного самовдосконалення у психологічній і педагогічній літературі; визначити структуру, зміст та основні механізми процесу самовдосконалення правоохоронців; схарактеризувати взаємозв'язок між рівнем професійно-особистісного самовдосконалення й ефективністю службової діяльності працівників правоохоронних органів; обґрунтувати психологічні умови, що сприятимуть розвитку саморефлексії, мотивації до саморозвитку та підвищенню професійної результативності.

Методологія аналізу ґрунтується на теоретико-методологічних підходах, а саме: психологічних концепціях саморозвитку й самореалізації особистості; теорії професійного становлення та розвитку особистості фахівця; моделі компетентнісного підходу в професійній діяльності; підходів до психологічної стійкості й резильєнтності правоохоронців, а також психотерапевтичних концепціях впливу на особистість. Методи дослідження: аналіз та узагальнення результатів наукових досліджень.

Результати й обговорення

Внутрішньою умовою розвитку особистості є її постійна «незавершеність» – природна генетична властивість людської організації, що визначає потенційну здатність до безмежного саморозвитку. Пройдені особистістю стадії формування, а також характерні для них новоутворення не зникають, а взаємодіють і поєднуються, утворюючи синергійну функціональну систему рівнів цілісної особистісної структури. Ці рівні, передбачаючи усвідомлення, рефлексію, критичне оцінювання й цілеспрямований вибір, формують психологічний фундамент особистості, який виявляється в її ціннісних орієнтаціях, естетичних смаках, моральній поведінці, інтуїтивних рішеннях і здатності до саморегуляції.

Самовдосконалення в цьому контексті розглядають як динамічний процес особистісного зростання, що забезпечує поступове наближення до обраного ідеалу, розвиток нових якостей, умінь і способів діяльності. Воно відображає здатність людини до самопізнання, самоаналізу й свідомої корекції власної поведінки. Усвідомлення своїх переваг, досягнень і недоліків сприяє активізації внутрішньої мотивації до саморозвитку, самоосвіти й самовиховання (Chitra, & Karunanidhi, 2021). Формуючи нові цінності, особистість стає суб'єктом власного становлення, підвищує рівень самосвідомості й відповідальності за результати своєї діяльності.

Для професійної діяльності працівників правоохоронних органів професійно-особистісне самовдосконалення має важливе значення. Воно не передбачає епізодичне підвищення кваліфікації, а розглядається як системна, цілеспрямована діяльність, яка полягає в розкритті власного потенціалу, розвитку внутрішніх ресурсів і формуванні здатності діяти ефективно в умовах невизначеності й підвищеного ризику. Зміст цього процесу охоплює когнітивні, емоційно-вольові та морально-ціннісні компоненти особистості, які забезпечують психологічну стійкість, професійну надійність і готовність до самокорекції поведінки (Semenyshyn et al., 2023).

Особливе значення у структурі самовдосконалення має ціннісно-смісловий компонент. Усвідомлення суспільної значущості поліцейської діяльності, почуття професійної місії та моральної

відповідальності формують основу для сталого особистісного й професійного розвитку. Поліцейський, який усвідомлює власну роль як захисника правопорядку та громадських цінностей, не лише виконує функціональні обов'язки, а й дотримується етичних стандартів, здатний до гуманного, правового та психологічно виваженого впливу на соціальне середовище.

Професійно-особистісне самовдосконалення доцільно розглядати також крізь призму психології праці, зокрема через поняття самоменеджменту. Такий підхід дає змогу розуміти самовдосконалення як процес керування власними ресурсами, станами й професійною поведінкою з метою досягнення оптимальної ефективності (Tol et al., 2021; Au et al., 2012).

Самоменеджмент сприяє підтриманню балансу між зовнішніми вимогами службової діяльності та внутрішніми потребами особистості, забезпечує розвиток саморегуляції, рефлексії, стресостійкості, а також здатності до конструктивного розв'язання конфліктів. Унаслідок цього формується внутрішня мотивація до якісного виконання службових завдань, знижується ризик емоційного вигорання, посилюється почуття професійної самореалізації та впевненості у власних силах.

Отже, професійно-особистісне самовдосконалення є важливою умовою ефективності службової діяльності правоохоронців. Воно забезпечує розвиток компетентностей, необхідних для успішного виконання професійних функцій, підвищує рівень психологічної готовності до дій у стресових ситуаціях і сприяє формуванню етичної культури поліцейського як представника державної влади й гаранта громадської безпеки (Southwick et al., 2014).

Зауважимо, що професійно-особистісне самовдосконалення правоохоронця – це цілісний, динамічний і безперервний процес розвитку, у якому взаємодіють декілька взаємопов'язаних компонентів: когнітивний, мотиваційно-ціннісний, емоційно-вольовий, поведінковий і рефлексивний. Їхня узгоджена дія забезпечує професійну зрілість, психологічну надійність та ефективність службової діяльності (Baer et al., 2006; Au et al., 2012).

Когнітивний компонент формує інтелектуальну основу професійної діяльності поліцейського. Він охоплює систему знань, професійних уявлень, умінь і навичок, необхідних для ухвалення ефективних рішень у складних ситуаціях. До його змісту належать знання з правознавства, психології, етики, конфліктології, комунікативних технологій, кризової комунікації та психології стресу. Розвиток когнітивного потенціалу сприяє підвищенню якості аналітичного мислення, здатності швидко оцінювати ризики та прогнозувати наслідки дій. Це безпосередньо впливає на ефективність

оперативних рішень і професійну надійність правоохоронця.

Мотиваційно-ціннісний компонент визначає внутрішню спрямованість особистості на розвиток, формує потребу в самовдосконаленні й усвідомлення соціальної значущості поліцейської служби. Його центральним складником є система цінностей – служіння суспільству, справедливість, гуманізм, повага до прав людини й верховенства закону. Сформована мотиваційно-ціннісна структура забезпечує стійкість моральних переконань і сприяє виникненню внутрішньої мотивації до якісного виконання службових обов'язків навіть за умов стресу, ризику чи соціальної критики. Таким чином, цей компонент є основним у збереженні професійної надійності й запобіганні емоційному вигоранню (Howard et al., 2016).

Емоційно-вольовий компонент. Емоційно-вольова сфера є психологічним механізмом саморегуляції. Для працівника поліції вона визначає здатність зберігати самоконтроль, керувати емоціями, долати страх, роздратування чи агресію під час виконання службових обов'язків. Розвинений емоційно-вольовий компонент сприяє ефективній поведінці в конфліктних або кризових ситуаціях, знижує рівень помилкових дій, підтримує психічну стійкість і готовність діяти відповідно до норм професійної етики. Його наявність є показником професійної зрілості правоохоронця.

Поведінковий компонент є зовнішнім виявом професійно-особистісного самовдосконалення. Він полягає в практичних діях, умінні комунікувати з громадянами, працювати в команді, приймати відповідальні рішення, дотримуватися етичних стандартів і правових норм. Самовдосконалення в цьому контексті означає розвиток навичок професійної комунікації, лідерства, конструктивної взаємодії, а також здатності до емпатії та толерантності. Саме поведінковий компонент є критерієм реальної ефективності поліцейського в службовій діяльності (Mojallal et al., 2022).

Рефлексивний компонент є центральним механізмом саморозвитку, оскільки забезпечує усвідомлення власних дій, рішень, професійних сильних і слабких сторін. Рефлексія дає змогу працівникові поліції здійснювати самооцінювання, визначати напрями самокорекції та особистісного зростання. Розвинена здатність до рефлексії сприяє формуванню відповідального ставлення до результатів службової діяльності, підвищує самокритичність, ініціативність і готовність до вдосконалення. Таким чином, вона є психологічною умовою підвищення професійної ефективності.

Отже, професійно-особистісне самовдосконалення правоохоронця є системним чинником підвищення ефективності службової діяльності. Його успішність забезпечують гармонійний розвиток когнітивного, мотиваційно-ціннісного, емоційно-вольового, поведінкового й рефлексивного

компонентів, які утворюють цілісну психологічну структуру фахівця. Такий розвиток формує здатність діяти компетентно, відповідально й етично навіть у надзвичайних умовах, підвищуючи рівень довіри суспільства до правоохоронних органів і сприяючи зміцненню правопорядку (Mojallal et al., 2022).

Професійно-особистісне самовдосконалення працівників правоохоронних органів не є стихійним, для організації цього процесу потрібно створити відповідні психологічні умови та сформувати внутрішні механізми саморозвитку. Його ефективність визначають взаємодією індивідуально-особистісних характеристик правоохоронця, соціально-професійного середовища й організаційної культури правоохоронного органу (Weltman et al., 2014; Navarrete et al., 2022; Violanti, 2017).

1. Внутрішньоособистісні умови. Ключовими детермінантами самовдосконалення є позитивна Я-концепція, адекватна самооцінка, мотивація до досягнень, відкритість новому досвіду й готовність до змін. Правоохоронець, який усвідомлює власну професійну роль і здатний до критичного самоаналізу, має вищий рівень психологічної адаптивності, рефлексії та внутрішньої мотивації до розвитку. Такі внутрішні установки формують базу для професійної стабільності, стресостійкості й ефективної саморегуляції в службових ситуаціях.

2. Соціально-професійні умови. Самовдосконалення особистості неможливе поза впливом соціального середовища. Важливими чинниками є сприятливий психологічний клімат у колективі, демократичний стиль керівництва, наявність професійного наставництва й підтримки. Атмосфера довіри, взаємоповаги й колегіальності створює умови для формування відчуття приналежності до професійної спільноти, що стимулює розвиток ініціативності та внутрішньої відповідальності. Саме соціально-психологічна підтримка є каталізатором особистісного зростання й підвищення професійної ефективності.

3. Організаційно-управлінські умови. Ефективне професійне самовдосконалення можливе лише за умови відповідної організаційної підтримки. Упровадження в систему службової підготовки принципів безперервного навчання, коучингових і тренінгових програм, супервізії та психологічного консультування формує культуру корпоративного розвитку. У цьому контексті важливе значення має розвиток емоційного інтелекту, комунікативних умінь і навичок стрес-менеджменту, які є критично важливими для підвищення ефективності оперативно-службової діяльності.

Крім того, важливою складовою процесу професійно-особистісного самовдосконалення є врахування таких аспектів:

1. Психологічні механізми самовдосконалення. Основними внутрішніми механізмами, що

забезпечують динаміку особистісного розвитку правоохоронця, є:

- саморефлексія – здатність до усвідомлення власних дій, помилок і досягнень;
- саморегуляція – контроль емоційних станів і поведінки в складних, стресогенних умовах;
- самомотивація – внутрішня готовність до розвитку, що не потребує зовнішніх стимулів;
- цілепокладання – уміння формулювати реалістичні цілі професійного зростання й планувати шляхи їх досягнення;
- інтеріоризація професійних цінностей – внутрішнє прийняття морально-правових норм як власних переконань.

Розвиток цих механізмів підвищує рівень автономії, відповідальності й ефективності службової діяльності.

2. Психологічний супровід. В умовах воєнних і післявоєнних викликів важливе значення має системна психологічна підтримка працівників правоохоронних органів. Професійне консультування, програми профілактики емоційного вигорання, тренінги розвитку стресостійкості й кризової комунікації є основними засобами підтримання психологічного благополуччя особового складу. Формування культури психологічної грамотності правоохоронців є не лише інструментом підтримки, а й умовою сталого саморозвитку та підвищення професійної надійності кадрів.

Професійно-особистісне самовдосконалення правоохоронця – це не лише індивідуальна потреба, а й соціально обумовлений феномен, що розвивається у взаємодії з професійним середовищем. Його ефективність безпосередньо залежить від рівня психологічної культури організації, якості міжособистісних стосунків і наявності сприятливих умов для навчання й рефлексії. Отже, система підготовки кадрів для правоохоронних органів має бути спрямована не лише на контроль і дотримання стандартів, а насамперед – на підтримку особистісного потенціалу, професійної автономії та моральної зрілості правоохоронців.

Висновки

Професійно-особистісне самовдосконалення є інтегральною характеристикою фахівця правоохоронної системи, що поєднує особистісне зростання, розвиток професійних компетентностей і моральну зрілість. Воно сприяє підвищенню ефективності службової діяльності, забезпечує стійкість до професійних викликів, підтримує психоемоційний баланс і формує високий рівень професійної культури.

Самовдосконалення правоохоронців – це не лише шлях до професійної майстерності, а й засіб реалізації власного потенціалу, утвердження внутрішньої гідності, моральності й відданості службі суспільству.

Попри розробленість теоретичних підходів, науковці виокремлюють низку проблемних аспек-

тів. По-перше, бракує довготривалих емпіричних досліджень, що дозволили б оцінити вплив програм самовдосконалення на ефективність служби. По-друге, міжнародні моделі психологічних інтервенцій потребують культурної адаптації до українських реалій та особливостей бойового

досвіду правоохоронців. По-третє, недостатньо розроблені інструменти для кількісного вимірювання рівня професійного саморозвитку правоохоронця. Ці прогалини окреслюють перспективи можливих подальших наукових досліджень і практичних розробок.

References

- [1] Au, W.T., Wong, Y.Y., Leung, K. M., & Chiu, S. M. (2012). Effectiveness of emotional fitness training in police. *J Police Crim Psychol*, 34(2), 199-214. DOI: 10.1007/s11896-018-9252-6
- [2] Baer, R.A., Smith, G.T., Hopkins, J., Krietemeyer, J., & Toney, L. (2006). Using self-report assessment methods to explore facets of mindfulness. *Sage Journals*, 13(1), 27-45. DOI: 10.1177/1073191105283504
- [3] Chitra, T., & Karunanidhi, S. (2021). The impact of resilience training on occupational stress, resilience, job satisfaction, and psychological well-being of female police officers. *J Police Crim Psychol*, 36, 8-23. DOI: 10.1007/s11896-018-9294-9
- [4] Craddock, T., & Telesco, G. (2022). Police stress and deleterious outcomes: efforts towards improving police mental health. *J Police Crim Psychol*, 37, 173-182. DOI: 10.1007/s11896-021-09488-1
- [5] Fortenbery, J.B. (2015). Improving motivation and productivity of police officers. *Law Enforcement Bulletin / LEB*. August Retrieved from <https://leb.fbi.gov/articles/featured-articles/improving-motivation-and-productivity-of-police-officers>
- [6] Ganzha, O. (2020). Peculiarities of the formation of professionalism of police officers as a factor in their service career. *Legal Science*, 9(111), 172-173. DOI: 10.32844/2222-5374-2020-111-9.21
- [7] Gillet, N., Morin, J.S., A., Huart, I., Odry, D., Chevalier, S., Coillot, H., & Fouquereau, E. (2018). Self-determination trajectories during police officers' vocational training. *Journal of Vocational Behavior*, 109, 27-43. DOI: 10.1016/j.jvb.2018.09.005
- [8] Hidayat, A.S., Yunus, N.R., & Helmi, M.I. (2023). Law Enforcement Ethics and Morality Contribution in Reducing the Culture of Corruption. *International Journal of Social Science and Education Research Studies*, 3, 608-618. DOI: 10.55677/ijssers/V03I4Y2023-11
- [9] Howard, J., Gagné, M., Morin, J.S., A., & Van den Broeck, A. (2016). Motivation profiles at work: A self-determination theory approach. *Journal of Vocational Behavior*, 95-96, 74-89. DOI: 10.1016/j.jvb.2016.07.004
- [10] Maile, A., Ritzenthaler, S., Thompson, A., & Kristjánsson, K. (2023). Professional policing and the role of autonomy and discretion in decision-making: A qualitative study from a virtue ethical perspective. *A Journal of Policy and Practice*, 17, 1-17. DOI: 10.1093/police/paac086
- [11] Maunz, L.A., & Glaser, J. (2023). Does Being Authentic Promote Self-actualization at Work? Examining the Links Between Work-Related Resources, Authenticity at Work, and Occupational Self-actualization. *Journal of Business and Psychology*, 38, 347-367. DOI: 10.1007/s10869-022-09815-1
- [12] McCraty, R., & Atkinson, M. (2012). Resilience training program reduces physiological and psychological stress in law enforcement officers. *Sage Journals*, 1(5), 44-66. DOI: 10.7453/gahmj.2012.1.5.013
- [13] Mojallal, M., Simons, R.M., Quevillon, R.P., & Hatwan, M.L. (2022). Associations of experiential avoidance with burnout, wellbeing, and productivity loss among police officers: the mediating role of negative and positive affect. *J Clin Psychol*, 78(11), 260-2280. DOI: 10.1002/jclp.23371
- [14] Moreno, A.F., Karanika-Murray, M., Batista, P., Hill, R., Rubiol Vilalta, S., & Oliveira-Silva, P. (2024). Resilience training programs with police forces: A systematic review. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 39, 227-252. DOI: 10.1007/s11896-023-09633-y
- [15] Mumford, E.A., Liu, W., & O'Leary, M.S. (2024). U.S. law enforcement officers' stress, job satisfaction, job performance, and resilience: A national sample. *Police Quarterly*. Retrieved from <https://nij.ojp.gov/library/publications/us-law-enforcement-officers-stress-job-satisfaction-job-performance-and>
- [16] Mumford, E.A., Taylor, G.B., Liu, W., & Barnum, J. (2023). Enforcement Officers Safety and Wellness: A Multi-Level Study, United States, 2020-2022. *National Archive of Criminal Justice Data. Law Enforcement Officers Safety and Wellness (OSAW) Series*. DOI: 10.3886/ICPSR39030.v1
- [17] Navarrete, J., García-Salvador, M.Á., Cebolla, A., & Baños, R. (2022). Impact of mindfulness training on Spanish police officers' mental and emotional health: a non-randomized pilot study. *Mindfulness*, 13(3), 695-711. DOI: 10.1007/s12671-022-01827-5
- [18] Professional development review (PDR). (2025). *College of Policing*. Retrieved from <https://www.college.police.uk/career-learning/career-development/professional-development-review-pdr>
- [19] Semenyshyn, M., Semenova, A., & Klymenko, I. (et al.). (2023). *Quality parameters of higher education officers of the National police in the conditions of imperative human-scale values*. Kharkiv: PC Technology Center. DOI: 10.15587/978-617-7319-67-1
- [20] Southwick, S.M., Bonanno, G.A., Masten, A.S., Panter-Brick, C., & Yehuda, R. (2014). Resilience definitions, theory, and challenges: Interdisciplinary perspectives. *European Journal of Psychotraumatology*, 5(1), 1-13. DOI: 10.3402/ejpt.v5.25338

- [21] Tol, W.A., Barbui, C., Galappatti, A., Silove, D., Betancourt, T., Souza, R., & van Ommeren, M. (2021). Mental health and psychosocial support in humanitarian settings: Linking practice and research. *The Lancet*, 378(9802), 1581-1591. DOI: 10.1016/S0140-6736(11)61094-5
- [22] Violanti, J.M., Charles, L.E., McCanlies, E., Hartley, T.A., Baughman, P., Andrew, M.E., Fekedulegn, D.Ma.CA, Mnatsakanova, A., & Burchfiel, C.M. (2017). Police stressors and health: a state-of-the-art review. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 40(4), 642-656. DOI: 10.1108/PIJPSM-06-2016-0097
- [23] Violanti, J.M. (2017). Police stressors and health: A state-of-the-art review. *Policing: An International Journal*, 40(4), 642-656. DOI: 10.1108/PIJPSM-06-2016-0097
- [24] Weltman, G., Lamon, J., Freedy, E., & Chartrand, D. (2014) Police department personnel stress resilience training: an institutional case study. *Global Advances in Health and Medicine*, 3(2), 72-79. DOI: 10.7453/gahmj.2014.015

Список використаних джерел

- [1] Au W. T., Wong Y. Y., Leung K. M., Chiu S. M. Effectiveness of emotional fitness training in police. *J Police Crim Psychol*. 2012. No. 34 (2). P. 199–214. DOI: 10.1007/s11896-018-9252-6
- [2] Baer R. A., Smith G. T., Hopkins J., Krietemeyer J., Toney L. Using self-report assessment methods to explore facets of mindfulness. *Sage Journals*. 2006. No. 13 (1). P. 27–45. DOI: 10.1177/1073191105283504
- [3] Chitra T., Karunanidhi S. The impact of resilience training on occupational stress, resilience, job satisfaction, and psychological well-being of female police officers. *J Police Crim Psychol*. 2021. No. 36. P. 8–23. DOI: 10.1007/s11896-018-9294-9
- [4] Craddock T., Telesco G. Police stress and deleterious outcomes: efforts towards improving police mental health. *J Police Crim Psychol*. 2022. No. 37. P. 173–182. DOI: 10.1007/s11896-021-09488-1
- [5] Fortenbery J. B. Improving motivation and productivity of police officers. *Law Enforcement Bulletin / LEB*. August 2015. URL: <https://leb.fbi.gov/articles/featured-articles/improving-motivation-and-productivity-of-police-officers>
- [6] Ganzha O. Peculiarities of the formation of professionalism of police officers as a factor in their service career. *Legal Science*. 2020. No. 9 (111). P. 172–173. DOI: 10.32844/2222-5374-2020-111-9.21
- [7] Gillet N., Morin J. S., A. Huart I., Odry D., Chevalier S., Coillot H., & Fouquereau, E. Self-determination trajectories during police officers' vocational training. *Journal of Vocational Behavior*. 2018. No. 109. P. 27–43. DOI: 10.1016/j.jvb.2018.09.005
- [8] Hidayat A. S., Yunus N. R., Helmi M. I. Law Enforcement Ethics and Morality Contribution in Reducing the Culture of Corruption. *International Journal of Social Science and Education Research Studies*. 2023. No. 03. P. 608–618. DOI: 10.55677/ijssers/V03I4Y2023-11
- [9] Howard J., Gagné M., Morin J.S. A., Van den Broeck A. Motivation profiles at work: A self-determination theory approach. *Journal of Vocational Behavior*. 2016. No. 95–96. P. 74–89. DOI: 10.1016/j.jvb.2016.07.004
- [10] Maile A., Ritzenthaler S., Thompson A., Kristjánsson K. Professional policing and the role of autonomy and discretion in decision-making: A qualitative study from a virtue ethical perspective. *A Journal of Policy and Practice*. 2023. No. 17. P. 1–17. DOI: 10.1093/police/paac086
- [11] Maunz L. A., Glaser J. Does Being Authentic Promote Self-actualization at Work? Examining the Links Between Work-Related Resources, Authenticity at Work, and Occupational Self-actualization. *Journal of Business and Psychology*. 2023. No. 38. P. 347–367. DOI: 10.1007/s10869-022-09815-1
- [12] McCraty R., Atkinson M. Resilience training program reduces physiological and psychological stress in law enforcement officers. *Sage Journals*. 2012. No. 1 (5). P. 44–66. DOI: 10.7453/gahmj.2012.1.5.013
- [13] Mojallal M., Simons R. M., Quevillon R. P., Hatwan M. L. Associations of experiential avoidance with burnout, wellbeing, and productivity loss among police officers: the mediating role of negative and positive affect. *J Clin Psychol*. 2022. No. 78 (11). P. 2260–2280. DOI: 10.1002/jclp.23371
- [14] Moreno A. F., Karanika-Murray M., Batista P., Hill R., Rubiol Vilalta S., Oliveira-Silva P. Resilience training programs with police forces: A systematic review. *Journal of Police and Criminal Psychology*. 2024. No. 39. P. 227–252. DOI: 10.1007/s11896-023-09633-y
- [15] Mumford E. A., Liu W., O'Leary M. S. U.S. law enforcement officers' stress, job satisfaction, job performance, and resilience: A national sample. *Police Quarterly*. 2024. URL: <https://nij.ojp.gov/library/publications/us-law-enforcement-officers-stress-job-satisfaction-job-performance-and>
- [16] Mumford E. A., Taylor G. B., Liu Law W., Barnum J. Enforcement Officers Safety and Wellness: A Multi-Level Study, United States, 2020–2022. *National Archive of Criminal Justice Data. Law Enforcement Officers Safety and Wellness (OSAW) Series*. 2023. DOI: 10.3886/ICPSR39030.v1
- [17] Navarrete J., García-Salvador M. Á., Cebolla A., Baños R. Impact of mindfulness training on Spanish police officers' mental and emotional health: a non-randomized pilot study. *Mindfulness*. 2022. No. 13 (3). P. 695–711. DOI: 10.1007/s12671-022-01827-5

- [18] Professional development review (PDR). *College of Policing*. 2025. URL: <https://www.college.police.uk/career-learning/career-development/professional-development-review-pdr>
- [19] Quality parameters of higher education officers of the National police in the conditions of imperative human-scale values : monograph / [M. Semenyshyn, A. Semenova, I. Klymenko and others]. Kharkiv : PC Technology Center, 2023. 232 p. DOI: 10.15587/978-617-7319-67-1
- [20] Southwick S. M., Bonanno G. A., Masten A. S., Panter-Brick C., Yehuda R. Resilience definitions, theory, and challenges: Interdisciplinary perspectives. *European Journal of Psychotraumatology*. 2014. No. 5 (1). P. 1–13. DOI: 10.3402/ejpt.v5.25338
- [21] Tol W. A., Barbui C., Galappatti A., Silove D., Betancourt T., Souza R., van Ommeren M. Mental health and psychosocial support in humanitarian settings: Linking practice and research. *The Lancet*. 2021. No. 378 (9802). P. 1581–1591. DOI: 10.1016/S0140-6736(11)61094-5
- [22] Violanti J. M., Charles L. E., McCanlies E., Hartley T.A., Baughman P., Andrew M. E., Fekedulegn D. Ma CA, Mnatsakanova A., Burchfiel C. M. Police stressors and health: a state-of-the-art review. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*. 2017. No. 40 (4). P. 642–656. DOI: 10.1108/PIJPSM-06-2016-0097
- [23] Violanti J. M. Police stressors and health: A state-of-the-art review. *Policing: An International Journal*. 2017. No. 40 (4). P. 642–656. DOI: 10.1108/PIJPSM-06-2016-0097
- [24] Weltman G., Lamon J., Freedy E., Chartrand D. Police department personnel stress resilience training: an institutional case study. *Global Advances in Health and Medicine*. 2014. No. 3 (2). P. 72–79. DOI: 10.7453/gahmj.2014.015

PAMPURA Ihor

Senior Researcher of the Research Laboratory on the Problems of Law Enforcement Management and Its Psychological Support of the Educational and Scientific Institute of Postgraduate Education of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7202-1391>

Professional and Personal Self-Improvement as a Factor in Increasing the Effectiveness of Law Enforcement Officers Work

Abstract. The relevance of the chosen topic is determined by the need to improve the effectiveness of law enforcement officers' professional activities in the context of growing social challenges, which require not only a high level of professional competence, but also the ability to continuously develop personally, engage in self-reflection, and adapt. Professional and personal self-improvement is seen as a key factor in building psychological readiness to perform tasks, preventing professional burnout, developing stress resistance, and improving overall performance. The purpose of the article is to provide a theoretical and methodological justification of the psychological and organizational-pedagogical foundations of professional and personal self-improvement of law enforcement officers, as well as to clarify its role as a resource for improving the effectiveness of official activities in the context of modern social transformations and crisis influences. The structure of this phenomenon is defined, and the relationship between the level of professional and personal self-improvement and the effectiveness of professional activity is revealed. Psychological and pedagogical conditions that contribute to the development of self-reflection, the formation of internal motivation for professional growth, and an increase in the level of autonomy, creativity, and social responsibility are substantiated. Particular attention is paid to the value-semantic component of self-improvement, which ensures the integration of personal orientations, professional goals, and moral and ethical attitudes. It is emphasized that the professional and personal self-improvement of law enforcement officers is a dynamic process that integrates cognitive, emotional, volitional, and behavioral aspects of personality development. Its effectiveness is ensured by a combination of external organizational and pedagogical influences (training, coaching, supervision) and the internal activity of the specialist himself, aimed at self-knowledge, self-analysis, and continuous improvement of his own professional potential. The proposed approach opens up prospects for the development of practical programs for psychological support and professional development of personnel of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Keywords: professional and personal self-improvement; law enforcement officers; service activities; psychological stability; self-management; self-actualization; professional effectiveness.

ПАМ'ЯТКА ДЛЯ АВТОРІВ

Шановні науковці та колеги-практики!

Національна академія внутрішніх справ здійснює набір статей у наукові фахові видання:

- «Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ» (з юридичних наук);
- «Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ» (з юридичних наук);
- «Філософські та методологічні проблеми права» (з юридичних наук);
- «Юридична психологія» (з юридичних і психологічних наук);
- «Наука і правоохорона» (з юридичних наук).

Журнали включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»), вони мають загальнодержавну й зарубіжну сферу розповсюдження.

Прагнучи створити професійну міжнародну платформу для аналізу й обговорення проблем і тенденцій у юридичній сфері, академія публікує журнали «Науковий вісник НАВС» та «Юридичний часопис НАВС» англійською мовою.

Прийом наукових статей для опублікування в наукових фахових виданнях триває на постійній основі. Для подання публікації рукопис необхідно оформити відповідно до встановлених вимог.

Загальні вимоги

1. До друку приймаються статті, написані українською або англійською мовами, які раніше не публікувалися і не були передані на розгляд для публікації в інші видання, зокрема електронні.

2. Статті англійською мовою, які були перекладені з української, мають супроводжуватися документом з текстом мовою оригіналу, оформленим відповідно до встановлених вимог. Такі статті попередньо проходять у редакції перевірку щодо якості перекладу (у разі неналежної якості рукопис повертають на доопрацювання).

3. До розгляду приймаються статті у форматі *.doc або *.docx. Усі нетекстові об'єкти мають бути створені вбудованими засобами Microsoft Word (елементи необхідно згрупувати). Графіки та рисунки повинні бути високої якості (600 dpi для графіків і 300 dpi для кольорових і чорно-білих малюнків) і виконані з можливістю їх редагування, а формули створені за допомогою редактора Microsoft Equation. Ілюстрації можуть бути розміщені безпосередньо в статті (по центру, обтікання зображення текстом забороняється) або подані у вигляді окремих файлів у форматі JPG. Усі графіки, малюнки, таблиці та формули повинні бути пронумеровані й подані після посилання на них у тексті.

4. Текст статті й метаданих має бути набраний шрифтом Times New Roman, кегль – 12 pt, міжрядковий інтервал – 1,0 pt, поля – 2 см з усіх боків, вирівнювання по ширині, абзацний відступ 1 см.

5. Обсяг статті (без метаданих) має становити не менше ніж 6 сторінок (від 3000 до 7000 слів) включно з таблицями, графіками, малюнками, а також бібліографічним списком.

6. Обов'язково є наявність: УДК (прописується у верхньому лівому кутку сторінки в першому рядку), списку використаних джерел (оформлюється відповідно до ДСТУ 8302:2015) та References (відповідно до стилю APA).

7. Стаття обов'язково повинна містити повний обсяг метаданих, наданий двома мовами (українською та англійською), до яких належать:

- повністю прописані ім'я, по батькові та прізвище авторів (ім'я та прізвище автора мають бути транслітеровані за вимогами, передбаченими постановою Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 року № 55), науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи або навчання з обов'язковим зазначенням адреси та структурного підрозділу закладу вищої освіти (кафедра/факультет/інститут тощо), ORCID (контент профілю автора повинен містити вичерпний список публікацій та актуальні дані щодо афіліації). Максимальна кількість співавторів – три особи;

- назва статті (має бути інформативною, актуальною, відображати досліджувану в статті проблему та не повинна перевищувати 90 знаків з пробілами);

- анотація (не менше ніж 1800 знаків з пробілами, урахувуючи ключові слова; повинна висвітлювати актуальність, мету, методологію аналізу проблеми, результати дослідження, наукову новизну, а також практичну значущість). Анотація не має містити посилань і скорочень, дублювати текст статті (відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз реферування та індексування);

- ключові слова та словосполучення (від п'яти до семи), які стосуються теми дослідження, не дублюють назву статті та не містять загальних слів.

8. Основний текст дослідження може відповідати структурі IMRAD (вступ, огляд літератури, матеріали та методи, результати й обговорення, висновки) або ж мати структуру оглядових статей (вступ; основна частина, розподілена на логічні підпункти; висновки): introduction (вступ) – не менше ніж п'ять посилань; materials and methods (якщо стаття має експериментальне спрямування) або methodological framework (якщо стаття є теоретичною). Можна виокремити розділ literature review; results (результати); discussions (обговорення). Необхідно зазначити, які дослідники вивчали схожу проблему та які аспекти вони розглядали, у чому полягає новизна дослідження; conclusions (висновки); recommendations (рекомендації, тобто для кого матеріали статті становлять цінність). Назви структурних елементів статті мають бути виділені напівжирним накресленням і розміщені по лівому краю.

Вимоги до цитування використаних джерел

1. У статті автор повинен наводити посилання на джерела, матеріали або окремі результати, які були використані в тексті. Список використаних джерел повинен містити нові джерела (за останні три роки) та на 30 % складатися з наукових робіт, опублікованих у журналах, що індексуються в базах даних Scopus або Web of Science.

2. Посилання в тексті на джерела слід зазначати в круглих дужках, наприклад: (Shevchenko, 2022). В одному цитуванні не варто згадувати більше ніж три джерела.

3. Ігнорування правил запозиченого тексту (відсутність лапок у прямому цитуванні, посилань на джерела тощо) може спричинити те, що деякі фрагменти статті буде розцінено як плагіат, з огляду на що в опублікуванні буде відмовлено.

4. **Не слід використовувати** посилання на праці, опубліковані понад 10 років тому, на власні наукові праці (допускається не більше ніж 10 % самоцитування), тези доповідей, звіти, автореферати, підручники, навчальні посібники, усі інші видання, що не є науковими, а також джерела, видані на території РФ та Республіки Білорусь, мовою країни-агресора або авторами, країною походження яких є Російська Федерація.

Вимоги до списку використаних джерел

1. Список використаних джерел повинен бути наданий українською та англійською мовами. Бібліографічний список, поданий українською мовою, оформляють згідно з ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Англійський варіант подають згідно з міжнародним бібліографічним стандартом APA 6th Referencing Style.

2. Список використаних джерел і References мають складатися щонайменше з 15 джерел.

3. Згідно з рекомендаціями міжнародних баз цитування, у пристатейній бібліографії повинно бути ядро джерел, які визначають розвиток певної галузі науки. 80 % джерел повинні мати DOI, ідентифікатор цифрового об'єкта (за винятком ретровидань – 10 %), який подають через пробіл після бібліографічного опису джерела.

4. Нормативно-правові акти розміщуються у зносках наприкінці кожної сторінки, зокрема у списку використаних джерел не зазначаються.

5. Описи джерел розташовують за алфавітом. На кожне джерело в списку літератури повинно бути принаймні одне посилання в тексті. У разі відсутності посилань статтю може бути відхилено.

УВАГА! Автори несуть повну відповідальність за дотримання принципів академічної доброчесності, достовірність викладеного матеріалу, точність наведених цитат, статистичних даних, власних назв, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, які не підлягають відкритому опублікуванню. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймають до друку. Виявлений редакцією факт плагіату є безумовною підставою для відхилення статті. Редакційна колегія також не розглядає статті, принаймні один з авторів яких не має ORCID.

3 питань розміщення статей у фахових виданнях НАВС звертайтеся за тел.: (044) 520-08-47, e-mail: rvc@navs.edu.ua

Адреса для листування: 03035, Україна, м. Київ, пл. Солом'янська, 1; e-mail: rvc@navs.edu.ua.

Юридична психологія

2
(37)
2025

Науковий журнал

Виходить двічі на рік

Оформлення і верстка
Я. В. Шумко

Видавець:
Національна академія
внутрішніх справ,
03035, Київ, пл. Солом'янська, 1
Свідоцтво про внесення до державного
реєстру виготовників
і розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 4155
від 13.09.2011

Підп. до друку 24.11.2025
Формат 60x84/8
Друк оперативний
Папір офсетний
Обл.-вид. арк. 6,25
Ум. друк. арк. 7,24
Наклад 50 прим.

Legal Psychology

2
(37)
2025

Scientific Magazine

Published semiannually

Figuration and making up

Ya. Shumko

Publisher:
National Academy of Internal Affairs
Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
State register certificate
of print production publishers
and distributors
series ДК No. 4155
dated from September 13th, 2011

Signed to print: November 24st, 2025
Dimensions: 60x84/8
Instant print
Offset paper
Standard publisher's pages 6,25
Simulated publisher's pages 7,24
Circulation 50